

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXVI

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

1933

AARHUS STIFTS
AARBØGER
XXVI

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXVI

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

1933

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar, Formand.

I. Henningsen, Forstander for den jydsk Handelshøjskole.

V. J. von Holstein Rathlou, Bibliotekar, Dr. phil.

Paa Titelbladet er gengivet Biskop Jens Iversøn Langes Sigil.
Omskrift: ꝑ iohannis dei gracia episcopi arufiensis. St. Clemens med
Korsstav i den højre og Anker i den venstre Haand. — For-
neden Bispens Vaabenskjold med de tre Roser.

Fra den gamle Landsby.

Af AUGUST F. SCHMIDT.

I den for Studiet af dansk Bondehistorie betydningsfulde Samling: »Danske Vider og Vedtægter eller Gamle Landsbylove og Byskråer« I—IV (1904—1932) ved Poul Bjerger, Thyge J. Søegaard og August F. Schmidt findes fra Århus Amt følgende 14 Bylove: Århus fra 1760, 43 Paragraffer, delt i flere Afdelinger. Brabrand (Hasle Herred) fra 1725 (42 §). Framlev (Framlev Herred) fra 1640 (7 §). Galten (Framlev Herred) fra 1756 (5 bevarede §). Holme (Ning Herred) fra 1746 (61 § i 11 Poster). Tunø (Ning Herred) fra 1805 (101 § i 9 Kapitler). Saksild (Hads Herred) I fra 1661 (1 §), II fra 1705 (71 § i 16 Kapitler). Rude (Saksild Sogn) fra 1743 (85 § i 2 Afdelinger). Vrold (Skanderup Sogn, Hjelslev Herred) fra 1662 (38 §). Boes (Dover Sogn, Hjelslev Herred) fra 1682 (39 §, udgivet i Brudstykker). Firgårde (Dover Sogn, Hjelslev Herred) fra 1682 (36 §). Troelstrup (Tønning Sogn, Tyrsting Herred) fra 1701 (36 §). Vestbirk (Østbirk Sogn, Vor Herred) fra 1750 (?) (58 §). Disse Love findes trykt i Vider og Vedtægter II, 266—400. III, 399—407. IV, 306—311.

Endvidere har Edv. Egeberg i Århus Stifts Årbøger XI (1918), 3—6 offentliggjort Skjellerup Bylov (Linå Sogn, Gern Herred) fra 1679 (ikke inddelt i §). Denne Lov vil blive optrykt i et femte Bind af Danske Vider og Vedtægter, når det engang udkommer. Endelig skal der gøres opmærksom på, at der i Tvenstrup By ved Odder også har været en Bylov, men denne har det ikke været muligt at få fat i, selvom der i 1931 er blevet gjort Anstrengelser for at finde den; antagelig er den bortkommet.

De nu kendte 15 Vider og Vedtægter fra Århus Amt stammer fra Tidsrummet 1640 (Framlev)—1805 (Tunø). Som det vil ses af Paragrafantallene, er de fleste af Viderne temmelig lange og udførlige, og de yder hver især fortrinlige Oplysninger om de Sogne, hvor de er hjemmehørende. Det er en stor Behagelighed for en Lokalhistoriker, der vil udgive en udførlig Beskrivelse af et Sogn, hvorfra der kendes en Landsbylov; thi han får gennem denne en hel Række lærerige kulturhistoriske Detailler til Givende. Han kan på Grundlag af en Bylovs tilsyneladende tørre Paragraffer — hvis han har Held til det — give en livfuld Skildring af vigtige Områder af Sædvaneret og Folkeskikke i Landsbyfællesskabets Tid i det Sogn, der har hans Interesse. Landsbylovene levendegør tit på en særegen Måde det daglige Liv, som det førtes i de gamle sammenbyggede Landsbyer. Man finder i Virkeligheden ingen Kildeskrifter, der sætter Nutidsmennesker mere lyslevende ind i Befolkningens Tankegang og Livsvilkår i Fællesskabets Tid, end disse gamle Bestemmelser, der var fremgaaede af Slægtleds Forhandlinger og Drøftelser på Bystævnet. Vi hører i dem om Oldermænd og Bylav, Byhorn, Tromme og Talliepinde, om Mødetid og Mødested for Bymændene, når de skulde samles til Grandemøde, hvor man ofte drøftede Forholdene i Byvangene — tit Konflikter, der var opståede som Følge af Brud på Markfreden —, og Tiden for Begyndelsen af vigtige Arbejder som Sædetiden, Slet og Høst. Vi får at vide, hvad Byhyrde, Markmand og Bysmed fik i Løn og hvad de skulde bestille for den, og vi belæres om, hvorledes Bymændene havde at opføre sig i Gildeshuset — o. s. v.

Landsbylovene bærer ofte Præg af litterær Smag, idet de er nedskrevne af Herregårdsskrivere, Præster og andre Personer, der kunde føre en Pen; men det er dog lykkedes at overføre på dem friskt fra Folkesproget megen djærv Enfold og Fynd.

En stor Del af Indholdet af Landsbyernes Vedtægter er Straffebestemmelser; deraf Benævnelserne Vide (oldn. viti, Straf, jfr. Hel-vede: Straffen i Hel, i Helvede). Der meddeles, hvor stor Bøden er for Over-

trædelse af den eller den Bestemmelse. Landsbyvedtægtens Område falder i Reglen sammen med den enkelte By; derfor ser vi, at der i Saksild Sogn findes Love for såvel Sognebyen som for Landsbyen Rude. Undertiden kunde en Vedtægt dog også omfatte flere Byer eller et helt Sogn eller endelig være afgrænset på anden Måde. Videbrevet fra Framlev Sogn adskiller sig således fra de fleste kendte Breve af den Slags ved ikke at gælde en sluttet Landsby, men for Mænd fra forskellige Byer, som var Brugere af Højby, eller som den i gamle Dage kaldtes Høby Mark, hvor der til Trods for Navnet hverken fandtes By eller Bebyggelse. Matriklen af 1688 viser, at Jorden der brugtes af Præsten i Harlev og af Mænd i Framlev og Snastrup Byer ganske som på Videbrevets Tid (1640). Da Skanderborg Ryttergods i 1766 stilledes til Auktion, var Forholdet det samme, således at Højbygaard, 13 Tdr. Hartkorn, (brændt i Oktober 1932) er en Gård af forholdsvis ny Dato. Inden denne Gård blev til, dyrkedes disse Jorder altså af Mænd fra de omliggende Byer, og Fællesskabet nødte dem til at have et særligt Vide- og Vedtægtsbrev¹⁾ om denne Mark, og det er tilfældigvis endnu i Behold, mens Vedtægterne for de Byer, hvori de boede, ikke mere kendes. Der har jo eksisteret mange flere Landsbylove end dem, der indtil nu er fundne. Af forskellige Ytringer i Tingbøger eller af Brudstykker af Bylove, som undertiden findes nedskrevne i Tingbøgerne, kan det ses, at der i denne eller hin By har været en Lov, som nu er forsvundet eller i bedste Fald ikke fremdraget fra Arkivernes mangfoldige Gemmer. Fra Linå Sogn er kun Skjellerup Bylov bevaret. Den findes i Gern Herreds Tingbog for 1679 og er som nævnt udgivet i nærværende Årbog 1918, 3—6. Det er imidlertid sikkert rigtigt, når Edv. Egeberg nævner ved sin Udgave af Skjellerup Vide, at der også må have været Love for Sognets øvrige Byer. Således er der henvist til Møllerup Vedtægt i Ting-

¹⁾ Udgivet af Hans Knudsen i Århus Stifts Årbog 1919, 179—183. Vider og Vedtægter IV, 306—09.

bogen for 1671. Vedtægten fra nævnte By er fastslået og tinglæst på Herredstinget 1641. En Landsbylov, der skulde have retsgyldig Virkning i Grandelavet, skulde læses på Tinge. Undertiden anvendtes den Form, at Beboerne på Tinge søgtes til at vedtage eller underskrive den. I senere Tid indhentes næsten altid Herskabets Samtykke, selv om Vedtægten ikke skulde omfatte Hovedgårdsjord, og engang imellem var det endog Herskabet, der selv tog Initiativet til Nedskrivningen. Der haves kun få Spor af, at det offentlige har blandet sig i Affattelsen af Vedtægterne. De drejer sig i første Linje om Landsbyens Forfatning, og hvor det er en Købstadsvide, der er Tale om, indeholder den hyppigst Bestemmelser om Købstadens Bymark og de dermed forbundne Kulturforhold. Århus Bys Vide og Vedtægt af 1760 indeholder således en Række Vedtægter om Byens Markjorder og om Håndhævelsen af de Landdistrikter, der hørte til Købstaden. Bymarken skal være vel indhegnet. Et Markvæsen på 5 Personer skal have Indseende med, at alt er i Orden. For Ulejligheden hermed får Direktionen en vis Godtgørelse. Den skal se efter, om Vejene er i god Stand, Diger og Grøfter velholdte, om Markmændene passer deres Gerning, at Byens Gødning bliver ret anvendt til Gavn for Marken o. s. fr. Der er Bestemmelser om en retfærdig Deling af Fællederne, om Hyrdernes Løn¹⁾, Græspengene, Pløj-

¹⁾ Det kan måske have sin Interesse her at høre en Meddelelse om Hyrdeforhold på Århus Bymark i første Halvdel af det 19. Årh. Det er Kristen Pedersen, Vejby, der fortæller til Evald Tang Kristensen: »I min Drengetid lå hele Århus Mark i Fællig, og der var ikke et eneste Hus på den. Den var inddelt i to Vange, den ene til Korn og den anden til Græsning. Så holdtes der en Byhyrde, som lønnedes af Byens Borgere, idet enhver gav sin Del til ham. Enhver bosiddende Mand, der havde et Hus, havde Lov til at lade en Ko følge med Flokken, og somme havde Lov til to. Således når der lå to Huse ved Siden af hinanden, og det ene havde en Port, men den anden ikke, så havde den første Lov til at have en Ko mere end den anden«. (Jysk Almueliv, Til lægsbind I, Nr. 38). — I det nye, store Værk, der skal udkomme om Århus, bliver der antagelig gjort Rede for Bymarkens Historie.

ning og Kornhøst, om Afskaffelsen af skadelige Kreaturer og meget andet. Århus Vide findes i en trykt Udgave fra 1761. Det er denne Udgave, Edv. Egeberg hentyder til i Århus Stifts Årbøger 1918, 3, hvor han omtaler en Sag fra 1765 angående nogle fra Byen komne Jorder, som ikke må gå i Arv eller Skifte, naar Ejeren dør, men skal sælges ved Auktion til Byens Borgere. Købstædernes såvel som Landsbyernes Vider og Vedtægter blev tit anvendte som retslige Dokumenter, når der opstod små Konflikter Mand og Mand imellem eller mellem Samfundet og den enkelte.

I Landsbylovene hører vi ikke om Markdirektion og Magistrat, men om Oldermænd, Skursmand og Stolsbroder. Hvert År skulde der vælges en Oldermænd. I Brabrand som de fleste andre Steder skulde hans Valg gå på Omgang ret omkring i Byen. Nægtede en Gårdmand at overtage Hvervet, når Turen kom til ham, skulde han bøde en Sletdaler i Straf og skulde så endda påtage sig Bestillingen, med mindre han var ganske udygtig; thi så tilfaldt Stillingen hans Nabo. Oldermænden havde en Del at bestille. Han skulde skrive op, når nogen forbrød sig mod Retssædvanerne og indkræve Bøderne derfor. Blev Oldermænden forstyrret i sin Tale på Bystævnet, skulde Fredsforstyrrelsen, hver Gang det skete, bøde 1 Skæppe Byg i Straf og 1 Mark danske for hver Uge, Gærdeleddene var ulukte i Tiden før St. Søren's Dag (²³/₁₀). Ingen Mand måtte drive med Særhjort. Alle i Brabrand skulde sende deres Kreaturer med Byhyrden, der drev Byens samlede Kvægflod ud i Marken, hvor han i den Vang, der lå hen i Græs, vogtede Kvæget i Løsdrift Dagen lang. Om Aftenen kom han hjem med hele Flokken, og så skulde Folk være parate ved Dørene og tage imod deres Kreaturer, så de kunde komme i Bås om Natten. Der var Bødestraf for at pløje for nær til Naboens Ager, for at hugge af anden Mands Ris, Torn eller Skov, for at køre over andres Agre og for at have dårlige Hegn, så Kreaturerne kunde bryde igennem og forårsage Skade i Kornmarkerne. Hvis nogen stak Løgne på

Bystævnet og ikke vilde tage sine Ord i sig igen, var Bøden 1 Skæppe Byg til Byens Bedste. Var Ildstederne ikke i Orden, når Oldermændene sammen med fire af Granderne til visse Tider kom på Skorstenssyn, erlagdes også denne Bøde i Byg. Ingen måtte indtage løsagtige Folk, Kæltringer, Landstrygere eller raske unge Folk, der godt kunde bestille noget, men som var Driverter; Bøden herfor var 1 Rigsdaler. Blev en af Granderne syg, skulde en af Naboerne hjælpe ham med hans Arbejde, og ved Jordefærd skulde der møde en Mand fra hver Gård og hjælpe til med at bære den døde til hans Lejersted der nede på den smukt beliggende Kirkegård ved Søens Bred, ellers var Bøden 1 Skæppe Byg. — I Holme Videbog er der særlig udførlige Oplysninger om Sabbaternes Helligholdelse, medens Saksild Bylov fra 1705 har en lang og lærerig Bestemmelse om Morgenbøn, som Bymændene holdt hver Morgen i Kirken. Den Saksild Morgenbøn blev indstiftet som Tak til Gud for Befrielse fra krigerske Indfald af Svenske, Polakker og Brandenborgere, der alle i Krigene 1627, 1644, 1657 og 1659 på det groveste havde havde hjemsøgt den arme By. Tjenesten om Morgenen med Bønner og Salmer »skal Sognepræsten efter Tidens Tilstand, som bekvemmelig kan falde, anordne, dog at det ikke varer for længe, men må ske med Lyst og uden al Kedsommelighed: 1) Synges en Morgen- eller anden gudelig Psalme, 2) læses Saksild Kirkes Morgenbøn, hvoraf et trykt Eksemplar altid skal følge Byloven, 3) læses et Kapitel af Bibelen, men i Fasten af Passionen, 4) sluttes enten med en kort Salme eller nogle få Vers af en eller anden Psalme« .. Morgenbønnen i Saksild Kirke blev indstiftet af Præsten Jens Sørensen 1659, og blev først afskaffet i 1859. Som nævnt bestod den oprindeligt af en kort Morgenbøn; senere blev den indskrænket til en syv Gange årlig afholdt Gudstjeneste. Det polske Åg skal have været særlig slem i Saksild. Danske Atlas, IV, 247, omtaler en Tavle, der hang i Kirken, og på denne fandtes en Inskription angående Morgengudstjenesten.

En Del af Landsbyvedtægterne fremtræder som Gildesskråer. Skønt Værnegildernes egentlige Hjemstavn var Købstæderne, havde dog også mange danske Landsbyer i Middelalderen haft Gilder, til Dels dog måske af anden Oprindelse, og der er fra enkelte af disse bevaret selvstændige Gildesskråer. Efter Reformationen var det i det væsentlige kun de til Gilderne knyttede selskabelige Sammenkomster, som vedblev at florere, og det er også med dem Landsbylovene fortrinsvis beskæftiger sig, idet de opstiller en ofte udførlig »Gildesskik«¹⁾. En Særstilling blandt de jyske Grandebreve indtager i så Henseende Brevet fra Rude By i Saksild Sogn. Her findes nemlig adskillig flere Bestemmelser om Gildenvæsen end i de fleste andre Bylove fra Halvøen. Vi hører her om Øllets Tillavning og om den Kvalitet, det skulde have, når det var tiltænkt til Brug i Gildehuset, hvor man skulde optræde pænt og ikke vanære sig selv. Ingen måtte bære Våben i Gildehuset. Der var Bødestraffe, hvis nogen kom i Klammeri, hvor Byfolkene var samlede. Banden og Sværgen var også forbudt under Gildesammenkomsten, og »hvem der opkaster i Gildehuset eller på Gaden, eller anden Steds af Drukkenskab, og går han ind igen og drikker med sin Næste, da give [han] derfor 1/2 Tønde Øl, hver Gang så findes«...

Rude Bylov har som Tillæg en Række Bestemmelser om, hvorledes enhver har at opføre sig, når Byfolkene er forenede ved en eller anden Forsamling. En hel Del af de Rude Mænd har den 2. Februar i et af Årene mellem 1830—40 indgået Foreningen udfra den smukke Bevæggrund, at »gensidig Broderkærlighed er Moder til al Enighed og god Forståelse«. — I Rude har man i det hele taget trofast holdt fast ved gamle Bylavsskikke helt til vor Tid. Lærer Elsenius Jespersen, Saksild, skriver bl. a. herom ^{7/11} 1909 til Poul Bjerger: »Grandebrevet fra Rude vandrers stadig fra Oldermænd til Oldermænd, og jeg er ganske sikker på, at der vil rejse sig enstemmig Pro-

¹⁾ Jfr. Poul Johs. Jørgensen: Den danske Retshistorie I (1913), 137—39.

test mod at afstå Byloven«. I »Vider og Vedtægter« II, 378, meddeles da også, at Originalen til Grandebrevet opbevares i Rude. Det blev så udlånt til Udgiverne af Landsbylovene paa Elsenius Jespersens Foranledning. — —

Man kunde jo blive ved med at fremdrage Enkeltheder fra Århus Amts Landsbylove. Dette vil imidlertid føre for vidt. Interesserede skal forresten også nok selv få fat i Udgaven og gøre sig bekendt med Lovenes Indhold. Man lærer af dem, hvorledes alle i Bylavet så lempelig rettede sig efter hverandre, den enkelte til Gavn og Byen til Bedste. Der var god Skik og Orden i de gamle stråtækte Bondebyer, og det var trygt at vide, at intet blev foretaget, uden at samtlige Grander i hver By havde drøftet de foreliggende Spørgsmaal nøje igennem. Forhandlingerne om de enkelte Byers Sager blev førte på Bystævnet eller Grandepladsen¹⁾. Dette Byens officielle Samlingssted fandtes almindeligvis centralt beliggende i Landsbyen. Desværre giver Viderne fra Århus Amt ingen Oplysninger om, hvor i de respektive Byer Stævnepladsen var. Ved indgående sognehistoriske Studier kunde det vel lykkes i en hel Del Tilfælde at fastslå Stedet for Bymændenes Forhandlinger. I N. Kr. Laursens smukke Bog: Af Aale Sogns Historie, afsluttet af Peter Hansen (1930), finder vi et Eksempel på, hvorledes Sogneskildringer kan yde Nytte for Kulturhistorikere, der f. Eks. søger efter Bystævnesteder. I Bogen om Åle (S. 12) oplyses vi således om, at Bystævnet har stået på Forten, en åben Plads i Byen, hvor også Gadedammen fandtes. Det gamle Bystævne i Åle blev genrejst 1929. Side 301 i N. Kr. Laursens Værk ses et godt Billede af Stævnet: de store firkantede Sten i en Rundkreds om Oldermandens Sten og Stævnetræet. Et Bystævne kan på en mærkelig håndgribelig Måde anskueliggøre for os det enkle, primitive Grundlag, hvorpå alt Samfund og alt folkeligt Selvstyre her til Lands er bygget op. På de jordfaste Sten uden om Landsbyens ærværdige,

¹⁾ Grande betyder Nabo.

vel nok oprindeligt hellige Træ, har Bymændene taget Sæde År efter År, Århundrede efter Århundrede, og drøftet og afgjort deres fælles Anliggender. I Vinter-tiden har de dog af Hensyn til Klimaet holdt deres Bystævne i Oldermændens Gård, og hos ham endte Stævnet også med et Bygilde, da Bymændene jo ikke alene udgjorde et Bylav, men ogsaa et Bygilde. Med de store Landboreformers Gennemførelse og især med Driftsfællesskabets Ophævelse, der gav Plads for det frie Initiativ, mistede det gamle Bystyre sin væsentlige Betydning. Måske var de fleste Steder de første Selvejerbønder det sidste Hold Bymænd, der samledes til Bystævnet, der var den laveste Retsinstans i Samfundet. Hertil ankom Bymændene i Flok og Følge, klaprende i deres Træsko, iførte uldne, hvide eller farvede Strømper, Knæbukser af Vadmel eller Skind med Knapper af Sølv eller Tin under Knæet, langskødede Frakker eller Trøjer, ogsaa med Knapper af forskelligt Metal, eftersom Formuen var, Veste af Skind eller Uld og Hvergarn og med røde, strikkede Luer (Huer) eller Hatte på Hovedet, — og så sad de i Ring og dømte, efter at de var tudede eller trommede sammen. Det har ikke altid gået fredeligt til på Bystævnerne. Tingbøgerne beretter en Del derom. Edv. Egeberg har i denne Årbog, 1918, 1—7, fremdraget en Række Tingbogsoplysninger om Spektakler på Bystævner i Lillering, Møllerup, Stjær. — Vi skal imidlertid her ikke høre Tingbogsuddrag, men Optegnelser vedrørende Oldermænd, Bystævner og Bylav fra en senere Tid, idet disse en nyere Tids Oplysninger ofte på fortrinlig Måde kan supplere, hvad Bylove og Tingbøger kan fortælle os om de gamle Dages Sædvaner og Lavsskikke.

I Hornum (Hvirring Sogn, Nim Herred) blev der slået på Tromme, når Mændene skulde samles til Stævne. »A kan huske, den har været brugt, og den har ligget til den seneste Tid oppe på min Nabos Loft« fortalte Peder Svane, Hornum, i 1888 til Evald Tang Kristensen. Hornum havde seks Tvillinggårde, der var altså 12 Mand, og de var inddelte i tre Lav, fire af hvert: Skomagerlavet, Hatte-

sværterlavet og Knapstøberlavet. Når de kom til Hove, blev der f. Eks. råbt: Hatswatterlavet frem! Det kommer af og til endnu. Sådan siger de: Det er nede i æ Skomagerende! når der er passeret noget nederst i Byen, for der var Skomagerlavet. De havde tolv Tavler eller Brikker af Form som Klaptræer, der gemtes hos Oldermænden og hængte inden Døren, så enhver kunde se dem. Det var hver Mands Mærker, og deri var deres Navne skåret eller brændt. Sådan som Brikken var mærket, skulde også deres Får være mærkede i Øret, for at man kunde kende dem, de gik jo løse. Deres Svin, der gik på Skov på Olden, var også mærkede. Heste og Køer derimod havde Klokker, hver med sin Lyd. Et af de ældste Dyr, der var som Stamme for dem, havde Klokker, og så skulde de andre jo følge med. Hver Mikkelsdag blev Mærkerne flyttede til den ny Oldermænd og Snefoged, de to Bestillinger fulgtes nu altid ad. Han var det altså kun et År. For hver Overtrædelse eller Forseelse fik Manden et Mærke eller en Skure i sin Brikke og måtte bøde for det med Brændevin. Den nye Oldermænd skulde give en Pot Brændevin, når han tog imod Mærkerne¹⁾.

Endnu i 1860'erne holdtes der Videgilder i Linå Sogns Byer. De holdtes paa Skift i Gårdene. Her toges Bestemmelser angående Småting Bylivet vedrørende, som Gadedammens Oprensning, et nyt Gangtræ over Bækken o. s. v.²⁾. I Skejby (Hasle Herred) blev Mændene kaldt til Gadedestævne, når der var Breve fra Øvrigheden som alle Beboerne skulde være bekendt med. Sognefogeden lod så en af sine Karle gå gennem Byen slående på Tromme. Bystævnet holdtes her ved Smedjen, og Klokkeslettet var vist altid det samme; der blev i al Fald aldrig spurgt om Tiden, den blev ejheller nævnt af Trommeslageren³⁾. — Også i Grundfør (Vester Lisbjerg Herred) blev Folk

¹⁾ E. Tang Kristensen: Jysk Almueliv I, Nr. 8 (Peder Svanes Meddelelse). Jfr. E. T. Kr.: Gamle Kildevæld (1927), S. 56.

²⁾ Edv. Egeberg, nærv. Årb. 1918, 1 f.

³⁾ Optegnet 1906 af Dr. Marius Kristensen, meddelt af Gårdejer P. A. Christensen, f. i Skejby. (Dansk Folkemindesamling).

kaldt til Gadestævne ved Trommeslagning. Trommen opbevaredes hos Sognefogeden. Den gik, når noget, der havde almen Interesse, skulde offentliggøres; det kunde være fra Herredskontoret eller fra Sogneforstanderskabet, — når Skatter var hjemfaldne til Udpantning, når et Kreatur var bortløbet o. s. fr. Det var Sognefogeden eller en af hans Karle, der slog på Trommen. Han begyndte i den ene Ende af Byen og gik igennem til den anden under stadig Trommeslagning. Når Trommen havde lydt, var hver Mand pligtig enten selv eller ved en af sine Folk at give Møde under Gadetræet, der stod ved den midterste Gård i Byen. Efter passende Ventetid blev alle råbt op, og til Kontrolleringsapparat havde man et Bundt Træklapper, en for hver Mand, hvori Forbogstaverne for vedkommende Mand var brændt ind. De, som ikke mødte, fik en Skure skåret i Klappen, og derefter forkyndtes, hvad der var Årsag til Sammenkaldningen¹⁾. — Oldrup By (Hundslund Sogn) i Hads Herred har holdt længe ved gamle Lavsskikke. I 1908 oplyses det, at det kun var godt en Snes År siden, Bymændene mødte til Gadestævne efter Trommen, der gik på Omgang og fulgte med Oldermandsværdigheden. Til Oldrup Gadestævne medbragtes af Kæpmanden en Lavskæp, hvori var indskåret lige så mange Indskæringer som der var Gårdmænd i Byen. I Kæppen angives også hver enkelt Bondes Navn at have været indskåret. De, der ikke mødte, lod møde for sig og fik en Skure indsnittet ved deres Navne på Kæppen. Hver Skure gjaldt en Skillingsbøde, der blev indbetalt til Lavskassen ved det såkaldte Kjørmesgilde, der afholdtes hvert Års Kyndelmisdag den 2. Februar. Det ansås for en Æressag at have det mindste Antal Skillingsbøder. Når Bøderne var indbetalte, blev Indskæringerne i Kæppen gjort rene for Skurer²⁾. — I et Brev til H. F. Feilberg³⁾ fra Gård ejer Randlev i Tåning Sogn (Vor Herred) fra 1882

¹⁾ Opt. 1926 af Bertha Nielsen, Grundfør. (D. F. S. 1906/46: 2071).

²⁾ Odder Dagblad o. 1908 (Udklip i D. F. S. 1906/47: 2138).

³⁾ Nu i D. F. S.

meddeler Randlev om gammel Byskik: »Min Fader har været med til de sidste Gadestævner, han kalder dem Jonninger, det kommer af Jævning, og de var vist nærmest bestemt til at jævne Trætte mellem Bymændene. I Fællesskabets Tid var der mere at holde Gadestævne om, de skulde samles om at køre Gødning, pløje, så Korn o. s. v.« De havde også i Tåning et fælles Køllehus, hvori der tørredes Malt.

Bymændene i Låsby (Gern Herred) holdt deres Visamling 1. Juledagsaften hos Oldermænden, hvor Lavet forhandlede Byens Anliggender, f. Eks. om Bysmedens Akkord, om hvor meget Jord han skulde have for sit Arbejde o. s. v. Ved denne Lejlighed havde man med sig en Vikæp: en firkantet Stok, hvori der blev skåret Mærker og Tegn. Meddelelsen erindrede ikke den nærmere Fremgangsmåde med denne Kæp. Tidligere brugtes i Låsby et Gadehorn til Sammenkaldning ved Bystævner, men i 1840'erne var denne Skik gået af Brug¹⁾.

Der er allerede nævnt lidt om, hvad det var, Bymændene forhandlede om ved Stævnesammenkomsterne. Imidlertid findes der endnu nogle få utrykte eller spredt tilgængelig trykte Optegnelser om Drøftelser på Byens officielle Samlingssted, og disse bør også høres. — Ikke alene i de trykte Landsbylove, også i Nutidens Optegnelser om gamle Bylavforhold får vi noget at vide om Bytyren. En sådan holdtes i Skejby endnu o. Midten af forrige Århundrede. Den stod opstaldet et År ad Gangen hos hver Gårdmand. Den, der skulde holde Bytyr, måtte så ved den Tid, den skulde skiftes, indkøbe den af den foregående »Holder«. Køberen skulde have et Par af Bymændene med som Rådgivere ved Indkøbet. Den, der havde Tyren i Kost, fik så en nærmere fastsat Betaling for hver i Årets Løb bedækket Ko. Det var kun Gårdmændene, der var Tyreholdere. Husmændene havde Lov til at benytte Tyren på samme Betingelse som

¹⁾ Optegnet 1908 af H. Grüner Nielsen, meddelt af forhenv. Købmand J. Jørgensen, København, f. i Låsby Sogn o. 1840 (D. F. S.).

Gårdmændene¹⁾. — I Tåning havde Bymændene indtil nogle få år før 1882 en Bytyr, som holdtes på Omgang. Det var ikke heldigt for Opdrætten med kun én Tyr²⁾. Hornum By (Hvirring Sogn, Nim Herred) havde Bytyr endnu sidst i 1880'erne. Hver Mand gav årlig 1 Fjerdingkar Byg for hver Ko. Det var for den ene som den anden. Tyren skiftede Plads hvert År. »Når a nu har den i År, får a af enhver Ko, Mændene i Byen har i Klove, et Fjerdingkar Byg. Det skal betales hver Hellig-tre-Kongers Dag, og da holdes der Tyregilde. Hver Mand møder med sit Korn til Tyregildet. Der optælles, hvor mange Køer, der er den Dag. Selv om vi sælger senere eller tidligere, skal vi dog betale af det Tal, vi da har, og er Koen solgt, og ikke leveret, skal vi lige godt betale af den. Det er nu sådan en Vedtægt. Tyren bliver mønstret, og er han ikke gyldig, skal Manden sætte en anden i Stedet«³⁾.

De Bøder, der indkom fra Folk, som udeblev fra Stævnet, brugtes til fælles Bedste, hyppigst til Afholdelse af et Gilde. I Grundfør holdtes Bylavets Gilde Mikkelsdag. Det holdtes skiftevis i Gårdene. Da der betaltes med to Skilling for hver Skure i Træklapperne og der var 28 Gårde i Byen, kunde der i Grundfør komme en helt pæn lille Sum ind til Mikkelsdagsgildet; man må nemlig erindre, at Trommen gik jævnlige, og næsten hver Gang, der var Grandestævne, udeblev der nogle af Bymændene. De indkomne Penge anvendtes til Brændevin, hvorimod Gildegården gav Øl og Ostebrød. Nu er Skikken ophørt. Efter en stor Brand i 1868 blev nogle af Gårdene flyttede ud og ved Ombygning i Halvfjerdserne endnu flere; der blev da for få, som kunde høre, når Trommen gik. Mikkelsgilderne hørte op i 1878, og senere benyttedes Trommen kun til Brandalarm⁴⁾.

¹⁾ Opt. 1906 af Dr. Marius Kristensen, medd. af Grd. P. A. Christensen, f. i Skejby (D. F. S.).

²⁾ Gårdejer Randlevs Brev til H. F. Feilberg (D. F. S.).

³⁾ Medd. af Peder Svane, Hornum, til Evald Tang Kristensen i 1888 (trykt i E. Tang Kristensens Jysk Amueliv I, Nr. 221).

⁴⁾ Opt. 1926 af Bertha Nielsen, Grundfør (D. F. S. 1906/46: 2071).

Der var i de gamle Landsbyer en Del Bylavsgilder foruden Mikkelsgilde, Oldermændsgilde og Viigilde. Enhver Lejlighed til at holde en lille Fest blev benyttet, som nu f. Eks. i Skejby. Her holdt man Tjæregilde. Alle Vogne havde forhen Træaksler. Den bedste Tjære var Bruntjære. Byens Mænd købte i Fællesskab en stor Tjæretønde, hvis Indhold kunde vare et År. Det gik på Omgang at hente den. Når Tønden ankom, hjemførte alle Bymændene i deres Bøtter et bestemt Mål Tjære. Om Aftenen samledes de alle hos den Mand, der havde kørt Tjæren til By, og her holdt de så et lille Gilde i al Tarvelighed med Kortspil og Samtale indtil Sengetid. — Den Dag, Byggen til Malt til Ølbrygning kom hjem, hentede Bymændene også deres bestemte Mål Maltbyg, og om Aftenen holdt de et Maltgilde af samme Slags som Gildet ved Tjæreankomsten¹⁾. — Hornum By havde foruden sit Tyregilde også et Tiendegilde, der gjaldt for hele Pastoratet. Mændene samledes sognevis hos Præsten, der skulde give en Pot Øl til hver Gårdmand, og en halv Pot til hver Husmand. Så drak de Øllet hos ham og fik Brændevin og skåret Smørrebrød til. Sidst i 1880'erne hentedes Øllet i Ankere i Præstegården, hvorefter det blev drukket andetsteds. Da Peder Svane i Hornum var en lille Knægt, var der en Gang Samling i Østergårdene. Der var Tiendegilde(?), og Husmændene var med. Nu sad de 12 Gårdmænd i æ Inderstue, og de 24 Husmænd i æ Uderstue og det fandt disse sig fornærmede over, skønt det var rimeligt nok, da Stuerne var små, og de jo ikke alle kunde være i én. To af Husmændene var de mest kæphøje, og de forlangte at sidde ved Gårdmændene. Så kom de til at tage Tag, men som Slagsmålet var bedst i Gang, blev Lyset slukket, og så lå de der i en hel Hoben oven på hverandre og sloges. Peder Svane stod nede ved Døren og hørte, hvordan de pustede og bødlede. Som de nu bedst havde fået hverandre krikket ned, kom en høj Mand til at rejse sig noget, og han stødte Hovedet mod Mælke-

¹⁾ Opt. 1906 af Marius Kristensen efter P. A. Christensen (D. F. S.).

hylden, der lå løs, og så faldt alle Mælkesætterne ned på dem. De her Skår og den Mælk kølede Blodet, så Slagsmålet standsede dermed. Da Lyset blev tændt, så de sære ud. Den Gang stod Mælken jo længe og bar tyk Fløde, og det hele var løben ned over Ryggen af dem allesammen, og deher tykke Fløde sad i Klattevis hist og her på dem, og et Par af dem havde fået Næsen slået i Blod, så deher røde Striber imellem de hvide så morsomme nok ud. De keg også noget langt til hverandre¹⁾. I Hornum holdt de også Dobbelgilde. Her sad Folkene og spillede Tærninger om et Spejl eller en Kage. Man kunde en Aften spille et Par Markes Penge hen, fortæller Peder Svane²⁾. — Kom en ny Mand til Byen, skulde han, så snart han mødte i Lavet, betale en Pot Brændevin, og havde han den ikke med, blev det ham betydet, at han skulde give den. Dermed var han inde i Byens Lav, og det kaldtes Indgang. Så deltog han med dem i det hele (Hornum)³⁾.

Landsbyerne kunde omfatte et eller flere Gildelav, alt efter deres Størrelse. I en lille By var der kun et Lav; de større Byers Lav deltes hyppigst efter Bebyggelsesforholdene. En Bæk kunde f. Eks. gøre Skel mellem Byens Øster- og Vester-Lav. I Skejby var i 1850-60'erne næsten ingen udenfor Gildelav. Måske var Grunden hertil den, at der ikke var en eneste Indsidder og kun to Huse blot med Have til. Oftest var det ellers sådan, at meget fattige Folk ikke var med til de Fællesgilder, der afholdtes i Byens Lav. I alle Nabobyerne til Skejby var der således i det nævnte Tidsrum mange Indsiddere og jordløse Husmænd, som ikke var i Gildelav. I Skejby var det imidlertid sådant, at alle Husmændene havde Køer og Får, og de var ligesom Gårdmændene Selvejere. Derfor mener Meddelelsen, at alle i Skejby var i Gildelav. I Vejlbjby (Hasle Herred) var Ungdommen delt i to Hold Legestuer. Gårdmændenes Børn

¹⁾ Peder Svanes Meddelelse til Evald Tang Kristensen (Jysk Almueliv IV, Nr. 77, 78).

²⁾ Smst. IV, Nr. 86.

³⁾ Smst., Nr. 100.

havde deres for sig selv, og Tjenestefolkene ligeså. — Ved Familiegilder (Bryllup, Begravelse o. s. v.) var hele Lavet indbudt. Var ved et Bryllup Brudgommen fra en anden By, kom der gerne også Folk med fra hans Forældres Bydelav, så det kunde derfor knibe med at få Plads. »Nu er Lavene mindre, en Følge af at Gilderne er mindre«¹⁾. — I 1908 fortalte stud. jur. Søren Nielsen til nuværende Museumsinspektør Otto Andrup, at der endnu fandtes et Gildelav i Smedebæk (Ejstrup Sogn, Vråds Herred), »det fandtes da i hvert Fald for et Par År siden, for Søren Nielsen husker den Ytring om en Mand: han hører jo til vort Gildelav«²⁾.

Foruden de nævnte Bygilder af forskellig Art fandt der også en Del andre Gilder Sted i Landsbyerne. Her tænkes på Arbejdsgilderne: Klinegilde (når Husene ved Pinsetid blev klinede og pudsede), Skårgilde (når det sidste Skår var taget på Høstmarken), Kartegilde (efter Fåreklippingen), Brådgilde (efter Hørbrydningen), Skagegilde (efter Hørrets Skagning), Vævegilde, Trendegilde o. s. fr.³⁾. Til disse Gilder blev Nabogårdens Ungdom indbudt og der sluttedes med Dans og Musik. Det vil føre for vidt her at skildre de mange forskellige Arbejdsgilder, der iøvrigt ofte giver levende Indtryk af Slid og Fest i Fællesskabslandsbyerne såvel som i mange Årtier efter at Byerne var blevet udskiftede. Ved sådanne Gilder blev der fortalt Sagn og Eventyr, gættet Gåder, sunget Viser o. s. v., så disse Sammenkomster for en stor Del er Skyld i, at store Mængder af Folkeminder er blevet holdt i Live gennem de løbende Tider, indtil de op imod vore Dage er blevet optegnede af Evald Tang Kristensen og andre og derved reddede fra Forglemmelse. Arbejdsgilderne har givet det skønneste Indslag i vor Litteratur, idet det var et Arbejdsgilde, en Bindestue, der gav Steen Blicher Idé og no-

¹⁾ Opt. 1906 af Marius Kristensen, medd. af P. A. Christensen (D. F. S.).

²⁾ O. Andrups Optegnelse i D. F. S.

³⁾ Om disse Gilder i Skjoldeløv, se E. Tang Kristensen: Fra Sabro Herred (Årbog for dansk Kulturhistorie 1900, 62, 81-83).

get Stof til sit uforgængelige og uovergæelige Værk: E Bindstouw. I Tilslutning til det anførte kan det være helt morsomt at høre, hvad Digteren Mads Hansens Enke fra Sterregård i Sydfyn har fortalt til Evald Tang Kristensen: »Min Bedstemoder var fra True (Brabrand Sogn), men vi boede i Årslev. Så kom der tit nogle gamle Koner til min Moder, og så sad de og kartede og fortalte Historier for os. Når det var ondt Vejr om Vinteren, blev de der tit to, tre Dage, og så fik de en gammel Dyne at lægge over dem om Natten. Min Moder kunde også en hel Del, og når de så allesammen fik Mundene på Gang, kan det nok være, der vankede Historier til os Børn«¹⁾.

Foruden Præst og Degn, Oldemand og Skursbroder, var der i Fællesskabstidens Landsbyer endnu nogle »Embedsmænd«, hvis hele Virksomhed var betinget af Markfællesskabet, og hvis Arbejde og Løn fastsattes af Granderne paa Bystævnet. Den vigtigste af disse Landsbyens Bestillingsmænd var udentvivl Bysmeden, der til Løn — foruden lidt Penge — fik overladt Fribolig i Byens Smedehus samt en lille Jordlod. Gårdmændene drev Smedens Jord og levede ham Smedematerialier samt gav ham Kosten i den Tid, han arbejdede for dem. Når ingen havde bestilt ham til at smede for sig, havde han Lov til at arbejde for sig selv eller smede for hvem som helst. (Skjoldelev)²⁾. Tåning havde endnu Bysmed i 1882. Han havde Jordlod og forskellige andre Rettigheder. Kun 16 Bymænd havde Part i ham³⁾. — Endnu har man i Firgårde, vistnok som det sidste Sted i Landet, en fælles Bysmed. Her skal ellers ikke meddeles flere Oplysninger om Landsbysmeden og hans Arbejde, idet der kan henvises til min Bog: Landsbysmeden (1932), hvori der findes Oplysninger om vort Emne fra følgende Byer i Århus Amt: Borum, Brabrand, Elsted, Holme, Hornum (Nim Herred), Låsby, Lading, Lystrup, Rude,

¹⁾ Jysk Almueliv, Tillægsbind III, Nr. 329.

²⁾ Årbog for dansk Kulturhistorie 1900, 75.

³⁾ Randlevs Brev til H. F. Feilberg.

Skanderborgeggen, Skejby, Skivholme, Skørring, Søften, Vol.

Efter Bysmeden er det rimeligt at nævne Byhyrden, der for fri Bolig, Kost og lidt Penge vogtede Landsbyens Kreaturer og Får på Bymarken. Byhyrden omtales ofte i Landsbylovene, modsat Bysmeden, og der er ogsaa overleveret et ret righoldigt Stof om denne Mand. Det var nødvendigt at have en påpassende Hyrde, da Kvæget, hvis det fik Lov at være uden ordentligt Opsyn, ellers let gjorde Skade i Kornet. Bestemmelser om Kvægpasningen og Bøder for Brud på Markfreden læser man idelig om i Bylovene. En dybtgående Undersøgelse om Hegns Vedligeholdelse og Ufred i Vangene savnes endnu. I et sådant Arbejde vil Markmanden komme til at indtage en ret stor Plads. Markmanden var ligeledes lejet af By-mændene i Fællig. Han havde Overopsyn med Byvangene og skulde især holde Øje med, at Kvæget ikke gik i Kornet eller ødelagde Hegn og Gærder o. s. fr. Jeg har det Indtryk, at Markmanden først rigtig kom til at spille en Rolle i det 19. Århundrede, da Byhyrden var blevet afløst af Hyrdedrengene, der vogtede de udskiftede Gårdes Enkeltbesætninger dels på Særmarkerne, dels i Enge og andre lignende Strækninger, der endnu ikke var blevet helt udskiftede. Jeg skal imidlertid ikke her komme nøjere ind på Kvæg-vogtning og Markfred, idet jeg kan henvise til mine Bøger: *Byhyrder* (1928) og *Hyrdedrengene og Hyrdeliv* (1926). Heri findes det af mig de nævnte År kendte Stof om Emnet fra Århus Amt fremlagt. Siden har jeg fundet en Del nye Enkeltheder om Emnet fra forskellige Egne af vort Amt, men disse Optegnelser ændrer dog ikke ved det Billede, der er givet af Hyrdeforholdene i mine to Bøger, hvori der findes Oplysninger fra nedennævnte Steder i Amtet: Århus, Adslev, Borum, Brabrand, Dover, Foldby, Gern Herred, Hasle, Harlev, Hjelm-slev Herred, Holme, Javngyde, Låsby, Lading, Møllerup, Ry, Røgen, Sabro Herred, Saksild, Skovby, Nørre Snede, Svejstrup, Tovstrup, Vestbirk, Vol.

Til at holde Øje med fremmede Tiggere ansatte Bymændene en Stodderkonge. Det var tit en ældre Mand, der besad denne Stilling. Fra Skjoldelev haves dog et Eksempel på, at det var en ung Mand, som havde Opsynet med Tiggerne: En tyveårig Ungkarl, der var blind, giftede sig med en attenårig Pige. De var lige velhavende og kom straks i Fattighuset, men for nu at drage Nytte af deres Arbejdskraft til Vederlag for den kommunale Underholdning, udnævnte Bymændene ham til deres Stodderkonge. Konen tog da den blinde Mand ved Hånden og spejdede ved alle Byens fire Indkørsler efter Tiggere, der kom fra fremmede Byer. Fik hun nu en sådan i Sigte og ikke havde Manden ved sig, løb hun efter ham, og han kom da med en opløftet Knippel og jog Tiggerne bort med Råben og Skældsord og Trusel om tørre Prygl. Da Stodderkonge-Embedet nedlagdes, tog Konen sin blinde Mand ved Hånden, og så drog de selv ud på det Håndværk, som de tidligere med Lovens Sværd havde raset imod¹⁾. — Historikeren Hugo Matthiessen har iøvrigt skrevet en udførlig Afhandling om Stodderkongen, hvortil interesserede henvises²⁾.

Medens enhver Købstad havde sin Natvægter, var dette ikke nær Tilfældet med alle Landsbyer. I visse Egne af Sønderjylland var der dog Natvægter i næsten hver Landsby, og her i Århuseggen har denne »Embedsmand« også været ret velkendt. Skjoldelev By havde således en Tid lang en Vægter. Han var bevæbnet med en Morgenstjerne og sang Vægterversene udenfor Vinduerne i hver Gård. Men Tyvene lagde snart Mærke til, hvor Vægteren sang, og stjal da imens i den anden Ende af Byen. Så blev den Indretning igen ophævet³⁾. — I Hårby havde de også en Natvægter. Han hed Niels Frederiksen. Der blev en Søndag set Forvarsel for en Ildebrand i Byen, og af Respekt for Varslet stedte de sig en Natvægter. Længe

¹⁾ Årbog for dansk Kulturhistorie 1898, 105—07.

²⁾ Fra Arkiv og Museum 1913.

³⁾ Årbog for dansk Kulturhistorie 1898, 107.

efter, at Varslet var set, brændte der to Gårde i Hårby, »men ellers har der ingen større Ildebrande været i Hårby i Mands Minde«. Peder Hjulmand i Tåstrup (Harlev Sogn), der har fortalt om den Hårby Natvægter, føjer til sin Beretning: »I forrige Tider havde de Vægter i mange Byer. Han gik fra 10 til 4 og sang Vægtersersene. Han passede jo på for Ildebrand og Skarnsfolk og Tyve«¹).

Ja, nu er alle da gamle Byembedsmænd, som her kortelig er omtalt, forlængst gået over i Historien. De nye Tider stiller ganske andre Krav, hvor Talen drejer sig om kommunalt Styre. I de sidste 60—70 År er mange Samfundsforhold helt blevet omlagt. Ikke mindst derfor er det af Interesse at få lidt at vide om, hvorledes Folk klarede sig i gamle Dage i deres indbyrdes Forhold, Nabo til Nabo, og hvordan de bar sig ad med at holde Lov og Orden, og med at få Arbejder af fælles Interesse udførte²). — I nærværende Afhandling er bidraget lidt til at oplyse om disse Emner, dels ved at gøre noget Rede for Indholdet af de skriftlig overleverede retshistoriske Dokumenter, som Landsbylovene jo er, og dels ved at fremlægge det i den nyeste Tid optegnede Folketraditionsstof. Dette sidste er, som det vil ses af ovenstående, ikke til Stede i stort Omfang, selvom alt Dansk Folkemindesamlings utrykte Materiale om Emnet er udnyttet her, og i den trykte Litteratur er der heller ikke mange Optegnelser at finde om de i dette beskedne landbohistoriske Bidrag omtalte Spørgsmål. Trods Kildernes Magerhed er det dog alligevel lykkedes at give et lille Indtryk af visse Områder indenfor det gamle Landsbyliv. — Man finder i et Stof som det, der er offentliggjort på de foranstående Sider,

---

¹) Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv V, Nr. 56.

²) N. Ø. Lassen har i sin Bog: Den gamle Landsby (1923) novellistisk behandlet en Række Optrin fra Landsbyen Storring vedrørende Dagligliv og Fest. Tiden er 1840'erne, og en Del af Indholdet i den kulturhistorisk anlagte Fortælling angives at have virkelige Begivenheder til Forudsætning. Man læser med Interesse N. Ø. Lassens lille Arbejde

ikke alene Oplysninger af Interesse for Lokalhistorien; man træffer i det undertiden også på Enkeltheder, der kan være af Betydning for Historieforskningen i Almindelighed. Folketraditionsstoffet har dog ikke mindst Værdi ved det Bidrag det yder til Indsigt i og Levendegørelse af Landsbylovene, der er omtalt foran i nærværende Redegørelse.

Fra Dørup ved Mossø.

AF SIGURD ELKJÆR.

I Aarhus Stifts Aarbøger 1930 giver den udmærkede Folkemindeforsker August F. Schmidt en Oversigt over Folkemindeindsamlingen i Aarhus Amt. Han udtaler deri det Ønske, at der engang maatte fremkomme en større Fremstilling af Almuekulturen i en Egn af vort Amt. Jeg nærer et begrundet Haab om, at et saadant Arbejde vil foreligge ad Aare. Indtil da maa de interesserede nøjes med spredte Bidrag, der fremkommer hist og her, f. Eks. i Aarbogen. Ud fra den Betragtning, at Krummer ogsaa er Brød, skal jeg i det følgende gengive, hvad forhenværende Gaard-ejer Søren Nielsen i Dørup, Vorladegaard Sogn, dels har fortalt, dels nedskrevet til mig af Minder fra Egnen der. Sognefoged Anders Laursen i Dørup har suppleret Meddelelserne paa enkelte Omraader, men langt den overvejende Del skyldes førstnævnte. Nu er det altsaa Søren Nielsen, der fremtræder som Fortæller.

Lidt om Livet i Dørup omkring 1800.

Min Bedstefar, Søren Sørensen i Dørup, var Sognefoged og Lægdsmand. Jeg har hørt sige, han var en stadselig Mand i sin Fremtræden, han blev derfor ogsaa Byens Overhoved, bestemte Bymøder, skrev Dokumenter for Folk og hjalp dem til Rette i mange Forhold. Det var saaledes ham, der hjalp Iver Gantrup ud af Brædstrup Arrest. Iver huggede nogle Elle i Klosterkjær. Men Dynes i Klostermølle mente, det var hans Elletræer, han tog Øksen fra Iver og fik ham sat i Brædstrup Arrest. Dynes Møllers gode Ørreder havde nemlig stor Magt over Herredsfogden.

Da indberettede min Bedstefar Sagen til Amtmanden, og nu gik der Bud til Brædstrup, at Iver straks skulde slippes løs, ellers kunde det koste Herredsfogden Embedet.

Den samme Iver Gantrup var nok ikke saa lidt skriftklog. Da han en Søndag laa ved Alterbordet i Kirken sammen med flere Altergæster, glemte Præsten Ole Arentzen det halve af Ritualiet. Men Iver sagde højlydt: Og ligesaa tog han og Kalken efter Aftensmaaltidet. Nu kunde Præsten sin Lektie og tog fat igen. De andre Altergæster syntes, det var en gal Historie, men Præsten takkede Iver og gav ham et Aars Tiende efter.

Dørup By laa oprindeligt langs den nordre Side af Vejen med alle Stuehusene bygget sammen. Men efter en stor Brand i 1744, der kun levede eet Hus, blev der bygget Tvillinggaarde ved begge Sider af Gaden. Der gik det Rygte, at det var Taterne eller Kæltringer, der havde brændt Byen af, og i min Bedstefars Fars Tid holdt Mændene derfor en Stodderkonge som Natvagt. Han gik rundt med en pigget Kølle som Vaaben.

Landbruget stod langt tilbage dengang. Paa en Gaard i Dørup havde de gerne 4 Heste, 4 Køer, 2 Ungnød og 2 Kalve, men 10—12 Faar. Saa snart Høsten var forbi, blev alle Kreaturerne sluppet løs og gik, hvor de vilde. Føløget, den ældste Ko og det ældste Faar fik hver en Klokke om Halsen, saa kunde en Gaards Kreaturer gerne holde sammen, de kendte ligefrem deres Klokke, og Folkene ligesaadan. Om Aftenen maatte Folk tit rende helt op i Yding Skov for at finde deres Kreaturer.

Husene var de gamle Bindingsværks fra 1744, de fleste Stuer havde Lergulv, enkelte Fliser. I Skolen var der rammet nogle Pæle ned i Lergulvet og slaet Brædder paa til Borde og Bænke. En Gaard kunde koste 7—800 Rigsdaler, en Karls Løn var 8 Rigsdaler, Vadmel til et Sæt Tøj, 2 R Uld og et Par Træsko. Folk levede udelukkende af deres egne Produkter, bagte selv deres Brød, bryggede deres Øl og fik lavet Gryn. Hvad de ikke brugte af Kornet, blev solgt i

Horsens. Smør blev der ikke meget tilovers af, slet intet om Vinteren. Til Gengæld lavede man Limer af Ris fra Skoven og Øgpuder og Sivsko af Siv fra Mossø. Det læssede de paa Vognen sammen med Kornet, naar de drog til Horsens. Saa kom der alligevel Penge ud af det.

Kørerne fik ikke Korn, de var magre og gav ingen Mælk om Vinteren. Om Efteraaret blev der slagtet 1 Gris, 2 Faar og 2 Lam, det levede Folk af Vinteren over. Kvinderne kartede og spandt Uld til Vadmel og Hør til Lærred, alt Tøjet var hjemmelavet, ogsaa Stadstøjet. Det var endvidere Kvindearbejde at kline og kalke. Pigerne gik op i Yding Skov og hentede Hvidler i en Sæk, andet brugte de ikke til at kalke med, og det holdt sig ikke ret længe, det smittede af for den mindste Berøring. De aabne Murstenskakkelovne blev ogsaa kalket over.

Trods deres Fattigdom holdt Folkene i Dørup store Gilder. Et Bryllup varede i tre Dage, og til Bryllup eller Begravelse kunde der være over tyve Vogne, allesammen stive. Til Bryllup, Begravelse og Barne-daab gik der en Bydemand rundt og sagde hvert Sted et Vers. Præsten og Degnen var altid budt med. Naar Spisningen var forbi, rejste Degnen sig, tog om Halsen paa Præsten, kyssede ham og sagde: »Tak for Mad«. Derefter kom alle Kvindfolkene hen og kyssede Præsten og sagde: »Tak for Mad«. Nogle af dem kunde snart ikke naa, for Præsten var en høj, svær Mand, de maatte træde op paa hans Støvler, og han maatte endda bukke sig ned efter dem. De unge Piger kunde være gode nok at kysse, men det var nok ikke altid for Lyst, Præsten kyssede de gamle Koner.

Dagligt Liv omkring 1850.

Mine Forældre blev gift 1845, da var min Far 40 Aar, min Mor 27. De fik tre Hedelodder, tilsammen 24 Tdr. Land, og fik nogle gamle Huse inde fra Dørup flyttet derud og stillet op. De fleste Vægge var klinede, Bohavet meget simpelt. De havde kun halve Senge, Væggen gjorde det af for en Sengeseide, med

Stænger til Bund og Halm til Fyld, et Bord, et Par Bænke og nogle Træstole. Der var Bræddegulv i Storstuen og Sovekammeret, Lergulv i Dagligstuen, Stengulv i Forstuen og Køkkenet. Om Vinteren opholdt vi os i Sovekammeret, hvor en gammel Bilæggerovn varmede godt. Vor Belysning var en »Stonnismand«, som stod midt paa Gulvet med en lille Tranlampe eller et Tællelys. Om Aftenen kartede min Far Uld, Mor spandt. Da vi Børn blev store nok, maatte vi ogsaa karte. Jeg stræbte efter at faa Kurven fuld for at blive fri, men saa trykkede Mor Tøjerne sammen, og der kunde blive Plads til mange flere.

Jeg var eneste Dreng af fem Søskende og maatte derfor tidlig hjælpe til ude. Vi havde 2 Heste, 5 Køer, 1 Kalv, 6 Faar og nogle Lam. Om Sommeren holdt vi ogsaa nogle Svin, om Vinteren ingen. Jeg var ikke ret stor, da jeg maatte tærskede med. Det kan nok være, Armene blev trætte af at bruge Plejlen, men jeg skulde jo holde Slag. Kornet blev solgt, det var næsten vor eneste Indtægt. Min Far kørte til Horsens med 3 Tdr. Korn paa Vognen, det var et Læs dengang. Om Vinteren kørte han ud Kl. 4 om Morgenen, var i Horsens Kl. 9 og kom hjem Kl. 8—9 Aften. En Td. Korn med god hollandsk Vægt kunde koste 8 Rigsdaler.

Køerne fik næsten ikke Korn. De var saa magre, at vi maatte rykke i Halen paa dem for at faa dem op om Morgenen. De gav derfor ikke megen Mælk, mens de var bundet inde. Vi maatte sætte Fløden hen i lang Tid, inden der blev nok til Kærnen, og det kneb med at faa Smør, da en Del af Fløden var alt for gammel. Om Efteraaret slagtede vi et stort Svin, et Faar og tre Lam. Svinet gav Fedt til Brødet, vi havde naturligvis ogsaa Kaal og Kartofler, og det skulde saa slaa til næsten Aaret rundt.

Naar Køerne kom paa Græs, gav de mere Mælk, nu blev der ogsaa Smør at sælge til Købmanden. Af den skummede Mælk lavede vi Ost, Svinene fik Val-len. I Marken dyrkede vi Rug, Byg, Havre og Boghvede, ingen Rodfrugter, men en Del Kartofler. Jeg kørte jævnlig til Mølle og fik lavet Byggryn, Bog-

hvedegryn, Bygmel og groft Rugmel til Brød. Vi lavede selv Malt til Øl. Kvindfolkene havde meget at bestille. De skulde kærne Smør, lave Ost, malke tre Gange daglig om Sommeren, gaa med i Marken, binde Korn op og sprede Gødning, grave Mergel og mere. Hvor der var to Piger i en Gaard, skulde Lillepigen køre Gødningsvognen og ligeledes Harven i Saatiden.

Naar vi ikke havde travlt i Marken, stod Far gerne i Huggehuset og lavede Hamler, Svingler, Klaptræer, Tøjrstager, River, Vognkæppe, Vognfjæl, Harvebul, ja han lavede ogsaa Grebe og Skovle af Træ. Mor havde travlt med Uldens og Hørrens Tilberedning. Jeg har endnu den gamle, slidte Skagehaand, som hun skagede Hørret med. Den er meget smukt udskaaet, og nede ved Haandtaget staar følgende Vers:

Slaae haart min Ven,
Kom snart igjen,
Drag Lokken tit,
Saa spilder du itt.

Karen Andersdatter Dørup 1838.

Mor strikkede ogsaa Trøjer og hæklede trekantede Tørklæder, lavede Lister til at svøbe Spædbørn i. Bæreseler og Hosebaand vævede hun paa en lille Haandvæv, som min Far havde lavet. Hun kunde væve baade Blomster og Streger af mange Slags. Til Julen havde hun og mine Søstre saa travlt med den Slags, som de ogsaa lavede til fremmede, at de sad oppe meget af Natten. De lærte mig at væve Hosebaand.

I min Barndomstid lavede vi selv Haarreb. Haarrene blev samlet af Heste- og Kohaler og af Svinet, som vi slagtede. Dengang havde Svinene altid lange Børster. Disse Haar blev kartet sammen og spundet paa en Haandten, som min Far var Mester for. Derefter blev det vundet i nogle store Nøgler, og nu skulde der endelig lægges Reb. Det gik for sig ved Hjælp af noget »Rebtøj«, ogsaa min Fars Arbejde. Det var et Bræt med 3 Spændler i og en Vogn med 2 smaa Træhjul af en Bøgekævla. Paa Akselen var der 2

Brædder, som slæbte hen paa Jorden, og der blev lagt nogle Kampesten paa dem for at tyngde. Brættet med de tre Spændler blev sømmet paa en Hjørnestolpe med den ene Ende og en Pæl sat i Jorden med den anden Ende. En Rebblok skulde være 4 Favne lang. Derfor blev Vognen sat omtrent 5 Favne fra de 3 Spændler, der skulde være noget at trække paa, og nu blev Haarnøglerne trendet. Der kom 3 Traade om hver Spændel, men alle 9 Traade kom om den ene Spændel i Vognen, og der blev snoet med de tre Spændler, til de blev saa stramme, at de kunde trække Vognen. Nu blev der sat en kløftet Pind imellem Toterne, en i Midten og to udenfor, og der blev snoet med Spændelen i Vognen, endelig blev Toterne snoet sammen, og Pindene skulde holdes haardt imod, for at Blokken kunde blive lagt godt. Om Foraaret kom Gaardmændene i Dørup med en Pose Haarnøgler og fik lagt Reb hos os. Jeg fik da 4 Skilling, 8 Skilling, somme Tider 1 Mark, og det var jo store Ting.

Jeg er født 1856 og skulde have været i Skole i 1863, men det kom jeg ikke, for tidlig paa Sommeren døde Læreren, Peder Holm. Efter Omtale var han ikke meget bevendt som Lærer, han var bedre paa sin Plads ved Gilderne, og han gik omkring og drak Kaffepunscher med Folk. Somme Tider var han fuld i Skolen. Han kunde ikke synge, og saa blev en Væver fra Vorladegaard Kirkesanger, de kaldte ham Sangvæveren.

I Sommeren 1863 var der ingen Skolegang i Dørup, de ældre Børn gik af og til over til Læreren i Gantrup. Om Efteraaret fik vi en ny Lærer, en ung Seminarist, Chresten Ovesen, hvis Far havde en Ejendom ved Urup. Da vi boede en Fjerdingvej uden for Dørup, kom jeg ikke til at gaa i Skole før Maj 1864.

Chresten Ovesen var en meget dygtig Lærer, striks og punktlig i alt. Hvis vi ikke mødte til Tiden, skulde vi sidde efter om Aftenen. Om Sommeren gik øverste Klasse i Skole to halve Dage om Ugen fra Kl. 6 Morgen til Kl. 12 Middag, og vi havde kun eet Kvarters Frihed til at spise vor Mellemmad i. Ovesen var ikke

vel lidt i Førstningen. Overgangen var for brat. Han gik ikke ud og drak Kaffepunschener med Folk, men passede Skolen paa det nøjeste. Han var ikke alene dygtig som Lærer, ogsaa som Musiker og Sanger. Han fik indført den ny Salmebog i Kirken, og Sangen der blev meget bedre end i Sangvæverens Tid. Han gik op og ned paa Kirkegulvet og slog Takt med Bogen. Til Højtiderne lærte han os Børn de Salmer, der skulde synges, og vi fik Paabud om at møde i Kirken. Vi blev anbragt i de øverste Stole, og naar han havde givet os Tonen, gik han selv ned i Kirken og sang, nu skulde Menigheden nok følge, og det lød kønt med de mange Børnestemmer derinde. Ovesens Tid blev desværre kort. Han fik en tærende Sygdom, blev meget pirrelig og døde 1873. Havde han faaet Lov at leve noget længere, vilde han have sat sig et stort Minde i Befolkningen i Vorladegaard Sogn.

Jeg var 8 Aar i 1864. De første Tyskere, jeg saa, var fem Ryttere, som kom farende ind i Gaarden. De stak alle Dørene op med deres Klinger og raabte: »Dänere, Dänere«. Men der var jo ingen danske Soldater i Gaarden. Vi kunde tydeligt høre Kanonerne ved Fredericia, skønt Afstanden var henved 8 Mil. I August fik vi tysk Indkvartering, to Ryttere, en Underofficer og en Menig. Den første blev snart flyttet ind til Dørup for at være i Nærheden af Eksercerpladsen, og vi fik en Menig til i Stedet for. De var flinke begge to og kunde tale noget Dansk. De boede i Storstuen og havde Seng i Gæstekammeret. Det var en streng Tid for min Mor. De gik og kom til ubestemte Tider, og hun maatte lave Mad til dem, selv om de kom hjem midt om Natten. De kom dog med saa mange Fødevarer, at der gerne var nok til os allesammen. Der blev klaget over, at Tyskerne stjal Korn, Høns, Sko og andre Ting, men der blev aldrig stjaalet noget hos os. Vi skulde af og til køre »Tyskerrejser« og fælde da med Niels Jensen paa Christianslund, saa baade vi og han kunde beholde et Føløg hjemme, som vi kørte Enspænder med paa Marken i den Tid. Der blev hentet en Del Sengetøj hos os af Tyskerne, men det kom tilbage igen og var

behandlet godt, der var syet Navn paa det. I November drog Tyskerne bort fra Egnen, men da var de danske Soldater allerede kommet hjem. Min Morbror havde været i Fangenskab og kom hjem i September, han havde lagt sig et stort Skæg til, saa vi knap kunde kende ham.

Mossø.

Da Dørup ligger lige op ad Mossø, er det let at forstaa, at Søen altid har haft stor Betydning for Byens Folk. I ældre Tider betød Fiskeriet næsten lige saa meget som Landbruget for dem. Det kunde Bønderne længere oppe i Landet ikke lade være med at stikle til, de talte om »de Dørup Skalleslugere« og sagde, at Folkene i Dørup var kendelige paa den brede Mund, de fik af at sluge Skaller.

I Mossø findes der Ørreder, Gedder, Aborrer, Skaller, Brasener, Suder, Knuder, Sandart og Aal. Der blev sagt om de gamle, at naar de tidlig om Morgen skulde ud paa Fiskeri, gik der en Mand rundt i Gaardene og kaldte paa de andre, men han maatte ikke kalde paa dem ved Navn, da dette blev anset for et daarligt Varsel. Om Sommeren fiskede de med Garn og Kroge, om Vinteren, naar Isen kunde bære, brugte de Kolpetøj og Lyster. Jeg har set Gedder kolpet til en Vægt af 15 Ø og Gedder, stanget med Lyster, til en Vægt af 23 Ø . Før i Tiden blev Aalen fanget med Krog eller Kurv, nu bruges Ruser.

Der var rigtigt Liv paa Isen naar vi kolpede Aborrer. Kolpetøjet var en Streng, lavet af hvide Hestehaar, i Enden et Kolpejern af Tin paa Størrelse som en Finger samt en Fiskekrog i rødt Uldgarn og med lidt Kød paa til Madding. Vi havde en Støder til at hugge Hul paa Isen med, og naar Kolpejernet naaede Bunden, viklede vi Strengen nogle Slag om Kolpestaven, saa Krogen kunde komme lidt højere op. Fiskene lagde vi omkring Hullet i Isen, der maatte ikke andre Folk komme til, saa længe Fangsten laa der. Det kunde træffe sig, der bed en Gedde eller en anden stor Fisk, men de var ikke nemme at trække op, Kolpetøjet gik tit i Stykker.

Knudernes Legetid er i Januar Maaned. Naar Isen var stærk nok, huggede vi Knuder ved den Tid. Et Knudejern havde 4 eller 6 Kroge, om Jernet var der støbt noget Tin, som skulde pudses blankt. Til Streng brugte vi tyndt Reb, og Strengen var ikke mere end 6 Favne lang, da Knuderne gik op paa de høje Steder i Søen og lagde deres Rogn. Der er mange høje Punkter i Mossø. Et Sted hedder Albuen, og der huggede vi især Knuder. Desuden er der Lillegrund, Nygrund, Jeksgrund, Højsgrund og Hemgrund Flaager. Knuden er en Natfisk, og vi huggede hele Natten, nogle kom og nogle gik, der var altid flest Folk først paa Aftenen. Somme Tider var vi saa mange, at der blev for megen Støj paa Isen, og det skadede Fiskeriet. De unge Karle var slemme til at rende fra det ene Hul til det andet for at se hinandens Fangst. De blev ogsaa tit rædde, naar en rigtig stor Knude kom til Syne, og saa slap den af Krogene for dem.

Nu er Fiskeriet i Mossø ikke nær saa godt, som det var før i Tiden. De gamle Fiskemaader bruges heller ikke mere, der fiskes med Ruser, Bundgarn og Vaad. Aalefiskeriet er snart det eneste, der betyder noget.

Ved Bredden af Mossø gror der nogle Steder Siv, andre Steder Blaatag eller Rør. Sivene skæres i Juli og August med en Segl, nærmest som en mindre Høle, men mere krum og med et lige Skaft. Naar Sivene er skaaret, skal de tørres, og det er tit vanskeligt, regner det meget, raadner de let. Derefter bliver de bundet i Kærver, en Kærv bestaar af tre mindre Neg, og endelig sat i Hus i tør Tilstand. I ældre Tid lavede man Studepuder og Øgpuder af Sivene, nu bruges de mest til Sivsko, Maatter og Skamler. Det kan give en god Biindtægt for Smaafolk om Vinteren. For Tiden koster et Dusin Mandssko dog ikke mere end tre Kroner. Under Krigen var de oppe paa tolv Kroner Dusinet, da blev der lavet mange, som ikke var Pengene værd, de kunde sagtens sælges. Nu kan det snart ikke betale sig at lave dem.

I grøn Tilstand afgiver Blaatag et ret godt Foder til Kreaturerne, de vil gerne æde det. I moden Til-

stand er det et godt Tækkemateriale, som kan ligge i mange Aar. Det bruges ogsaa til Rørvæv. Paa aabent Vand skæres Blaatagene med en Segl fra Baad, hvis man ikke kan vade langt nok ud i Søstøvler. Om Vinteren skæres de paa Isen. Vi har en Slags Slæde med nogle Haandtag, en skarp Kniv eller Høle foran og Rækværk ved Siderne og den bageste Ende, saaledes at Blaatagene kan staa oprejst i Slæden, naar de er afskaaret. Slæden skal rendes ind i Blaatagene, og der kan skæres meget paa den Maade.

Ved Mossø findes der flere naturskønne Punkter. Fra Bjerget ved Skoleminde i Dørup er der en god Udsigt over Mossø og Salten Langsø med deres skov- og lyngklædte Banker ved begge Bredder. Endvidere er der Møgelbjerg i Dørup, Skoldbjerg og Kastelsbank. I den vestlige Ende af Mossø tæt ved Klostermølle og Klosterkjær ligger Øen Lindholmsnæs, hvor »Hævneren ved Mossø« boede, ham er der skrevet en lang Fortælling om. I Klosterkjær havde før i Tiden alle Dørupgaardene en Lod, som de satte stor Pris paa, da der avledes godt. Nu hører der kun tre Lodder til Dørup, de andre er solgt, efter at man ved Hjælp af Kunstgødning har lært at avle meget Agerhø. I min Barndom drog vi ud i Klosterkjær Klokken tre om Morgenen, for Græsset var lettest at slaa i Duggen, og vendte hjem igen til Middag. Det var helt festligt i Engene, da alle Byens Folk var derude paa samme Tid. Klostermølle ligger paa det gamle Voer Klosters Sted. Der blev bygget et Stuehus for nogle Aar siden, og da fandt de Pandeskaller af Munke.

I 1876 og 77 var Isen saa tyk paa Mossø, at der kørtes den ca. $1\frac{1}{2}$ Mil lange Vej fra Klostermølle til Alken St. med 6 à 7 Slæder forspændt 1 eller 2 Heste med Stof fra Træmassefabrikken i Klostermølle og med Træ paa Retur, $\frac{1}{2}$ eller 1 Favn paa hver Slæde. I 1880 kørte man igen den Vej, men da havde den daværende Fabrikant H. Holst et Par Heste, der gik gennem Isen og druknede, mens Karlen reddede sig. Siden den Tid har der ikke været kørt langs ad Søen, men derimod tværs over og med lettere Køretøj.

Det vilde blive en lang Række, hvis de Menneske-

liv, Mossø har taget, skulde regnes op; jeg husker ikke saa helt faa. I 1897 druknede Jens Sørensen fra Emborg. Han vilde gaa over Isen til Dørup, men lidt fra Land sank han igennem. Paa hans Raab kom Folk med Stiger, der blev ogsaa prøvet med en Baad, men de kunde ikke naa ud til ham, han gik ind under Isen og kom først op nogle Dage efter. I 1900 druknede tre. Jens Nielsen fra Boes var ude at kolpe Aborrer, og da han havde Ærinde i Dørup, hvor hans Forældre boede, vilde han gaa tværs over Isen. Men lige under Land gik han igennem, for naar Solen begynder at faa Magt, kan der godt være klart Vand inde ved Land, mens Isen er tyk ude paa det dybe. Den anden var Marinus Nielsen af Vorladsgaard Skov. Han var hjemme som Soldat og gik ene ned til Søen for at bade. Den tredie, en Lærerinde fra Klostermølle, druknede ogsaa ved Badning. I 1909 tog Søen en Dreng, Aksel Mortensen Rye fra Dørup, han vilde gaa over Isen til Emborg. 1926 tog igen tre Liv. To unge Karle, Svend Johan Poulsen og Peter Sørensen, omkom ved Badning. To andre reddede sig i Land, men var saa medtaget, at de ingen Hjælp kunde yde. En Maanedstid før tog Møllersvenden i Fuldbro Mølle, Gotthold Mathiasen, en Baad og roede ud i Stormvejr med Møllers Søn trods fleres Advarsel. Baaden kængrede, og Gotthold vilde svømme i Land, men kunde ikke magte det. Møllersønnen klamrede sig til Baaden og raabte, at Gotthold skulde gøre det samme, men Svenden blev ved at svømme. Baaden drev i Land oppe ved Alken, og Møllersønnen reddede Livet. Der blev ledt efter Gotthold i flere Dage, inden man opgav det. Først lang Tid efter drev Liget saa nær til Land, at det blev fundet.

(Ovenstaaende Drukneulykker kunde naturligvis let suppleres ved Hjælp af Kirkebogen. Her skal anføres et Par, som Præsten Chresten Sommer har indført. 1776, $^{30}/_4$, begravet Søren Nielsen af Dørup, 34 Aar, som den $^{7}/_1$ var paa Isen gaaet over Moes-Søe og druknet, efter Amtmandens Bevis herom af $^{11}/_1$. — 1738, $^{2}/_7$, begravet Gaardmand i Dørup Morten Eriksen, som i Sygdom og Raseri var løben ud om Morgenen og

druknet sig selv i Søen, jordet uden Jordspaaastelse af mig, skønt jeg tror, Øvrigheden den Gang ikke dømte ret. Jeg søgte først ved Attest og siden ved et venskabeligt Brev Dagen efter at faa dette afværget, men nej! Manden havde været en stille, skikkelig og ædruelig Mand. — At Genvejen over Mossø ved Vintertid ogsaa blev benyttet i langt ældre Tid, har man et Vidnesbyrd om i Øm Klosters Historie. Bisp Tyge af Aarhus var til Stævne i Gammel Voer. »Det var en meget streng Frost, saa man kom hurtigst frem ved at gaa eller ride tværs over det Vand, der hedder Mossø«. Den Vej red Bispen da ogsaa over til Øm Kloster, hvor han ikke netop var velkommen).

Nogle Stednavne ved Dørup.

Dørup Indermark strækker sig fra Øst Hem Jorder mellem Dørup By og Yding Jorder, hvor en Bæk gør Skel. Den første Gaard fra Hem Siden er Dørup Søgaard, paa hvis Mark Jordbrohøj er jævnet, et Sted paa Marken kaldes Gydkrog. Derefter kommer Dørup Østergaard med Ellenkrog og Madelune, Pedersminde med Glekjær (Glentekjær), Martin Sørensens Gaard i Byen med »æ Knolde«, Thorvald Andersens Gaard med Sproeshøj og Esp. I Sproeshøj har der boet Bjergfolk, og der skal være en stor Kiste med Penge i Højen. Paa Marielunds Mark er der et Kjær, Loustkjær, og en Kjæl', der kaldes »hilig Kilde«. Der fortælles, at syge har søgt Helbredelse ved Kilden, og der er fundet Ravperler og andre Ting, som er givet til Kilden. Endvidere Anders Erik Andersens Gaard med Iglkjær, Digemose og Knustinskjær, Anders P. Hedegaards Gaard med Trehøje, der næsten er jæv-nede, og Tohøje, der er fredede, Kærgaard med Pølhullet, Revlkrat og Revlpøt, Rødkjærgaard med Rødkjær og en Eng, Graven. Gaarden Lyngdal har Navn efter en Dalslugt med Lyngvækst, Marken kaldes Laangland (i de gamle Jordebøger »Abbedens Langeland«), en Dal hedder Maskedal. Den sidste Gaard i Byen har Stunager og Trondal.

Efter Indermarken kommer Dørup Hede, der nu er helt bebygget. Den første Gaard, Gretelund, har en

Høj, Støthøj, som næsten er jævnet. Til Barbarasminde hører Tangen og Olkenenge. Derefter kommer Hotel du Nord. Den har faaet Navn af en lystig Skrædder, Christian Møller, der gik omkring og syede, fulgt af en Dreng med Pressejernet. Han sang næsten altid. Navnet Hotel du Nord stod paa hans Tobakskasse. Endvidere Karolinelund, Kirstinelund med Galgebjerg, og Hedelyst, min Fødegaard, der ogsaa har et Galgebjerg samt en lille Mose, Purupdam. Galgebjerg er egentlig en Bakkekam, der strækker sig over tre Gaardes Marker med en brat Skraaning mod Nord til Vorladegaards Mark. Der har været 6 Gravhøje paa den, som alle er jævned. Der skal have staaet en Galge i gammel Tid (Vor Herreds Rettested?). Christianslund har en Sig, Smørsig, og »den skort Mose«. Tæt ved, paa Vorladegaards Mark, ligger Sverrehøj og paa Møldrup Mark Hallehøj og Snekkershøj eller Langhøj. Der boede en Bjergmand i Hallehøj, men da Højen blev gravet ned, sagde han: »Maa a it i Hallehøj blyw', saa skal I aalle mæ ov Snekkershøj dryw'«. Snekkershøj er da ogsaa helt bevaret endnu. Ved Hallehøj boede i min Barndom en Mand, der hed Christoffer Cornelius Tikjøb, han gik med hvid ulden Lue og i hvide Vadmel's Klæder, og han kørte med en Hest og en Stud sammen.

Mellem Dørup By og Søen er der Skoldbjerg, Langkjær, Kastelsbank og Svatpøt (Sortepøt), hvor der har været 4 Stole og et Bord af Kampesten. Der var 4 Sten i hver Stol, bagi en lidt højere end dem ved Siderne, og en flad i Bunden som Sæde, Bordet var en stor, flad Sten. Nogle siger, det har været et Tingsted.

I Dørup Skov er der Klosig og Møgelkjær. Saa kommer Røvergraven, en dyb Dal, ikke ret vid, men lang. Det ser ud, som den var gravet, og der kunde godt have været Tag over. Der har boet Røvere, som jeg siden skal fortælle om. Og i Krigstid har Folkene fra Vorladegaard og Dørup gemt sig der med deres Bohave. Endvidere er der Dørup Brænding, saadan kaldet, fordi det er brændt flere Gange, Præstedalen, hvor der om Natten er set en Præst paa en hovedløs,

hvid Hest, Nørreaasbank, store og lille Myebank, store og lille Myedal, Myetangene, Træskobank, Jerriksbank, Kirkebank og Fedstebank. Derefter kommer Klostermøllens Skov med Sukkertoppen, hvorfra der er en god Udsigt over Gudenaadalen, Klosterkjær, Mossø til Alken, Boes og Emborg, mod Ry, Salten og Salten Langsø, Additskov og Sønder-Vissing Skov, Tønning, Vestbirk og Yding.

Møldrugaard var engang en Herregaard, men blev delt i to, hvoraf Kroggaard havde ca. 200 Tdr. Land. Der er fundet en Kedel med Penge i en Mose, Storemose, lige Nord for Krog. De stødte paa Kedelen under Tørvegravning lige før Middag. Saa sagde Manden, der hed Lars: »Nu, Folkens, nu gaar vi hjem og spiser Onden, saa kan vi siden grave Kedelen op«. Da de kom derud igen, var Kedelen imidlertid væk. Manden havde selv taget den, medens de spiste. Der var fire Laase for den. Fra den Tid blev der Velstand i Kroggaard. Nogle siger, Kisten var sat ned i Mosen under Svenskekrigen. Andre mener, den var sat ned af en Mand, der hed Jørgen List, og fortæller en lang Historie derom (»Hævneren ved Mossø« af Knud Skytte). Nu er der udstykket tre Gaarde fra Krog.

Tatere, Kæltringer og Røvere.

Taterne kom gerne Vest fra til Dørup i Flokke paa flere Familier. Flokkene var altid uenige og talte ondt om hinanden. Folkene var meget haarrige og vejr-bidte. Mændene havde tit en Kærre, forspændt med Hunde, de flikkede lidt paa Kedler, klinkede Lurfade og Tallerkener, stjal for et godt Ord. Kvindfolkene bar deres smaa Børn i en Pose paa Ryggen, tiggede mest, og hvis de mødte Uvilje, brugte de en farlig Mund. Folk var rædde for dem og turde ikke lade være med at give dem noget. Hvis Børn eller Kvinder var ene hjemme i en Gaard, vilde Taterne selv tage.

Før 1744 var alle Stuehusene i Dørup bygget ud i eet, saa man kunde gaa hele Byen igennem inden Døre. Det kom Folkene til gode engang, da Byen blev anfaldet af en stor Flok Tatere. Mændene, Kar-

lene og Pigerne var nede i Klosterkjær ved Høet, saa der var kun nogle Koner og Børn hjemme. Men de fik alle Yderdørene lukket godt i og kunde saa rende sammen inde i Husene og hjælpe hverandre med at drive Taterne væk, naar det blev galt ved et Vindue eller en Dør. De brugte Brødknive og Ildtænger, som de glødede i Skorstenen, saa der var nok flere Taterere, der fik Fingrene skaaret og Næsen svedet. En af de Dørup Koner fik et Knivstik i Armen, som hun bar Mærke af hele sit Liv. Til sidst kom Folkene hjem fra Klosterkjær, og nu fik Taterne Ben at gaa paa. Saadan blev det Anfald forstyrret.

Da Dørup brændte i 1744 paa eet Hus nær, fik Taterne Skyld for Ulykken, der blev sagt, de vilde hævne sig. Men der kom aldrig nogen Opklaring paa det. Efter den Tid holdt Byen en Stodderkonge til at gaa Vagt om Natten.

I 1838 tjente min Mor i Nygaarde i Dover Sogn ved Skanderborg hos sin Moster. Der paa Gaarden havde Taterne Tilholdssted om Vinteren, de laa ude i Kørhuset (Kostalden), og naar hun om Morgenens skulde ud at malke, havde de tit malket de fleste af Køerne ind og drukket Mælken. Hun var rød for at komme ind til saadan en Flok, men naar hun klagede til sin Moster, fik hun ikke andet Svar, end at »de kunde da ikke bære Hus med«.

Der var til Gaarden kommet løbende en stor Hund. I den første Tid sagde den ikke noget, men da den blev stedvant, var den meget vagtsom. En Flok Taterere gjorde sig imidlertid gode Venner med Hunden og stjal ham og brugte ham for en Vogn. Nu kom de ikke mere til Nygaarde, men en anden Flok fortalte min Mor, hvor Hunden var blevet af.

Var det strengt Vejr, blev Taterne flere Dage i Kørhuset, og de fik da Lov til at koge Mad i Bryggerset. De laante ogsaa Gryder i Gaarden, men gjorde dem ikke rene, det maatte min Mor gøre, det hjalp ikke noget, hun klagede til sin Moster igen.

Hier i Sønder-Vissing og Vorladegaard Sogne havde Taterne et Tilholdssted paa Vilholtgaard. Paa Vejen dertil blev engang et Barn født i en Snedrive, en

Pige, som siden blev kaldt Viborg Hanne, jeg kan huske hende fra min Barndom.

Paa den Tid var der ogsaa to Stortyve, som boede i en Hule i Rye Skov, de var meget frygtede, den ene hed Kylling Søren, den anden Jens Knov. De forstod at hytte sig, saa de var ikke nemme at fange, og blev de endelig fanget, brød de ud af Arresten igen. Der blev sagt om Kylling Søren, at han havde en Indretning, en Slags Dolk, der kunde skære til den ene Side og file til den anden. Den sad i et Læderhylster, og han gemte den i sin Endetarm, naar han blev fanget. Saa kunde han file Jernstænger over som ingenting og slippe løs. Da han engang brød ud af Arresten i Aarhus om Natten, gik han ganske rolig hen og bankede paa Arrestforvarerens Vindue og bød Farvel. En Gang blev Kylling Søren grebet oppe i en stor Ørnerede i Længe Krat ned imod Hegnæs, hvor han havde gemt sig.

Han og Jens Knov havde mange Hælere. Især holdt de til i en Gaard i Ask, og der holdt de store Kæltringballe, Kylling Søren var god til at spille, og de andre Kompaner vilde gerne more sig med deres Kvindfolk. Han kom ogsaa til Nygaarde, hvor min Mor tjente, og vilde stjæle, men kunde ikke komme ind for den store Hund, som Taterne siden tog med sig. Saa snart han rørte ved Vinduet, satte Hunden sine Forben paa hans Skuldre og knurrede. Han gik da om til en anden Gaard, der var Pigerne ved at skifte Særk, og saa opgav han ogsaa det Sted.

Kylling Søren og Jens Knov havde ellers Ord for, at de kun stjal fra rige Folk, men var ikke ræd for at give noget til fattige. Der blev ogsaa sagt, at de vilde skære Brysterne af Kvindfolkene og stikke Børn ihjel, men det er vist Løgn.

Sidst blev de fanget ude i Mossø. Der var baade Folk fra Egnen og Politi fra Aarhus om det Stykke Arbejde. Jens Knov rendte saa langt ud i Søen, at ingen turde følge ham, men saa skød de efter ham, og det hjalp. Kylling Søren var blevet væk for dem, da siger en af Egnens Folk, at der laa en stor Græstørv og drev i Vandet, den havde ikke været der før.

Der blev skudt efter Græstørven, og nu maatte Kylling Søren give sig til Kende, han stod og gemte sig under den med Munden lige i Vandkanten.

De to Skarnsknægte blev sat i Stokhuset ovre i København, og der fik de først Ris. De tærskede Kylling Søren, saa Blodet rendte af ham, men han gav aldrig et Kny fra sig. 27 Aar efter kom han tilbage som en gammel Mand, og nu stjal han ikke mere, men gik rundt og sang og spillede lidt for Folk og tjente Føden ved det. Han spillede især et Stykke, der blev kaldt Kylling Sørens Pærevals, og det kender de gamle Spillemand endnu.

I Røvergraven i Dørup Skov har der boet Røvere i gamle Dage. Det fortælles paa to Maader, hvordan de blev fanget. Nogle siger, de havde taget en Pige og tvunget hende til at være hos dem i Kulen. En Morgen var hun gaaet ned til Mossø for at skylle Tøj og saa da en Baad ude paa Vandet. Hun vinkede ad Fiskeren, og han sejlede saa nær ind til Land, at hun kunde vade ud til ham. Nu kom Røverne rendende og skød efter Baaden, men ramte udenom. Pigen slap væk og fortalte, hvor Røverne havde deres Kule, og paa den Maade blev de udryddet.

Den anden Historie er saadan, at den kan faa Haarene til at rejse sig paa ens Hoved. Der fortælles, at Røverne i Dørup Skov vilde have fat i et Hjerte af et ufødt Drengbarn, naar de spiste det, kunde ingen Magt tage dem. De fangede da en Mand fra Dørup og lovede ham en Hat svingfuld af Sølvpenge, hvis han kunde skaffe dem en ufødt Dreng. Manden gik ind paa det af Begærlighed, og da hans Kone var meget frugtsommelig, fik han hende narret med ud i Skoven. Røverne kom og tog den arme Kone og gav Manden Pengene. Men da de vilde skære hende op, kom der en Skytte ridende og jog dem bort med sin Bøsse og sine Hunde. Han tog hende op paa Hesten og red til Klostermølle med hende, hvor hun nedkom med to Drengbørn. Der gik nu Bud til Dørup efter Manden, men da Konen saa ham igen, besvimede hun. Han maatte tilstaa sin Ugerning og blev hængt. Det gik ikke Røverne bedre. Noget efter kom

de ind i Klostermølle og gav sig ud for Handelsfolk. Mølleren kendte dem alligevel, men lod som ingenting og satte sin Kone til at koge Suppe til de fremmede. Da de sad ved Bordet, og Gryden blev baaret ind, greb Mølleren den og slog den kogende Suppe i Hovedet paa dem. Nu kunde han magte Røverne ved sine Karles Hjælp, og det var ude med dem.

Lidt om Overtro og den Slags.

I ældre Tid blev der tit varslet for Lig. Naar Folk kom forbi Snedkerens Hus i Dørup om Natten og hørte ligesom en Høvl skære eller en Sav hvæse derinde, skønt der hverken var Lys eller Mennesker i Værkstedet, vidste de, at der snart kom Bud efter en Ligkiste. Folks Seletøj hang gerne i Forstuen dengang, og naar det om Natten lød, som om Selerne faldt ned, eller som Koblerne raslede, saa blev der snart Brug for en Ligvogn i Gaarden. Det skete ogsaa, at Folk laa i Sengen og hørte nogen gaa oppe i Storstuen og trække Skuffer ud i Dragkisten, hvor der laa Duge og Linned, det betød, at der snart kom Bud om at laane det til Begravelse. Det var heller ikke sjældent, at gamle Folk mødte Ligskarer paa Vejen om Natten. Gik man da midt paa Vejen, faldt man over hver Vogn, men holdt man sig til det højre Hjulspor, kunde man gaa frit. I Lyngdal gik der en hovedløs Hest, og i Præstedalen red der en død Præst paa en hovedløs Hest.

Jeg har to Gange set Lygtemænd. Det lignede en almindelig Lygte, som stod stille lidt, saa begyndte den at hoppe og fare et Stykke frem og staa stille igen, saadan blev den ved. Der siges, det er Svovldunster, der stiger op af Mosen, og det er hverken vildledende eller farligt, naar man bare ved, hvad det er.

Som ung Karl var jeg en Lille Juleaften ridende til Dyr lægen i Tønning med en syg Hoppe. Det var stille Vej, Snesjap, Regn og Taage. Da jeg paa Hjemvejen kom til Havbækgaard, satte der sig pludselig Ild baade paa mig og Hoppen. Det var et blegt Skær, og det satte sig i mine Øjenhaar, jeg gned Øjnene, men det

hjalp ikke noget. Hoppens Manke og Ører stod helt i Luer, og naar jeg strøg paa Manken, bølgede det om min Haand i store Flammer. Jeg kunde ikke mærke noget, bare se det, og det blev først væk, da jeg kom til Dørup. Siden har jeg faaet at vide, det nok har været noget, der kaldes Sankt Elmsild.

Gamle Ildebrande i Dørup og Omegn.

I Tilknytning til Søren Nielsens Minder fra Dørup skal jeg hovedsagelig efter det skanderborgske Rytterdistrikts Regnskaber i Rigsarkivet og Justitsprotokollen for det skanderborgske Distrikts Birk i Landsarkivet meddele lidt om gamle Ildebrande i Dørup og Omegn, især den store Brand, der i 1744 lagde Byen øde paa eet Hus nær. Gaardene i Dørup var Ryttergods, og Overleveringen holder haardnakket paa, at alle Stuehusene var bygget sammen, saa man indendørs kunde gaa hele Byen igennem, en vistnok enestaaende Bygningsmaade her i Landet. Brandforhørene bekræfter vel ikke rent ud denne Overlevering, men afkræfter den heller ikke, idet det gentagne Gange bemærkes, at Byen var tæt sammenbygget. For Sammenholdet mellem Byens Folk var Fordelene ved denne nære Forbindelse indlysende, og Sagnet eller snarere Overleveringen om Taternes Angreb paa Byen viser, hvilken Beskyttelse en saadan Bygningsmaade kunde yde. Til Gengæld træder dens svage Side tydeligt frem under den store Brand.

Den 22. Maj 1744 henved Klokken fem om Eftermiddagen opstod der Ild i Søren Rasmussens og Søren Jensens sammenbyggede Ladehuse midt i Dørup. Bymændene med deres Folk var ude i Tørvemosen en lille Mils Vej borte, der var ikke andre hjemme end Konerne med deres smaa Børn samt Annexbonden Christen Tommesen og Smeden Niels Sørensen, der begge besad en Halvgaard. De to Mænd opdagede først Ilden og gjorde straks Allarm med Raaben og Skrigen. Der var dog ikke meget at stille op, Byen var tæt sammenbygget, Huse og Tage yderst brændbare efter længere Tids Tørvejr. Kvinderne reddede deres Børn ud paa Marken med hvad de kunde gribe

i Skyndingen af Sengeklæder og andre let flyttelige Ting. Da der kom nogle Mænd løbende til fra Vorladegaard og Hem, var hele Byen ompspændt af Ilden, og da Folkene naaede hjem fra Tørvemosen, laa deres Gaarde i Aske. Kun Annexbondens Stuehus stod tilbage. Fire Helgaarde, fjorten Halvgaarde og tre Boelssteder var brændt.

Dagen efter kom Regimentskriveren Niels Moldrups Fuldmægtig Seigneur Mogens Friis fra Skanderborg Ladegaard til Brandstedet og afholdt Forhør over Bymændene. De beretter »væmodelig og klage­lig«, hvordan denne Ildsvaade har sat dem med »Hustruer, Børn og Tjenestetyende i en ynkelig og højst bedrøvelig Tilstand; thi de er derved selv uden Hus og Ly og ingen Beskyttelse for Kvæg og Kreaturer, men maa holde den vilde Mark i Skov og Krat«.

De forklarer, at enhver fik reddet Bæster, Kvæg, Faar og Svin, som var i Marken, alene nogle spæde Kalve indebrændte. Og de ser Guds Naadehaand og Beskærmelse i, at Ilden ikke paakom om Nattetide, thi da var mange Mennesker og Kreaturer bleven brændt og ødelagt, eftersom Byen var saa tæt bebygget.

Ligeledes er det et Tegn paa samme Naade, at Rug, Havre og Bygsæden var lagt. Derimod var Boghvedesæden ikke strøet i Jorden, det gode Forraad, de alle havde efter forrige Aars Grøde, var aldeles opbrændt, tilligemed hvad de ellers havde at æde og underholde Livet med.

Endvidere erklærer alle Mændene, at de stadig vil bebo Stederne, hvis Kongelig Majestæt og Øvrigheden vil tillade det og være dem behjælpelig med Bygnings­­tømmer og nogle Aars Frihed for Skatter og Land­­gilde. I saa Fald forsikrer enhver for sig, at »de vil stræbe af yderste Evne med alt, hvis de kan og dem muligt være kan«.

Mogens Friis tilspurgte Mændene, om de kunde vide noget som helst om, hvem der havde forvoldt eller antændt Ilden. Men ingen kunde give nogen Underretning, de forment bare, at et Skælms Men­­neske havde benyttet sig af deres og Folkenes Fra-

værelse til at iværksætte sin onde Hensigt, og de vilde gøre sig al Umage for paa det nøjeste og yderste at efterforske, om nogen skulde være vidende om Gerningsmanden.

Endvidere spurgte Mogens Friis Sognefogden, om han ikke med to Mænd tre Gange om Aaret gik omkring i hver Mands Gaard og Sted og eftersaa Ildstederne samt tilholdt Behoerne med Tjenestefolk ikke at gaa i Udhusene med deres antændte Tobakspiber.

Sognefogden svarede, at de lovbefalede Syn stadig var foretaget, og at han havde lagt Straf paa enhver Uredelighed eller Brøst. Han viste ogsaa, at de endnu staaende Skorstene var af saa stærke og gode Sten, som hos nogen Bonde kunde findes.

Paa Grundlag af dette Forhør og senere indhentede Oplysninger, udarbejdede Regimentsskriver Niels Moldrup et Forslag til den Resolution, som Rytterdistriktets Session indsendte til Regeringen. Det hedder heri bl. a.:

»At denne ulykkelig antændte Ild har ødelagt Dørup Bys Gaarde og ruineret Behoerne, som var i temmelig god Stand, sligt er det her vist. Hvad samme har forårsaget, er med saa megen desto større Flid og Nidkærhed efterforsket, formedelst det Spørgement, som til Frygt for mange gik over alt, at der skulde findes nogle onde Mennesker, som søgte Byer og Steder saaledes at ødelægge. Men ved slig Undersøgelse er ikke noget bragt for Lyset, hvorved denne Ulykke saadan Ondskab kan tilskrives, men snarere given Mistanke til den gamle Mand Søren Rasmussen, i hvis Gaard Ilden opstod, at han har været uforsigtig. Ikke desto mindre vedbliver han samme med dyre Eder at benægte, og som ingen derom kan give nogen oplyselig Forklaring, saa er Udgangen paa denne Forretning, at Bønderne er vorden formanede til forsigtigere Omgang, hvilket i Almindelighed i Distriktet vil være fornøden af Regimentsskriveren at befordres efter den Anstalt, som for mange Aar siden ved Ildstedernes Besigtelse er gjort«.

For at sætte de nødstedte Behoere i Stand til at

rejse Gaardene igen, foreslaar Sessionen, at Regeringen skulde bevilge dem to Aars Skattefrihed, regnet fra 1. Juli 1744, Udvisning af Kronens Skove til det nødvendige Tømmer samt Lyng til Tækning fra de nærmest liggende Steder. Endvidere foreslaas, at der bygges fem Helgaarde i Stedet for de fire, der stod før. Jens Jensen skulde saa til sin halve Gaard samle gamle Søren Pedersens. Dette begrundes med, at Jens Jensen er en ung og frisk Mand, bekvem til den store Besværlighed og Arbejde, som Gaardens Opbygning udkræver. Gamle Søren Pedersens Legems Kræfter er ham derimod saaledes betagen, at han ej selv kan gøre eller udrette noget uden andres Hjælp.

Allerede i Juli Maaned forelaa Regeringens Approbation af Sessionens Forslag. Baade de stedlige og de fjernere Myndigheder har aabenbart handlet saa hurtigt som muligt for at skaffe Bønderne Tag over Hovedet inden den kommende Vinter. Regimentsskriveren modtog en yderligere Opstrammer fra Rentekammeret den 25. Juli.

»Men paa det jo før jo heller med Opbyggelsen paa denne dertil bekvemme Aarsens Tid kunde vorde gjort Begyndelsen for om muligt at faa de fornødne Huse til Sædens Indbjærgning ved forestaaende Høst og ellers saa vidt ske kan inden Vinteren opbyggt, have vi i Dag angaaende Udvisningen af Skoven til alt det Byggetømmer, som efter forommeldte Sessions Eragtning til disse Steders Opbyggelse behøves, ved Skrivelser til Hr. Conferenseraad og Jægermester Rathlau saa vel som Etatsraad og Amtmand Woyda føjet behørig Anstalt — hvilket hannem herved til fornøden Efterretning tilkendegives, ligesom han og herved beordres at anvende al tilbørlig Flid for at faa disse afbrændte Steder snarest muligt igen forsvarlig opbyggt og istandbragt samt foranstalter, at de øvrige Distrikts Bønder kommer disse afbrændte til Hjælp med fornøden Kørsel og Arbejde paa den for dennem belejlige Tid, siden vi ellers i Dag have tilskreven velbemeldte Hr. Conferenseraad Rathlau at lade foranstalte, det uhinderlig tillades den erfordrede Lyng til disse Bygningers Tækning paa nærmest liggende og

belejlige Steder at hjerpe. Paa det øvrige erindres hannem herved at iagttage, hvad Sessionen angaaende Byggepladsernes Inddeling til ethvert Sted i Byen har meldet«.

At Regeringens Omsorg for Bønderne, som rimeligt var, bundede i egne Interesser, fremgaar af en sidste Formaning til Regimentskriveren:

»Det paalægges ham med al Flid og efter Embedets Pligt at paaagte, at alle foranførte Bygninger igen forsvarlig vorder opbyggt og istandbragt, og det paa den Maade samt under saadan Opsigt, som Sessionen omstændelig har erindret, og han sig i alle Maader efterrettelig holder, saaledes at disse Steders Skatter og Afgifter efter Forfaldstidens Forløb rigtig og i rette Tid kan erholdes«.

Det forlyder ikke noget om, hvordan Folkene i Dørup har opholdt Livet Sommeren igennem. Man maa naturligvis antage, at hjælpsomme Beboere i de omliggende Byer har givet dem Husly. Arbejde har de ikke savnet. Marker og Kreaturer skulde passes, og først og fremmest skulde der hænges i med Byggeriet. Inden Vinter stod der da ogsaa en flunkende ny By langs Vejen paa de svedne Tomter. Den var ikke sammenbygget som det gamle Dørup. Branden havde været en haard Lærestreg. De fem Helgaarde laa hver for sig med fire Længer og ialt 40 Fag Hus. De tolv Halvgaarde var bygget sammen to og to med en fælles Midterlænge, altsaa Tvillinggaarde, og hver Halvgaard havde 25 Fag Hus.

Som en vemodig Mindelse om de svundne Trængsler sidder der endnu over Ladedøren i den østligste Gaard i Dørup en Egeplanke med følgende Indskrift:

Gud hielpe mig min Gaar at bygge
at ieg og hver maa gaae og boe deri med Trygge.
1744. Y. I. S. K. I. D.

Planken har før siddet over Stuedøren i den oprindelige Gaard og er indsat af min Farfars Farfars Far Iver Jensen og hans Hustru Kirsten Jensdatter.

Gennemgaaende blev der bygget solidt i Dørup trods Hastværket. De fleste Gaarde stod i henvend hundrede

Aar, inden de blev afløst af nye. Kun Erik Olesens Helgaard var skrøbelig. Allerede 1745 blæste den nemlig om i en Storm, og Regeringen maatte igen træde hjælpende til, men denne Gang var det jo overkommeligt.

Samme Aar brændte Taaning By ved Mossø saa nær som Kirken, Skolehuset, fire Gadehuse og en Bondegaards Stuelænge. Der brændte tre Helgaarde, fjorten Halvgaarde, tre Gadehuse, et Kirkehus samt Bøndernes indavlede Sæd. Branden var for saa vidt værre end Dørops, da den indtraf sidst paa Aaret og Sæden gik tabt. I Taaning havde man dog den Tilfredsstillelse, at Aarsagen til Branden omtrent blev opklaret. En Betler, Søren Pedersen, blev nemlig »formedelst Mistanke paa ham angaaende Ildebranden i Taaning By tilkendt hans Livstid at gaa i Jern og Arbejde i Viborg Tugthus«.

Sønder Vissing slap noget lettere over en Ildebrand i 1744, »formedelst Vinden blæste stivt fra«, kun Rytterbonden Jens Jensens Halvgaard og den tæt ved liggende Præstegaard gik op i Luer. Det var den 10. Februar om Aftenen ved Sengetid, at Jens Jensens Datter gik i Stuen med et tændt Lys for at søge efter noget, som hun om Morgen derefter vilde betjene sig af i Kirken. Lyset antændte da nogle sammenrullede Blaartotter, saa Luen gik gennem Loftet og stak Husets Overdel i Brand. Folkene mente, at de let selv kunde dæmpe Ilden, og forsømte derfor at tilkalde Hjælp, inden det var for sent. Moderen og Datteren blev slemt forbrændt i Ansigtet og paa Hænderne, og denne Omstændighed samt deres »særdeles Anger og Fortrydelse« og Sognepræsten Hr. Friderich Hansens indstændige Forbøn, skønt han »ved yderste Ruin i højeste Maade herved er paabyrdet Sorrig og Bekymring«, befriede dem ved kongelig Resolution fra en Straf paa adskillige Maaneders Arbejde i Viborg Tugthus.

Ved Præstegaardens Brand gik Sognets ældste Kirkebog tabt. Hr. Friderich Hansen lod Gaarden opbygge paa det samme Sted og skænkede Kirken til en Amin-delse en ny Sølvkalk, hvad der hentydes til i hans

Gravskrift: Endog dette Huses Prydelse vidner om hans Taknemmelighed mod Gud, thi da Ildebrand havde forvandlet hans eget Hus til en Askebob, og Gud ved sin Forsyn og Forsorg havde af Asken oprejst et bedre, vilde han vise sin Taknemmelighed endog ved at pryde dette Hus¹⁾.

Halvtreds Aar efter, den 13. Juli 1794, galede den røde Hane igen over Sønder-Vissing, og da nedbrændte de to Trediedele af Byen, ogsaa Præstegaarden. Præsten Christen Sommer var en Mand paa 75 Aar, og det er forstaaeligt, at han tabte Modet og søgte sin Afsked. I Kirkebogen har han indført følgende vemodige Afskedsord:

Ikke Magelighed, ikke Mangel aldeles paa Legems Kræfter, ikke kiæd af Embedet, ikke Ulyst til at blive hos mit uskrymtet elsket Folk, og paa nogle faae nær, elsket af. Men Frygt for at bestride forestaaende Vanskeligheder efter Ildebranden, Uformuenhed til at bestride Embedet, om flere Aar skulde opleves: Slipper jeg det og mit Folk med Taare, og maaske de mig. Mere end det, jeg har arbejdet for næsten 40 Aar blev ved Branden af 13. July 1794 paa $\frac{1}{2}$ Time lagt i Aske, alt mit Embeds Værktøj blev mig berøvet, af mit Bibliotek, kostet mig mellem 5 til 600 Rdl., beholdte jeg ej Bibel, ej Psalmebog, mit Tab var større, end jeg ved eller vil være bekjendt. Er og synes at blive for stor efter Branden. Herren krone min Eftermands Embedsaar med det gode og være med ham til Enden.

Winding, den 6. December 1795.

Christen Sommer.

---

¹⁾ Aarhus Stifts Aarbøger 1931, Side 197.

Hjelmslev Herred.

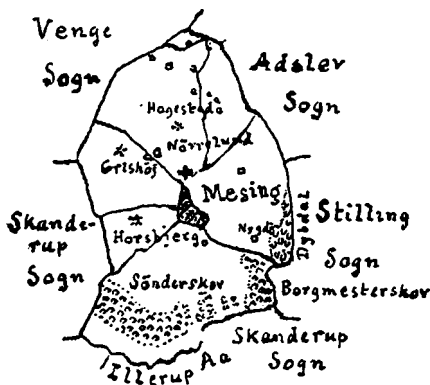
Historisk-topografisk skildret

af CHR. HEILSKOV.

(Fortsat.)

Mesing Sogn,

Anneks til Adslev, omgives af dette, Venge og Skanderup Sogne, Skanderborg Købstadjorder og Stilling Sogn, fra hvilket sidste det skilles ved den smalle,

Kort over Mesing Sogn.

skovbevoksede Dybdal. De højtliggende og bakkede Jorder er frugtbare og muldede med Lerunderlag. Højdepunkter er Hagested, Grishøj (det højeste Punkt, 96 m), Hørsbjerg og Skovshoved. Langs Sydgrænsen (mod Skanderborg Købstadjorder og Skanderup Sogn) løber Illerup Aa gennem frodige, blomsterrige Enge.

Skovene (nu ialt 180 Td. L.) findes ved Sognets Sydgrænse. De hænger malerisk paa Bakkeskrænterne

ned mod den smilende Illerup Aadal, gennemfurede af dybe Kløfter, disse Skove, der er dejlige og dragende i Sommersol, dybt tungsindige i Vinterdis. Deres Navne er Sønderskov (1645: Meising Synschouff), der vel er den samme, som 1731 kaldes Mesing Skov og hvori fandtes Vildsvin¹⁾. Vejen fra Mesing til Stampemøllen fører nedad gennem denne Skovs vestre Hjørne, hvor Grænsen mod Skanderup Sogn dannes af en dyb Kløft, kaldet Helligkildesbæk. Øst for Sønderskov ligger den lille Tingdalskov, hvorefter følger de to Skovstykker Lilbæk, Bydal og længst mod Øst Borgmesterskov. Denne sidste har utvivlsomt Navn efter Borgmester Basballe i Aarhus, der ejede den c. 1717 med tilhørende Selvejergaard af 7 Td. H.²⁾. Gennem denne Skov strækker sig fra Nord til Syd den ovenfor nævnte idylliske og dejlige Dybdal, en Jeksendal en miniature. En ny Vej fra Stilling til Mesing krydser denne Dal og klarer Bakken med flotte Sving op gennem Skoven, der her fra og nordpaa kaldes Dybdalsskov.

Af Skovarealer omtales 1645 tillige »Dybdalsz Krog Vd ved siden paa Nyedamb«, og straks derefter tales der om »Priszis Kierd« (o: Kær), uden at man dog kan se, om det har ligget i Mesing Sogn³⁾.

Sognet havde 1682 21 Gaarde, alle i Mesing By⁴⁾. Det maa have været Tvillinggaarde, thi i 1690 opgives deres Antal til 11 foruden 6 Huse⁵⁾. I 1808 var her 15 Gaarde (alle i Mesing By) og 22 Huse, i 1859 det samme Antal Gaarde og 25 Huse (hvoraf 1 Gaard og 16 Huse udenfor Byen), i 1921 98 Gaarde og Huse. I 1843 fandtes der i Sognet et Teglværk. Det laa syd for Sønderskov nær den saakaldte BalravnsknoId. Stedet kaldes endnu »Teglovnen«. Et andet Teglværk menes at have ligget nordvest for Mesing paa en Mark, som kaldes Tronholm.

Sognets Kongetiende (12 Td., 6 Skp., 2 Fdk. H.)

¹⁾ Saml. til jydsk Hist. og Topogr. 3. R. VI, 181.

²⁾ Hübertz: Åktst. vedk. Staden og Stiftet Aarhus III, 359.

³⁾ Orion. 1851, S. 217.

⁴⁾ Chr. V's Matrikel.

⁵⁾ Thotts Saml., Fol., 696, Kgl. Bibl.

skødedes 1688 af Kronen til Margrethe Wilders, Fr. Werdelmanns Enke¹⁾. Hun maa vel have solgt den til Kapt. Jens Leegaard til Kornerupgaard paa Sjælland. Thi 1705 skødede denne Kongetienden til Regiments-skriver Chr. Knudsen Gyberg, der 1718 lod den gaa videre til sin Svigersøn, Præsten Hr. Jens Harlev til Harlev og Framlev, samt dennes Hustru Christine Sophie Gyberg og Arvinger for 750 Rdl.²⁾. Jens Harlev skødede saa 1723 Kongetienden til Kronen for 800 Rdl.³⁾. Kirketienden blev samme Aar af Amtmand Jørgen Grabow skødet til Kongen med Kirke og Kirkejord, som han havde købt den af Hr. Anders Knudsen Thoustrup, Sognepræst til Aarslev og Tilst. Kongen betalte herfor 1000 Rdl.⁴⁾.

Folketal:

1769	1787	1801	1834	1840	1860	1880	1890	1901	1911	1921
184	184	191	258	282	387	402	416	395	394	411

I Sognet findes kun den ene By:

Mesing,

ogsaa skrevet Mjesing, hvad der svarer til den stedlige Udtale, med Kirke, Skole, Telefonstation, Forsamlingshus (opf. 1888), Brugsforening, Købmandshandel og Vandtaarn (opf. 1912). En Mølle laa indtil for nogle Aar siden paa Marken. Det er en ret anelig By, hvor man endnu finder flere kønne gamle Bindingsværkshuse. Der findes i Byen et lille privat Museum med Oldsager og andre gamle Minder, samlet gennem en lang Aarrække af Skomager Ansgar Andersen.

Byen, der sikkert hører til de ældgamle, nævnes saa tidligt som ca. 1170. Venge Kloster ejede nemlig i sin Tid Jord i Mesing til en Værdi af 10 Mark Sølv, hvilken Jord de omkring 1168 overdrog til Nils Nødd og Glip af Aabard⁵⁾. Saa nævnes Byen atter 1287, da

¹⁾ Kr. Skød. II.

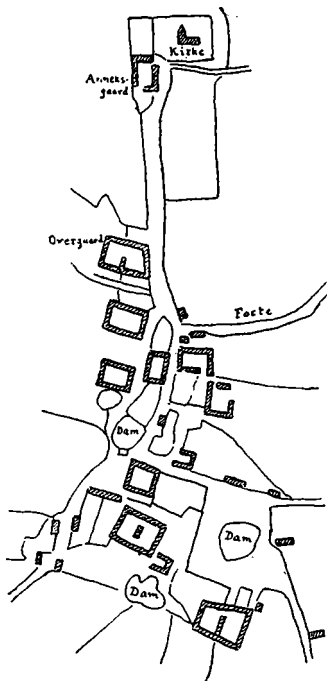
²⁾ Topogr. Saml. p. Papir.

³⁾ Anf. St.

⁴⁾ Anf. St.

⁵⁾ Øm Klosters Krønike i Aarhus Stifts Aarb. 1932, S. 72.

Biskop Tyge i Aarhus udstedte et Pergamentsbrev paa en Gaard i »Mesingh«¹⁾. Et Aarhus Domkapitels Brev viser, at Hr. Niels Brock 1330 skænker Mesing m. m. til Ring Kloster. Fem Aar efter udsteder Mikkel Jonsen paa Peder og Mikkel Hagensens Vegne Brev

Originalt Matrikelskort over Mesing By 1817.

paa en Gaard i Mesing til Ring Kloster²⁾. I 1350 skøder Peter Slacke (eller Stacke) en Gaard sammesteds til Kronen³⁾; og 1377 afstaar Johannes Degn (Diaken), Foged paa Odden i Vendsyssel, al sin Rettighed i Mesing til Abbed Nichlisen⁴⁾. 1408 skødede Jens Lauesen og hans Brødre til Biskop Bo i Aarhus 4 Gaarde i Mesing, og samme Aar overdrog Ebbe Lauritsen (maaske en af Brødrene) 4 Gaarde til samme⁵⁾. En Gaard i Fensten (Hads Herred) mageskiftedes 1414 af Kronen med 2 Gaarde i Mesing⁶⁾.

I Aarene 1461—62 nævnes Mesing (»Miesingh«, »Miesyng«, »Meesing«, »Mesingæ«) adskillige Gange i en Retssag om Gæld og Faldsmaal samt voldelig Fremfærd. Det kan ikke bestemt afgøres, om Hovedpersonen var fra Me-

¹⁾ .E. d. A. I, 239.

²⁾ Anf. St.

³⁾ Anf. St. S. 232.

⁴⁾ Anf. St. S. 234.

⁵⁾ Anf. St. III, 275, 281.

⁶⁾ Anf. St. II. 118.

»Vi Erik Bjørnsen R. [ɔ: Ridder] og Hovedsmand paa Skive, Hartvig Smalsted, Prior i Ring Kloster, Per Juel, Jes Olsen af Jelling og Johan Wille Borger i Horsens hørte og saa i Borgestuen paa Skanderborg, at en, som hedder Christiern Mortensen af Melsing, sagde for os og mange flere, at han var i Harlevholm, paa den Tid Per Nielsen, Lave Brocks Svend, havde grebet Anders Skade og bundet ham i en »flyeder« [ɔ: Lænke] under et Bord; da tilbød Christiern Mortensen, at han vilde borge for Anders Skade i saa Maade, at han skulde komme for Hr. Erik Ottesen [Rosenkrantz], Lensmand i det samme Len [Skanderborg], eller til sit Herredsting, og der skulde han gøre Lave Brock alt det, som han var ham pligtig enten til Minde eller til Rette; og det han saa tilbød, kunde han ikke nyde, men vilde han selv 6te forvisse ham 40 lødige Mark eller »mane« ind paa Estrup, da vilde han faa ham den Mand ud og ellers ikke«.

Hermed er Sagen ikke forbi, men dukker op ved Hjelmslev Herredsting Aaret efter. For at gøre Fremstillingen mere anskuelig foretrækker jeg at omredigere de tunge og omstændelige Tingsvidner af 22. Febr. og 15. Marts: En »beskeden« Mand Anders Møller, »som man Skade kalder«, var kommen i Gæld til Lave Brock paa Gl. Estrup. Og dér var Anders kommen godt op at køre. Lave Brock faar i »Dansk biogr. Lex.« følgende kønne Skudsmaal: »Han var en voldsom, ustyrlig og trættekær Person, hvis hele Liv gik hen med uafsladelig Strid og Fejde. I 15 Aar (1460—75) førte han en, kun ved kortvarige Forlig afbrudt Fejde med Slægten Rosenkrantz, særlig med dennes to Hovedrepræsentanter, Hofmesteren Otte Nielsen og Sønnen Erik Ottesen . . . . Rosenkrantzerne kunde ikke faa Bugt med deres ustyrlige Modstander. Han fængslede, pinte, mørbankede, ja endog dræbte deres Tjenere, han lagde sig uden for deres Borge med væbnet Mandskab og truede med at slaa dem ihjel«.

Altsaa, Anders Skade møder paa Hjelmslev Herredsting, hvor han faar et Vidne af 8 Dannemænd

(hvoriblandt Jes Michelsen af Mesing) der saa og hørte, at Anders Skade havde været 2 Tingdage paa Herredstinget og Jes Ulf paa hans Vegne paa det 3die og bød til Gæld og Faldsmaal samt klagede over, at den Mand (Lave Brock), der havde lovsøgt ham, ikke vilde lade ham kvit, som Ret var. Saa spurgte Anders Skade Kongens Foged (Mads Palnesen) og Herredsmændene, »hvore« han skulde skilles ved den Gæld og Faldsmaal, som han udbød, fordi Lave Brock ikke vilde annamme det eller nogen paa hans Vegne og holdt ham derover i »Dele« (Trætte) med Urette. Dertil svarede Fogden og Herredsmændene og bad ham udlægge fuld Gæld og Faldsmaal; vilde ikke »anner« annamme det, burde Kongens Foged gøre det og lade ham blive fri for Tiltale. Derpaa udlagde Anders Skade saa Penge og fuld Værd.

Det andet Vidne æskes af Jes Ulf. Hans 8 Vidner havde set og hørt, at velbyrdig Mand Hr. Erik Ottesen, Ridder, lod byde en Mand i Rette 3 Ting, som hedder Anders Skade, hvilken han fandt bunden af Lave Brocks Svende, der vilde have ført ham ud af det Len, som Hr. Erik havde at raade over paa Kong Christians Vegne. Da vilde Hr. Erik ikke tilstede, at han skulde føres ud af hans Len og andetsteds hen i Rette end til hans eget Herredsting. Hvorpaa Hr. Erik tog Anders Skade til sig og førte ham i Rette ved Hjelmlev Herred 3 Tingdage; om han havde forbrudt Liv, »lemmæ« eller Gods, da skulde han bøde derfor efter Retten. Men der kom ingen, som klagede ham noget paa.

Ved det sidste Retsmøde d. 15. Marts beklæder Christiern Mortensen i Mesing Dommersædet i Stedet for Herredsfogden Mads Palnesen¹⁾. Denne optræder nemlig paa beskeden Mand Jes Ulf, Foged paa Skanderborg, hans Vegne og faar et 8 Mænds Vidne om, at Jes Ulf paa Tinget havde medbragt Guld og Sølv og rede Penge og bød dem til Lave Brock eller nogen paa hans Vegne for alt det, Anders Skade var

¹⁾ En senere Herredsfoged, Søren Pedersen, boede omkring 1570 i Mesing.

ham pligtig. Og Mads Palnesen havde været 2 Tingdage paa Tinget og budt Guld og rede Penge frem, om nogen paa Laves Vegne vilde »hænde« dem. De 8 Mænd havde ligeledes set, at 2 Dannemænd havde sendt Thord Simonsen Bud, at han skulde komme til Tinget og paa Laves Vegne tage imod, hvad Anders Skade var ham pligtig. Den fungerende Foged og Herredsmændene fandt da for Rette, at eftersom ingen anden vilde tage mod Pengene til Lave, tilkom det Herredsfogden at gemme dem og »fare med dem som Lov er«¹⁾.

I 1466 skænkede Peder Olsen i Mesing paa Ole Pallesens Vegne en Gaard i Mesing til Ove Michelsen. Denne Gaard er en af dem, der vedblev at være i Selveje ned gennem Ryttergodstiden²⁾. 1477 skødede Biskop Jens i Aarhus blandt andet Gods en Gaard i Mesing, som Jes Michelsen beboede, til et Kapel i Aarhus Domkirke³⁾. Her træffer vi aabenbart den samme Jes Michelsen, der er nævnt ovenfor under Retssagen fra 1462.

Det var Mesings Middelalderkrønike, og den er jo noksaa righoldig — endog underholdende. Vi gaar nu over i Reformationstiden og træffer der først paa et Tingsvidne af 1533, som bevidner, at nogle Bønder i Mesing havde tilegnet sig noget Jord fra Ringkloster med Urette⁴⁾. Knud Galten i Aarhus og Frants Nielsen i Galten samt paa sin Moders Vegne Jochim Nielsen sammesteds skødede 1538 en Gaard i Mesing til Peder Michelsen og Michel Knudsen i samme By. Ogsaa denne Gaard bevaredes i Selveje gennem Tiderne⁵⁾. En Gaard i »Meysinge« By, der laa under Mariager Kloster og tilhørte Jørgen Skram til Tjele, skødedes 1568 til Kronen⁶⁾. 1574 skødede Peder Skriver i Borup (Adslev Sogn) til Kronen en Gaard; og samme Aar mageskiftede Erik Lykke, Embedsmand

¹⁾ Erslev: Danske Breve fra Middelald. 2. Ser, I.

²⁾ Ekstrakter af Skøder etc. fremlagte i Ryttersessionen 1691.

³⁾ Script. rer Dan. VI, 509.

⁴⁾ Æ. d. A. I, 237.

⁵⁾ Extrakt af Skøder etc.

⁶⁾ Kronens Skøder I.

paa Riberhus, en ham tilhørende Gaard i »Meissing« til Kronen¹⁾. $\frac{11}{4}$ 1580 kom en Gaard her, tilhørende Jørgen Lykke til Mariager Kloster, under Kronen²⁾.

Ved det 16. Aarhundredes Slutning ejede Iver Lassen, Grovsmed ved Skanderborg Slot, og hans Hustru Arvepart i en jordeggen Gaard i Mesing. 1587 fik han Livsbrev paa den Gaard ved Skanderborg Slot, som han da boede i, uden Afgift til Gengæld for, at han havde lovet at tilskøde Kongen sin Arvepart i Gaarden i Mesing. Lensmanden Claus Glambech fik da Ordre til at tage Skøde af Iver Lassen paa dennes og Hustrus Arvepart, sætte denne i en rimelig Skæppe-skyld og indskrive samme i Jordebogen³⁾.

1589 gjorde Kronen et Mageskifte med Jomfru Sophia Gyldenstjerne, Abbedisse i Maribo Kloster, hvorved Kronen bl. a. fik 3 Gaarde i Mesing, som Frederik II lagde under Skanderborg Slot⁴⁾.

Paa denne Tid boede i Mesing Søren Poulsen, forhenværende Tingskriver i Sabro Herred, hvem Thomas Fasti til Vennergaard (Ning Herred) havde forfulgt til Herredsting og faaet Dom over, fordi han var omgaaedes falskelig med Skrivningen og Oppebørselen af den 1588 udgivne Skat. Lensmanden, Manderup Parsberg, fik da 1591 Ordre til at lade Søren Poulsen anholde. Men samme Søren, der var bleven »fordelt« (anklaget) til Tinge og dømt fra sin Ære og Mandhelg, fik 1596 Oprejsningsbrev, da Manderup Parsberg siden havde taget hans Boslod og paa Kongens Vegne var bleven tilfredsstillet for den Sag⁵⁾.

1617 brændte der 5 af Kronens Gaarde i Mesing, og de 5 Beboere blev da $\frac{10}{7}$ samme Aar fritaget for et Aars Landgilde og fik nogen Hjælp af Skovene til Gaardenes Genopbyggelse⁶⁾. To Aar efter klager 4 af disse Bønder (Søren og Peder Rasmussen, Jens Sørensens og Rasmus Moritsen) over, at de ikke kunde

¹⁾ Kronens Skøder I.

²⁾ K. B.

³⁾ Anf. St.

⁴⁾ Anf. St.

⁵⁾ Anf. St.

⁶⁾ Anf. St.

blive ved Magt, medmindre de fik yderligere Benaadning. Kongen bevilgede da, at de endnu et Aar maatte være fri for Landgilde, Ægt og Arbejde¹⁾.

I 1699 bevilgede Kongen Ekvipagemester Claus Güntelberg bl. a. 12 Td. 6 Skp. 2 Fdk. Hartkorn i Mesing²⁾.

1761 var der 10 Gaarde i Mesing, deriblandt en An-

Den ældste Skole i Mesing.

neksgaard. De 7 Gaarde hørte under Rytterdistriktet, 3 var Selveje. Den ene af disse sidste blev 1764 tilskødet Kammerraad, Borgmester Morten Geertsen i Aarhus³⁾. Samme Kammerraad fik ²¹/₁₀ 1768 Koncession paa den kgl. forbeholdne Jagttrettighed paa Mesing Bys Marker⁴⁾.

Byen solgtes ved Ryttergødsauktionen ²³/₄ 1767 til

¹⁾ K. B.

²⁾ Topogr. Saml. p. Papir.

³⁾ Jordebogen af 1761. I 1718 var der i Byen 6 Selvejere.

⁴⁾ Rentekammerets Eksp.-Prot.

en Laursen — hvem han nu har været — for 3352 Rdl.¹⁾ (Den bestod 1651 af 9 Helgaarde og 1 Bol. De 6 Helgaarde og Bolet var Kronens, Resten Bøndergods).

Mesing By blev udskiftet 1817 af A. J. Tinghuus.

Skolen er formodentlig oprettet i Slutningen af det 18. Aarhundrede; før den Tid søgte Børnene den kgl. Skole i Stilling. Den første Skole holdtes i det her afbildede gamle Bindingsværkshus. Paa en Overligger over Indgangsdøren er udskaaret Aarstallet 1679. Den nuværende Skole bestaar af af en ældre Del fra 1853 og en ny fra 1912.

I Byen findes en fælles Bysmedie, ombygget 1898.

Gaarde i Mesing By:

Mesinggaard ejedes ca. 1767 af Christen Jensen og derefter af hans Søn Frederik Christensen. Denne overdrog 1818 Gaarden til Sønnen Christen Frederiksen. Ved dennes Død i 1828 overtog Landinspektør Anders Hauberg, der var gift med en Søster til C. F., Gaarden. I 1848 gik den saa over til A. Haubergs Søn Therkel H., der en Tid var Formand for den gamle Skanderborg Amts Landboforening. Hans Datter blev gift med Branddirektør Ole Lund, der havde Gaarden fra 1880 til 1911, da den overtoges af Sønnen, Branddirektør Therkel Hauberg Lund.

Gaarden har en meget stilfuld Hovedbygning, og Avlsbygningerne er nyopførte.

Søndermark ejes af Sognefoged E. Lund Christiansen. Han overtog den i 1893 efter sin Fader, der havde ejet den i en lang Aarrække.

Enghavegaard tilhørte i forrige Aarhundrede Christen Olsen, senere i ca. 7 Aar B. Ørnstrup, derefter Christen Jensen. Han havde kun Gaarden i faa Aar og solgte den i 1905 til Peter Laursen Andersen.

Damgaard ejedes i forrige Aarhundrede af Peder Jensen, derefter af Sønnen Jens Pedersen, der solgte den til Jens Jensen. Senere var Gaarden stærkt i Handelen, og mindst en halv Snes Ejere fulgte rask efter hverandre. Nu tilhører Gaarden Marius Herskind.

¹⁾ Begtrup: Agerdyrkningens Tilstand, S. 463.

Smedegaarden er Navnet paa en Gaard, der blev udstykket, vistnok i 1860'erne. Gaardens Bruger var Byens Smed.

Ved Sydsiden af Sønderskov ude ved Kanten af Engen ligger de romantiske Rester af en Langdysse, kaldet Balra vnsknold. Det er en træbevokset Jordforhøjning omgivet af tildels adsplittede Sten, men uden Gravkammer. Sagnet lader en Kæmpe ved Navn Balraavn være begravet her. Da Mesing Kirke blev bygget og han hørte Klokkeklengen derfra, blev han saa vred, at han kylede en stor Sten efter Kirken. Den ramte dog ikke, men blev liggende oppe i Skellet mellem Mesing og Haarby Marker og blev kaldt Bukkestenen. Her laa den, indtil den blev hugget i Stykker, da Bækgaarden i Haarby blev bygget. Man fortæller, at Stenen bar Mærker af fem Fingre¹⁾.

Oppe i Skoven ligger Gravhøjene Præstehøj og Brevlinghøj, mellem hvilke Sagnet lader en hovedløs Præst vandre og det — i Modsætning til, hvad der ellers plejer at være Tilfældet — ved højlys Dag. Flere andre Oldtidshøje her i Sognet er nu — ligesom andetsteds — sløjfede.

Til de nyere Fortidsminder maa henregnes Resterne af de to Byens »Forter«, en nordre og en søndre. Den første har udgaaet fra den nordre Ende af Byen i nordøstlig Retning (man ser endnu Indgangen til den) derefter lige i Nord og siden bøjende vestligt op til den tidligere Udmærk ved den gamle Ry-Vej. Forten er nu overpløjet, men hvor den støder op mod Vejen, der gaar syd om Kirken, kan Vejbanen endnu spores.

Den søndre Forte eksisterer endnu som Markvej sydpaa. Paa et godt Stykke følges den paa Vestsiden af et gammelt Stengærde, delvis bevokset med Tjørn og vilde Roser. Man maa haabe, at denne Stump Minde om Fortidens Landbrug faar Lov at staa urørt.

¹⁾ D. F. S. 2157.

Marknavne 1683: Bartofte, Bastebjerg, Blokkerne ved Elkie, Blæsbjerg, Brestebjerg, Bybjergs Fald, Egenappe, Grete-lin, Grishøj, Havrebjerg, Havreskud, Hogsted, Hundshullerne, Højmands Horn, Kirkegaardsager, Krogagre, Kroghøjsfald, Kæl-lingtoften, Laae Agre, Lille Tvær Fald ved Nydam, Meising Dams Blokker, Nedenfor Hullerne, Nedertoutum, Norden Mørkemose, Norden Tikiers Fald, Raagenfald, Rølland, Røngade, Sandhøfd, Skovshoved, Slattenkrog, Sommers Toft, Stouenagre, Steestokke, Store Humlehøj, Stubingshafn, Suenchis Ager, Svinebjerg, Toss-krog, Toutum, Trætøns Ager, Tværagre i Hellestrup, Tværblok-kerne, Ved Humlehøjs Fald, Østertværmaal.

Enlige Bebyggelser.

Nørrelyst nordvest for Byen, laa indtil 1892 ved Kirken, var en Anneksgaard til denne og som saa-dan tiendefri langt tilbage i Tiden. Gaarden ejedes i forrige Aarhundrede af Christopher Jensen, hvis Enke giftede sig med Jens Sørensen. Derefter gik den over til Sønnen Jens Jensen Kirkegaard, hvis Søn Jens Jør-gen K. arvede den 1878. Derefter overtog hans Søn Jens Edvard K. Gaarden i 1911.

Nørrelund, en Gaard, der midt i forrige Aarhun-drede ejedes af Anders Andersen. Efter ham gik den over til hans Søn Laurs Andersen, der var ugift, hvor-efter dennes Broder Rasmus A. fik Gaarden. Denne overtoges derefter af Thomas Rasmussen Leth og ejes nu af Kresten Kristensen.

Mørkelund, en Gaard nordligst i Sognet, tilhø-rende Peder Jacobsen.

Overgaard hed en Gaard i Mesing By, der menes at have været gammelt Selveje. Formodentlig er det den, Rasmus Rasmussen faar Skøde paa 1450¹⁾. I Ma-triklen af 1688 staar den for 4 Td. 3 Skp. 3 Fdk. 2 Alb. H. og ejedes ogsaa da af en Rasmus Rasmussen. Han havde formodentlig en Søn Laurs Rasmussen, idet en Rasmus Laursen, der kan have været dennes Søn, døde 1755. Sidstnævntes Søn Rasmus Rasmussen Overgaard fik 1766 af Ryttersessionen paa Skander-borg Slot udstedt et »Husbondholds-brev« paa Gaar-den. Efter Rasmus Overgaards Død arvede Sønnen af samme Navn Gaarden, og efter hans Død gik den

¹⁾ Rentekammerets Arkiv II, 139 Nr. 39.

over til hans Søn Peder Rasmussen O., der døde 1873. Senere ejedes Gaarden af Ole P. Herskind, der udstykkede den i 1900. Paa Hovedparcellen opførtes den Gaard ude paa Marken, der nu tilhører Claus Andersen.

Pedersminde, en Gaard, der har været ejet af Jens Peder Sørensen, siden af Ole Jensen og nu tilhører Chr. Jensen.

Vestergaard udflyttedes 1840 og ejedes dengang og 10 Aar senere af Peder Christensen, derefter af Svigersønnen Anders Jacobsen, hvis Enke giftede sig med Knud Laursen. Denne overtog Gaarden 1887, et Aar efter at den var brændt. Nuværende Ejer er Kristian Skov Laursen, den forriges Søn.

Elkær, en Gaard, der har været ejet af Rasmus Rasmussen Overgaard, efter hvem den tilfaldt Svigersønnen Chr. Hauberg. Nuværende Ejer er Jens Kirkegaard.

Karenslund blev udflyttet (dog kun i ubetydelig Afstand) vest for Mesing By 1840. Den daværende Ejer hed Rasmus Rasmussen. Han opkaldte Gaarden efter sin Hustru Karen. Derefter ejedes Gaarden af Frands Thomsen Block, der var gift med forriges Plejedatter. Block afstod i 1880'erne Karenslund til Sønnen Rasmus B., som 1902 solgte den til Jens Jørgen Jensen. Han har delvis ombygget Stuehuset, som derved er blevet særdeles stilfuldt. Den nuværende Ejer er Holger Rasmussen.

Horsbjerggaard i Nærheden af Horsbjerg er udstykket af Karenslund. Gaarden ejedes til 1893 af Hans Block og derefter af Svogeren Anders Christensen Hauberg, nu af dennes Søn Søren H.

Arnelund har været ejet af Peder Olsen og derefter af Ole Mikkelsen, som stiftede et Legat. I 1850 ejedes Gaarden af Jens Jørgensen og derefter fra 1870 af Svigersønnen Jens Jensen Kirkegaard, hvis Søn af samme Navn overtog Gaarden 1893. Nu ejes den af sidstnævnte Svigersøn Ole Brandt.

Vidtskue hedder en Gaard, der ved Midten af forrige Aarhundrede er udflyttet fra Byen af daværende Sognefoged Mads Poulsen. Hans Søn Mads Poulsen solgte Gaarden til Niels Nielsen. Senere

fulgte fhv. Sognefoged Niels Bjerregaard og derefter hans Svigersøn Hans Jensen, den nuværende Ejer.

Egelund tilhørte 1791 Laurs Christiansen, derefter Sønnen Christian Laursen, efter hvem Gaarden i 1835 overtoges af dennes Søn Rasmus Christiansen, i en lang Aarrække Medlem af Amtsraadet. Han solgte 1874 Gaarden til Søren Rasmus Jensen, gift med den forrige Ejers Niece fra Hemstok. I 1905 overtoges Gaarden af S. R. Jensens Søn Jens Sørensen Melballe. Den blev udflyttet samme Aar.

Hedelund, en lille Gaard mellem Borgmester-skoven og Dybdal, ejedes i forrige Aarhundrede af Peder Thøgersen († 1886), efter hvem den blev overtaget af Svigersønnen Smed Niels Andersen, der drev stor Forretning med Jernpumper. Han solgte Gaarden 1917, og den ejes nu af Hans Christian Jensen.

Nygaard ejes af Chr. Sommer, der overtog Fade-rens gamle Ejendom, som var en Parcel af Smedegaarden i Mesing By. Ejendommen har C. S. forøget med tilkøbte Arealer. Gaarden, der har sit eget Vandværk, som faar sit Vand fra Dybdal, har Ejeren helt bygget om fra ny.

Østergaard er udstykket fra Damgaard. Den ejedes 1876 af Morten Mortensen Weis og nu af Søren Haurum.

Kulhytten hed en lille Ejendom, der har ligget paa Skraaningen af Dybdal. Her har før i Tiden været drevet Kulsvieri. Huset er nu flyttet op paa Bakken.

I Sognet har der i længst forsvunden Tid ligget en By eller Gaard kaldet Ravndal. Den maa vistnok have eksisteret som By i 1287, da Biskop Tyge i Aarhus udstedte et Pergamentsbrev paa en Gaard »vdj Rauffndall«. Saa hører vi ikke mere om Stedet før 1550, da det atter omtales. Men Byen er da formodentlig forsvundet, eftersom et Tingsvidne siger, at Ringklosters Tjenere har pløjet og saet »i Meszingh vdj Raundals Marck« og at de var berettiget dertil. Samme Aar æskede en Mand ved Navn Jørgen Knudsen paa Ringklosters Vegne hvilke Breve Ravndals Marks Lodsejere havde paa nævnte Mark. I et andet

Tingsvidne fra samme Aar forpligter Lodsejerne sig til hvad Lov og Ret kunde medgive i Trætten om Ravndals Mark. Et andet Tingsvidne fra samme Aar haves i denne Sag. Den ovennævnte Jørgen Knudsen ses deri at have 3 Gange paa Hjelmslev Herreds Ting forbudt at føre Sæd i Ravndals Mark eller at føre bort, hvad der var saaet, indtil Herluf Trolle, Forstander for Klosteret, fik sin Anpart at vide i samme Mark. Endelig er der et tredje Tingsvidne fra 1550, hvori Jørgen Knudsen paa Klosterets og Herluf Trolles Vegne æsker Udlæg i Ravndals Mark af Bønderne i Mesing samt vedkender sig »huer tredie fur« i forskrevne Ravndals Mark, saavel som en Gaards Eje i Mesing Mark. 1553 er det galt igen, som det ses af et Brev, hvori klages over, at Herluf Trolle ikke sker Ret i Ravndals Skov og Mark. Næste Aar gentages Klagemaalet »ahnlangendis Findall¹⁾ och Rauffndalls marck«. Endnu i 1555 beklager Oluf Jørgensen (formodentlig Søn af ovennævnte Jørgen Knudsen) paa Klosterets Vegne, at dette ikke sker Fyldest i Ravndals Mark²⁾. Søren Michelsen indværgede 1574 samme Mark paa sin egen og sine Medarvingers Vegne til frie (fire?) Bøndergaarde i Mesing for deres rette endels Ejendom, som dennem og deres Forældre haver af Arilds Tid efterfulgt for en evindelig Ejendom³⁾.

Skulde man mon ikke paa en eller anden Maade kunne sætte Navnet Ravndal i Forbindelse med den tidligere nævnte mystiske »Balrav« ?

Hvor har nu Ravndal ligget? Ja Navnet paa det lille Skovstykke Bydal synes her at give et godt Fingerpeg. Yderligere benævnes et Højdepunkt mellem Bydal og Lilbæk Bybjerg. Her i Nærheden maa vel Pladsen for den lille By være at søge. Derimod ved man med Sikkerhed, hvor Ravndals Mølle, en Vandmølle, der nævnes 1554⁴⁾, har ligget. Næderst i Tingdalen, hvor der er anselige Kildevæld, ses Stedet for den tildels overgroede Mølle dam,

¹⁾ I Skanderup Sogn.

²⁾ Æ. d. A. I, 237—39.

³⁾ Hjelmslev Herredsbog.

⁴⁾ Trap, 4. Udg.

og syd for denne ud mod Engen finder man tydelige, nu træbevoksede Rester af den gamle Mølle-dæmning. Ved den fordums Mølle-dam ligger nu en lille straa-tækt Hytte med Vandværk, der forsyner hele Mesing By med Vand. Dette drives op ved Underfaldshjul. En Eng nedenfor kaldes Møllemaa. Bækken løber om ved Balravnsknold og ud i Illerup Aa.

Sydøst for Ravndals Mølle-dæmning er der et Væld, som kaldes Helledi, og et Sted der ved benævnes Hellediskol.

Nogle Mænd af Skanderborg Ladegaard og Jeksen vidnede 1698 paa Tinge med Ed og opholden Finger efter Loven, at de havde synet de to Broer i »Ravndals Hauge« mellem Skanderborg Ladegaard og Jeksen, »som er en alfare Landevej til Randers«. Den ene Bro befandtes »gandske øde«¹⁾.

Kirken

ligger i den nordre Kant af Byen. Den er lille og ejendommelig og bestaar af Skib og Kor (begge fra romansk Tid af Granitkvadre paa Sokkel med Skraa-kant), Taarn samt Vaabenhus mod Syd. Over Syddøren (fra Vaabenhuset til Kirken) findes en Tympanon med to Løvefigurer. Norddøren og flere Vinduer er tilmurede. I den senere Middelalder fik Skib og Kor Hvælvinger (nu med rødmaalede Ribber), og Taarnet (med stor aaben Bue mod Vest) og Vaabenhuset, begge af Mursten og hvidkalkede, tilføjedes. Paa Vaabenhusgavlen findes en Solskive med Frederik V's Navnetræk, Aarstallet 1756 samt vistnok Bogstaverne P L S W.

Altertavlen er i Renæssancestil med et nyere Maleri (den korsfæstede) af Aarup i Skanderborg. Paa Alteret findes en 7-armet Lysestage, hvorpaa staar: *Til Minde om Gaardejer Niels Jensen af Mjesing, død 18—8—1915.* Paa Alterkalken læses denne Indskrift: *Sal: Petter Zeibig Ober Förster og Sal: F: Margaretha Von Gabbels Hafver Forært Den Kalk og Desch til Messing Kierke. Aa: 1684.*

¹⁾ Hjelmslev Herreds Tingbog.

Granitdøbefont med Løvefigurer m. m. To nye Lysekroner. Paa den ene staar: *Skænket til Mjesing Kirke Julen 1913 af Veteran og Dbm. P. Chr. Jørgensen, Mjesing.*

Smukt udskaaren Prædikestol fra 1613. Herpaa

Mesing Kirke.

læses: HERREN/ FORFR/EMMER HO/H · I · C · F · C
 RASMVS
 — JENSSE M · D · C · XIII
 N

Kirkens Indre var i 1857 fornyet. Orglet blev skænket 1885 af Rasmus Christiansen.

Naar der i Pontoppidans »Danske Atlas« staar, at Klokken er støbt 1591 af Jens Rasmussen, er det ikke fuldt korrekt. Indskriften lød: ANNO · SALVTIS · M ·

D · LXXXXXI · IENS · ASMVS · SMIT · MEF · VERBVM · DOMINI · MANET · IN · AETERNVM · FECIT. Ordene er lidt forkert anbragt, men skal i Oversættelse læses: I Frelsens Aar 1591 gjorde Jens Asmus (sen?) Smit mig. Herrens Ord forbliver evindeligt. — Aarstallet skal sikkert være 1591, men der er ved Støbningen kommet et X for meget. Klokken blev omstøbt for nogle Aar siden med den gamle Indskrift tildels rettet, men med et Par nye Fejl. Derefter følger en ny Tilføjelse, hvorefter Indskriften nu lyder: ANNO · SALVTIS · MDLXXXI · IENS · ASMVS · SMITME · / FECIT · VERBVM (osv.) / DE · SMITHSKE · STØBERIER · I · AALBORG · GJORDE · MIG · OM · AAR · 1928.

Ved Kirkegaardsdiget ligger nogle gamle Vinduesoverligger fra Kirkens tilmurede Vinduer. Den gamle Trælaage blev for et Par Aar siden afløst af en smuk Kirkegaardsportal. Paa en Sten er indhugget: *Opført af Edele og Ole Lund Miesinggaard 1930.*

En Tyv, Mads Jespersen, havde ca. 1632 stjaalet et Alterklæde og en Bog fra Mesing Kirke. Alterklædet solgte han i Ommestrup i Randers Amt for noget Mad, og Bogen solgte han i Skæring nord for Aarhus til Rasmus Jensens Kone Elle¹⁾.

Inde i Vaabehuset (?) har der været en Gabestok. En for faa Aar siden afdød Mand (f. 1826) har som Dreng set en Person, der var dømt for et eller andet utilbørligt Forhold, staa i denne Gabestok. Det afdøde Øjenvidne til denne middelalderlige Straffemetode blev engang spurgt om, hvad de da gjorde ved Manden i Gabestokken. »Ja vi spyttede jo paa ham«, svarede han.

Kirken tilhørte 1687 Kongen og midt i forrige Aarh. en Mand i Viborg. Han solgte den til 8 Bymænd i Mesing. Da disse kom hjem efter at have afsluttet Handelen, syntes de øvrige Bymænd, at Prisen, de havde givet, var for høj, og vilde ikke være med i Købet. Da de nu i nogen Tid havde betalt Tiende til de 8, fortrød de, at de ikke var blevet Medejere. Men de 8 stillede da som Betingelse for Optagelsen, at de maatte beholde Kirke-Engen for deres egen Part, hvilket ogsaa skete.

¹⁾ Saml. til jysk Hist. og Top, 4. r. VI, 339.

Lærere ved Mesing Skole.

1787. Søren Nielsen, f. ca. 1730, g. 1) m. N. N., 2) m. Bodil Madsdatter, f. ca. 1742.
1801. Peder Jensen, f. 1768, g. m. Ane Sørensdatter, f. 1763. (1834—50). Søren Knudsen, f. 1779, g. m. Mette Mikkelsdatter, f. 1797. Datter: Johanne.
1860. Wilhelm Eggert Waldemar Smith, f. i Hasle paa Bornholm ²⁰/₁ 1834 (S. af Sognepræst Lauritz S. og Margrethe Hedevig Becker); var 1860 ugift.
- 186.. Nielsen Glarbo, kom senere som pensioneret til Skanderborg.
- 1864—98. Anders Knudsen fra Sander ved Odder, g. m. Ane Kirstine Johnsen fra Hørslevbole.
- 1898—1901. Jens Peter Christensen, blev ⁷/₉ 1901 Førstelærer i Hørning (se dér).
- 1901—04. Peder Nielsen Mygind, f. i Drejens ²⁰/₈ 1870 (en Husmandssøn), dimit. fra Vesterbros Seminarium 1890, kaldet til Mesing ⁷/₁₀ 01, til Førstelærer i Taps ved Kolding ²²/₈ 04.
- 1904--09. Ernst Emil Ernstsens, f. i Haldum ⁵/₁₀ 1877, dimit. fra Nørre-Nissum 1899, Enelærer ved Fannerup Skole, kaldet til Mesing ¹/₁₁ 04, til Tirstrup i Randers Amt ⁹/₈ 09.
- 1909—29. Hans Lauritz Schmidt Juulsen, f. i Uth Skole ²⁰/₅ 1881, dimit. fra Gedved 1904, kaldet ¹/₁₀ 09, fraflyttet Embedet ¹/₁₂ 29.
- 1930—. Erling Allerslev Jensen.

Af andre Personalialia af Interesse fra Sognet kan anføres: Bertel Groesen 1767; Jens Jensen Kierchegaard 1640; Jens Rasmussen Paaske, Fæster af en Halvgaard, † kort før 1658; Rasmus Porse 1640; Rasmus Rasmussen Sveistrup 1767; Rasmus Sørensen Yde, Ejer af en halv Selvejergaard 1673; Michel Øuli 1575.

Bidrag til Horsens Historie i Middelalderen.

Af H. U. RAMSING.

Den Del af Hatting Sogn, som ligger imellem Hansted Aa og Bygholm Aa rummede i den tidligste Middelalder Landsbyen Lovby og dens Jord. Lovby var en Kirkeby, hvis Kirke og Kirkegaards Ruiner er paavist et Par Hundrede Meter vest for Bygholms Teglværk¹⁾. Efter at Byen var afbrændt, skænkede Christian III i 1542 dens Jord til Horsens By. Østgrænsen for Lovby Mark strakte sig fra »Eskebaligehole« ved Bygholm Aa til »Nunesigh« i Nord ved Hansted Aa²⁾. Paa en længere Strækning løb Grænsen langs Aarhus Landevej.

Øst for Vejen skyder det Næs sig frem mellem Nordstrand, Stensballe Sund og Horsens Fjord, som oprindelig bar Navnet Horsnæs. Næssets Jord maa i sin Tid være udskilt fra Lovbys Overdrev som Tilliggende til en Gaard, Horsnæsgaard, paa hvis Grund Købstaden opstod. Da Købstæder sædvanligvis anlægges paa Kongens Grund og med Kongens Tilladelse, tør det med stor Sikkerhed fastslaaes, at Horsnæsgaard i den tidligste Tid var en Kongsgaard.

I de skrevne Kilder nævnes Horsnæsgaard først i 1247 som »curia Horsnes«; den tilhørte da Øm Kloster og blev fuldstændig afbrændt under Kampene mellem Erik Plovpenning og Abel³⁾. Ogsaa se-

¹⁾ Aarhus St. Aarvog XXV, p. 205.

²⁾ O. Fabricius, Horsens Kjøbstad, p. 284 ff.

³⁾ Gertz, Scriptores minores II p. 197 jfr. Aarb. XXV p. 95, der uden skellig Grund oversætter »curia Horsnes« som »Gaard i Horsens«.

ner i 1250 og 1264 omtaler Øm Klosterkrønike Begebenheder, der maa henføres til denne Gaard. Naar man erindrer, hvor imødekommende Kong Valdemar havde stillet sig, medens Cistercienserne havde deres Kloster i Veng, forstaaer man, at han eller hans Efterfølgere ogsaa kan have overdraget dem Kongsgaarden Horsnæs.

Senere i Tiden er denne eneste Avlsgaard paa Næsset Johanniterklostret, viet til Vor Frue. Klostret kommer efter Reformationen først i Kongens Besiddelse og bliver senere under Navnet Stjærholm Holger Rosenkrantz til Bollers Ejendom. Det er utvivlsomt den gamle Horsnæsgaard, som Johanniterne har overtaget engang efter 1264, men før 1390, da deres Kloster første Gang omtales i Dokumenterne. Muligvis er Overtagelsen ikke sket direkte fra Øm Kloster, men Gaarden kan for en Tid atter være kommet i Kongens Eje og befæstet. Borgergades ældste Navn Burgegade, der fremtræder allerede i 1438 kunde tyde derpaa. Men endnu til dette Aar ejede Øm Kloster Priorløkken ved Hansted Bro, som mageskiftedes til St. Hans Kloster¹⁾.

I den tidlige Middelalder opstod Købstæderne paa den Maade, at et Købmandslav af fremmede Købmænd, mercatores, søgte Landsherrens Beskyttelse og opnaaede hans Tilladelse til at tage fast Bopæl og anlægge en Handelsby. Deres Tal forøgedes vel snart med tilflyttede Folk fra Omegnen, men ofte, maaske som oftest, opretholdt de deres eget Lav, og de indenlandske sluttede sig sammen paa lignende Vis. Saxo omtaler saadanne Forhold i Roskilde i Erik Emunes og i Valdemar den Stores Dage.

Det er netop paa denne Tid, at Horsens træder frem i Dagens Lys, og der er næppe skellig Grund til at gøre Byen ældre.

Det første sikre Spor af Horsens Købstad er de Mønter, som i Borgerkrigens Dage 1147—57, efter Erik Lams Død blev præget her. Borgerne har selv haft Møntretten, thi i Kong Valdemars Jordebog op-

¹⁾ Fabricius, p. 118.

føres 40 Marks Afgift af Horsens Mønt. Horsens havde Hedebys Byret. Mulig tør man deraf slutte, at det oprindelige Købmandslav i Horsens var udgaaet fra Hedebys og havde betinget sig Hjembyens Ret.

Det ældste Horsens er utvivlsomt Søndergade, der efter Tidsperiodens Skik er udlagt som et bredt Landevejstov, bebygget med Købmandsgaarde, hvis Grunde paa Sydsiden strakte sig ned til Aaen. Nord for Søndergade og parallelt med denne voksede der i Nørregade snart en Bebyggelse frem, som igennem Gavlgade stod i Forbindelse med Søndergade.

Gavlgade er paa Østsiden bebygget med store Ejendomme. Dette skyldes maaske, at Bytinget har haft sin Plads her, lige ved Byens Kapel, St. Jacobi eller St. Ibs. I den sydligste Hjørnegård i Gavlgade siges Raadhuset at have været indtil 1585¹⁾ og Galgen og Kagen var her endnu i 1677, hvilket alt peger mod et oprindeligt Byting under aaben Himmel.

De øvrige Forbindelser mellem Nørre- og Søndergade, Borgergade og Aaen er alle Gyder, som kun er bebyggede med Boder, udskilte fra de Gaarde i Hovedgade, hvis Jord grænsede til Gyden. Gyder var saaledes Graven og Skidenstræde (lidt vest for Kirkestræde) mellem Nørregade og Søndergade, saavel som Provstegyde (nu Raadhusstræde) Fugholm og Badstuegyde ned til Aaen.

Kattesund og i alt Fald den østligste Del af Borgergade har næppe hørt til den ældste Bebyggelse, de har tidligst været Grønjord paa Byens Grund, thi deres Husgrunde synes ikke at have Købmandsgaardenes Karakter. Borgergade førte dels ud til den gamle Hornnæsgaard, dels til Byens Ladested, Ladbros hoved, umiddelbart nord for Aaens Udløb.

Det kan synes paafaldende, at Ladestedet ligger saa fjernt fra Byen, egentlig udenfor den og paa den gamle Hornnæsgaards Strand. Aarsagen hertil er maaske, at Ladestedet er ældre end Byen, men det kan ogsaa skyldes, at Aaen kun i ringe Grad har været sejlbar. Man er i Almindelighed for tilbøjelig til at overvur-

¹⁾ Fabricius, p. 142 ff.

dere Sejlbarheden af Fortidens Vandløb og den Til-sanding, der er sket i Tidens Løb. I 1785 var Vand-standen i Aaen ganske vist kun 2—3 Fod og der har sikkert tidligere været mere Vand. Aastrømmen var dog ikke alene opfyldt med Grunde, men ogsaa med Kampesten, saaledes at man somme Steder skulde fare midtvejs og andre Steder ved Bolværkerne¹⁾. Kampestenene har utvivlsomt altid været tilstede og kun Bankernes Omfang kan være tiltaget ved Til-sandingen. Desuden har Byen altid maattet have Stensballe Sund ved Voldenæs med 6 Fod Vand som Vinterhavn. Allerede i Christoffer af Bayerns Privilegier af 1442 stadfæstes, at Byfreden strækker sig over hele Halvøen Horsnæs til »Wolenes«²⁾, men disse Grænser er selvfølgelig ikke fastsat for første Gang i Privilegierne, de er »af Arild«.

Horsens By var i Middelalderen befæstet med Vold og Grav. Ved Hovedgaderne havde Volden sine By-porte. Mod øst kendes Gravens Beliggenhed øst for Graabrødre Kloster fra Stiftelsesbrevet af 1261³⁾. Vi kan slutte deraf, at de langt ned i Tiden som Kom-sumptionsporte bevarede Byporte ved Borgergade og i Kattesund laa i den oprindelige Voldlinie⁴⁾, og end-videre, at Ladbrohoved rimeligvis og mærkelig nok laa uden for Volden. Fra Kattesundsporten maa Vol-den have fortsat tæt nord om Nørregade for atter at bøje mod Syd ned til Aaen. Men den nøjagtige Be-liggenhed af Byens Nørre- og Vestervold kendes ikke.

Man har antaget, at Gyden Graven var en Rest af den ældste Bygrav, men Ensartetheden i Søndergades Bredde og i Formen af dens Bebyggelse øst og vest for Graven taler imod, at Gyden har været en By-grænse. Den Beskrivelse som Fabricius giver af de ved en Udgravning fundne Rester af Graven: »en bred og temmelig dyb Grav — eller Grøft om man vil — hvis Bund var sandet som Bunden af et Vand-løb, og hvis Sider var sat op med Kampesten, et

¹⁾ Fabricius, p. 277.

²⁾ Fabricius, p. 284.

³⁾ Fabricius, p. 109.

⁴⁾ Fabricius, p. 39.

Bjælkelag af Eg laa endnu tildels over den — —, tyder heller ikke paa en middelalderlig Fæstningsgrav. Thi de middelalderlige Plankebefæstningers Grave er sædvanlig formede med Bund som en Cirkelbue, en halv Snes Meter brede og et Par Meter dybe, og de er kun undtagelsesvis vandførende. Navnet Kattesund skyldes næppe heller en vandførende Fæstningsgrav, men Gaden er snarest kaldt saaledes, fordi den førte til det Sund, som nu hedder Stensballesund, men som vel engang har heddet Kattesund.

Horsens vestre Bygrav maa have ligget østen for Hospitalet, den gamle St. Jørgensgaard, og Grønne-gade og den inderste Del af Smedegade, som før hed Lille Smedegade, har vist for Størstedelen ligget indenfor Volden. Ved Gravninger i dette Kvarter og i den vestlige Ende af Søndergade mellem Hestedams-gade og Thonbogade vil formodentlig Fæstningsgravens Profil kunne paavises. Ligesom Kattesundspor-ten Rester er komne for Dagens Lys, vil man maaske ogsaa i de nys nævnte Gader kunne finde Rester af de ældste Byporte.

Den 11. Maj 1581 blev den allerede forlængst forældede Befæstnings Areal, der var bleven en Losse-plads for Aadsler og Urenhed, overdraget Byen af Kongen¹⁾.

Horsens rummede i Middelalderen forskellige Kapper og Klostre og andre gejstlige Stiftelser, men de omtales for de flestes Vedkommende kun lidt og ret sent i de faa bevarede Dokumenter.

Ældst er Optegnelserne om Graabrødre Kloster, idet Ridderen Niels Manderup til Barritskov i 1261 skænkede sin Gaard øst for Badstuegyden og vest for Byens Grav, mellem Algaden (Borgergade) og Aaen til Klostrets Oprettelse²⁾.

Det andet allerede i det foregaaende nævnte Johanniter- eller St. Hans Kloster omtales først 1390³⁾. Det er den gamle Horsnæsgaard, det senere

¹⁾ Jydske Tegn. 11. Maj 1581.

²⁾ S. R. D. V., p. 513.

³⁾ Fabricius, p. 117 ff.

Stjernholm øst for Byen. Klostret var indviet til Vor Frue, og dets Kirke, som dannede Sydfløjen, stod endnu, da det i 1575 blev tilskødet Holger Rosenkrantz til Boller.

Den 19. April 1480 fik Klostret i et ofte citeret, men lidet forstaaet Brev pavelig Bevilling til at om-danne St. Jacobi Kapel i Horsens til Sognekirke for Byen¹⁾. Brevet siger, at Forstanderen for Johanniterordenens til den hellige Jomfru Marie viede Hospital udenfor Byen Horsens i Aarhus Stift har Sjælesorgen for Indbyggerne i denne By, og at Indbyggerne og andre Sognebørn plejer at søge Klosters Kirke for at høre Messer og modtage Kirkens andre Sakramenter. Men de nævnte Sognebørn har en ikke ringe Ulempe ved saaledes at modtage Sakramenterne, thi skønt Byen ikke ligger et Stenkast borte, er det muligt, at Sørøvere og Fribytterne kan trænge ind i den, og medens Indbyggerne og de andre Sognebørn overværer Gudstjenesten i Vor Frue Kirke, kan det ske, at disse Sørøvere og Fribyttere, som ved eller aner, at Byen saaledes er tom, trænger ind i den og plyndrer den eller anretter forskellig Skade og Fordærv i den.

Hvis Sognebørnene og Indbyggerne kunde overføres fra denne Kirke til St. Jacobi Kapel i Byen, som Kongen af Danmark har Kaldsretten til, men som de nævnte Hospitalsbrødre plejer at have eller som staar under Klostrets Bestyrelse, saaledes at Indbyggerne kunde høre Messer, og samme Klosterforstander kunde yde Indbyggerne og Sognefolkene Kirkens Sakramenter i dette Kapel paa samme Maade som nu i Kirken, vilde dette stemme med Indbyggernes Bekvemmelighed, og de nævnte Farer vilde fremtidig undgaas.

Ordenens Generalprior for Danmark, Klostrets Forstander og Brødre ansøgte derfor Paven om, at han vilde fastslaa en Overførelse af Sjælesorgen til dette Kapel, saaledes at Forstanderen vedvarende kunde udøve den i Kapellet og forvalte for Sognefolkene

¹⁾ A. P. Nr. 2779. 19. April 1480.

Kirkens Sakramenter og andre Sognerettigheder paa samme for dem nødvendige Maade og Form, som han hidtil forvaltede dem i Klostret.

Man har opholdt sig ved det urimelige i, at Faren var mindre i Byen end i Klosterkirken. Men naar man betænker at denne sidste laa udenfor Byens Hegn, og at Gudstjenesten i den tømte Byen for den vaabenføre Befolkning, medens Kapellet laa midt i den befæstede By, saaledes at Vægterne her let kunde alarmere Kirkegængerne, naar Ugeringsmænd var i Sigte, synes det egentlig ganske indlysende, at Byfolkene maatte foretrække en Sognekirke i Byen fremfor Klosterkirken med dens for en Sognekirke noget ejendommelige Placering. Det er klart, at de nødigt vilde udsætte sig for, at Fjenden efter at have hærget den folketomme By stod paa deres egen Byvold og hindrede dem Adgang til deres egen By, naar de vendte tilbage fra Klosterkirken.

Kongens Kaldsret til St. Ibs Kapel viser, at dette ikke er bleven til som et Anlæg fra Klostret, men at det mulig stammer fra en meget tidligere Tid. De i Kapellet indmurede romanske Bygningsdele kan ogsaa pege herpaa. Muligvis kan det oprindeligt have været annekeret til den senere forsvundne Lovby Kirke.

Horsens havde altsaa før 1480 ingen Sognekirke indenfor sin Vold, men fra dette Aar og indtil Reformationen bliver St. Ibs Kapel, siden kaldet Vor Frelasers Kirke, Byens Sognekirke. Den til Kapellet hørende Kirkegaard kaldes Jomfrue Marie Kirkegaard, idet den vel var ejet af ialt Fald brugt af det til Jomfrue Marie viede St. Hans Kloster.

Horsens havde endvidere et Helligaandshus, om hvis Beliggenhed der intet siges i de faa Dokumenter. Henad Reformationstiden omtales en Helligaandskirke eller St. Spiritus Kapel¹⁾. I 1540 gav Christian III Borgerne Tilladelse til at »nederbryde then gamble kirke som kaldis Vor Frue Kirke« og bruge Materialerne til Hjælp til at opbygge deres Sogne-

¹⁾ Fabricius, p. 125 ff.

kirke¹⁾), formentlig Graabrødreklostrets Kirke, der var gjort til Sognekirke i 1532. Rimeligvis er denne Vor Frue Kirke, som kun nævnes denne ene Gang, og som ikke benævnes Sognekirke, identisk med Helligaandshusets Kirke eller Kapel, hvis Patrocinium ikke kendes. Ved Udgravninger 1922 paa det nuværende Raadhus Grund har Aage Simonsen²⁾ paavist et middelalderligt Bygningsfundament, der rummede talrige Begravelser, og derved røbede sig som Rest af en kirkelig Bygning, men en tilsvarende Kirkegaard fandtes ikke. Det er sikkert rigtigt, naar Aage Simonsen deraf slutter, at Bygningen har været Kapel for en lille Stiftelse, og at man her har genfundet Helligaandshusets Kapel, som han antager tillige er den omtalte Vor Frue Kirke.

Den sidste af de kirkelige Stiftelser i Horsens, som skal omtales er St. Jørgens Gaard³⁾). Den laa omtrent, hvor Hospitalet siden blev oprettet, og mulig indgaar Dele af dens Murværk i dette. Der er tilstrækkelige Vidnesbyrd, bl. a. Aabroens Navn St. Jørgens Bro, som fastslaar denne Lokalisering. St. Jørgens Gaard tilhørte i Middelalderen det i Horsens almægtige St. Hans Kloster, der endogsaa kunde bortskænke St. Jørgensgaardens Ager og Eng paa Spedalsø til Horsens By. Som andre St. Jørgensgaarde laa ogsaa denne ikke i Byen, men udenfor Byens Vold.

I en By som Horsens, hvor de middelalderlige Arkiver i saa høj Grad svigter, vil den Viden, som kan indhøstes gennem Grundgravninger, ikke alene være et kærkomment, men ogsaa et nødvendigt Bidrag til en dybere Indtrængen i Byens Historie. Gamle Udgravninger som Bygraven udvidskes aldrig, selv om de fyldes, thi Fyld kan altid skelnes fra den naturlige Moderjord. Sporene kan kun fjernes ved andre og større Gravninger, som tilintetgør de gamle Konturer. Bygningsrester af de middelalderlige Murstensraa og uslemmede Ler og med middelalderligt Mur-

¹⁾ Fabricius, p. 134.

²⁾ Aarb. XIX, p. 124 ff.

³⁾ Fabricius, p. 126 ff.

skifte kan let identificeres og opmaales, og Dagliglivets Efterladenskaber, navnlig Keramiken, har saa forskellige Former indenfor de vekslende Tider, at man ret let kan konstatere Aflejringernes Alder og derigennem f. Eks. faa godtgjort, om Bebyggelsen af den vestlige Del af Søndergade er middelalderlig eller, som Fabricius antager, fra Renaissancetiden.

Ved Grundgravninger og ved Rørlægninger i Gaderne i den ældste Bydel, er der utvivlsomt mange af de endnu dunkle Spørgsmaal, der kan finde deres Løsning, men den, der vil undersøge, maa daglig følge Arbejdets Gang, undertiden fra Time til Time, thi Nutidens Arbejde taaler kun sjældent Opsættelser. Hvad der ses i Dag, er borte i Morgen, og Bortfjærnelsen er ofte saa grundig og omfattende, at der intet levnes til vore Efterkommeres Undersøgelser.

Haver og Havedyrkning i Aarhus Amts Byer før c. 1800.

AF JOHANNES THOLLE.

I.

Som Menneskene har indrettet deres Boligsamfund, saaledes har Haverne faaet deres Udstrækning, Funktion og Kaar. Jo videre Plads, der har været mellem Boligerne, des større har Haverne kunnet være; jo mere bebygget der er bleven, des mindre Haver, og mens store Haver paa billige Jorder har ydet Næringsmidler i Frugter, Rødder eller Grønt, har større Haver paa dyre Jorder i Reglen været forbeholdt den æstetiske Funktion som Lysthaver for Rigmænd. Og skønt Byhavers Tilstedeværelse har betydet, at Borgerne har haft en bekvem Adgang til gavnlige Fritidssysler, og at et vist Naturpræg og et sundhedsbefordrende Naturelement er bleven bevaret i Byerne, er Havernes Betydning i saa Henseende aldrig bleven vurderet rigtigt. Naar Byerne er vokset, og Bebyggelsen er bleven tættere, hvorved netop Adgangen til den frie Natur er bleven besværliggjort, er det stedse gaaet ud over de private Haver, og man har bestandig set det sørgelige Syn, at der, hvor Trangen til Haver i Byerne har syntes størst, har deres Tilstedeværelse kun været betragtet som et kærkomment Middel til at faa Byen endnu tættere bebygget. Haverne er betragtet og bleven udnyttet som Byggegrunde for Huse og Gaarde eller som Midler i Trafikens Tjeneste, Gader og Pladser. »Frihaverne« (Indretning i Begyndelsen af 18-Tallet¹) betød ikke, at ændret Syn i saa Henseende var ved at vokse frem, men blot, at man gennem Havedyrkning mente at

kunne komme Fattige til Hjælp, og først i vort Aarhundrede er der begyndt at vise sig Tendenser hen imod én anden Opfattelse. Dette har resulteret i, at man som en Modvægt imod den alt for tætte Bebyggelse ofte ved store Bekostninger har tilvejebragt

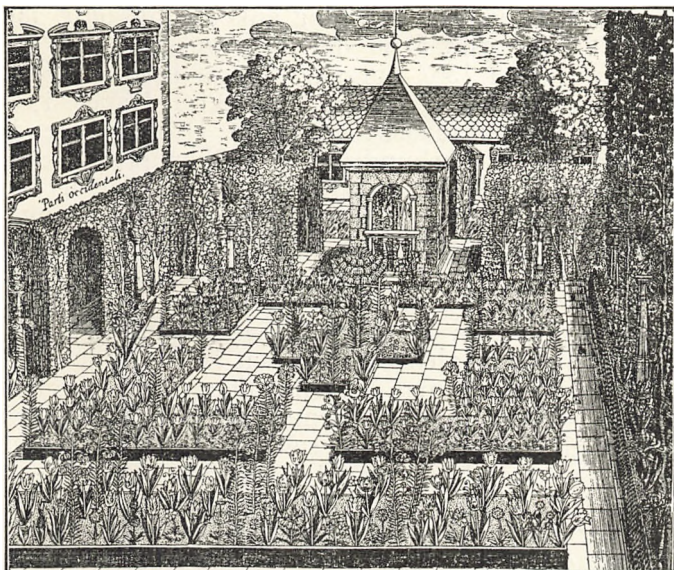
Byhave med Espalierer m. m. fra Middelalderen. (Efter Gothein: Geschichte der Gartenkunst).

offentlige Friluftsanlæg i Form af Haver, Promenader med Beplantninger, Sportspladser o. desl. som kan være til Gavn for dem, der er tvungne til at bo i Byerne.

Af den Udvikling, Byhaverne i Aarhus Amt har gennemløbet inden ca. Aar 1800, skal der her meddeles nogle spredte Træk, som maa ses i Fortsættelse af den almindelige og kortfattede Skildring af Havedyrkningens Udvikling i Amtet²).

II.

Flertallet af de danske Købstæder havde endnu i 15-Tallet Lighed med Landsbyer³⁾, og dette Udseende hidrørte først og fremmest fra det dyrkede Jordsmon, som laa indenfor Bygrænsen. Der var neppe en Gaard eller et Hus af Betydning, som ikke havde en Haveplads, ja hist og her var der endogsaa Tofter. Selv i Odense var der Risgærder ud imod Hovedgaderne

Renaissancehave. (Efter Gothein: Geschichte der Gartenkunst).

paa Kong Frederik IIs Tid. Gaardene i Nørrejylland, paa Øerne og i Skaane var for det meste firlængede, og mange adskille sig neppe fra de almindelige Bøndergaarde. De fleste Gader var ikke bredere, end at to Vogne netop kunde passere hinanden, og mange var i næsten hele deres Længde begrænset af Havediger³⁾. Ind imellem Huse og Gaarde laa der desuden ubebyggede Grunde, som fyldtes med Skarn og Affald, og Regeringerne søgte ved talrige Forordninger at faa dem bebygget; mange af dem toges ind til Havedyrk-

ning, og Gadenavne som Rosengaard, Rosensgade, Havestræde o. l. vidner om Havernes Betydning for Borgere og Bybilleder. Haverne var Urtegaarde, Humlehaver eller beskedne Lysthaver, der indelukkedes af Kampestenshegn eller flettede Vidjegærder⁴). Borgerne selv havde deres Landbrug — Naturligheden havde i 15-Tallet endnu ikke forladt de danske Byer.

Saaledes synes Forholdene ogsaa at have været i Stiftsstadens Aarhus, hvor der kendes en lang Række Haver fra 15-Tallet, ja endog enkelte før dette Tidspunkt. Et Spørgsmaal er det dog, om de ca. 50 »Haver«, som der i 1562 opregnes, og af hvilke der skal svares Jordskyld⁵), virkelig har været Haver i vor Forstand. Det er maaske tvivlsomt. Ordet »Have« betød før det 16. Aarhundrede et indhegnet Sted uden Hensyn til, hvad der groede i det, hvorimod det efter dette Tidspunkt efterhaanden antog den Betydning, vi tillægger det⁶). Derfor kan disse halvhundrede »Haver« nok have været Vænger, Indelukker eller Tofter; og da der tillige nævnes enkelte Abild- og Humlegaarde, er der en ikke ringe Sandsynlighed for, at det har været saaledes. Paa den anden Side er det ikke udelukket, at man i Aarhus netop kan have ment virkelige Haver, og da formentlig især Kaalgaarde, bl. a. fordi saadanne ikke særligt nævnes paa dette Sted, hvorimod de er nævnt tidligere⁷).

Af enkelte Haver fra Tiden før Reformationen skal bl. a. nævnes en Kaalgaard og en Humlegaard, som Hr. Pedhersøn i 1477 gav til Bispestolen, beliggende udenfor Vester Port mellem gamle Kantor Spliids Humlegaard og Jes Anderson Kræmmers Humlegaard⁸). Foruden disse nævnte Haver udenfor Byens Porte maa der have været adskillige andre, endog fra endnu ældre Tider, og det kræves i 1485, at de, som har Kaalgaarde og Abildgaarde udenfor Byen, skal give Jordskyld af dem, saaledes som de har gjort det fra Arilds Tid⁷). Ved Klostrene nævnes der Gang paa Gang Haver — Karmeliterklosteret har Haver og Urtegaarde (orti, ortalitii) fra ca. 1482⁹), og ved samme Kloster nævnes bl. a. en Humlegaard fra 1531¹⁰). Disse Haver kan følges senere hen i Tiden¹¹),

og det skal bl. a. her anføres, at Abildgaard og Have- rum ved et af Klostrene i 1552 gives til Helliggejst- Hospital¹²).

Iblandt Haverne synes de, hvori der har været dyr- ket Humle, at have spillet en vis Rolle —, og for Jyllands Vedkommende har Humlen i det hele taget spillet en større Rolle Øst paa end Vest paa¹³). Humle nævnes Gang paa Gang fra 15-Tallet som dyrket eller leveret i og omkring Aarhus. Til Udrustning af 80 Mand i Udbud skulde der i 1509 i Aarhus skaffes 2 Tdr. Humle foruden saa meget andet¹⁴), og ved Af- regningen paa Aarhus Byskat (1548) nævnes bl. a. 240 Skp. Humle à 3 Skill.¹⁵). Senere hen nævnes i Lens- renten bl. a. 4 Skp. Humle¹⁶), — vel ikke nogen be- tydelig Post, men dog noget, som dette Len har til Forskel fra flere andre Len, og som det paa en Maade har tilfælles med Silkeborg Len; dèr skal der bl. a. leveres 36 Læs Humlestager¹⁶), og enkelte Gaarde maa levere 1 Læs hver¹⁷). Humleleverancer forekom ogsaa paa Skanderborg Slot¹⁸). Humle dyrkedes bl. a. i de allerede nævnte Humlegaarde ved Klostrene, og af de senere Vidnesbyrd fremgaar det, at den Humlehave, som fra Klosteret kom paa Hospitalets Hænder, maa have været endog meget betydelig af Omfang¹¹). Der- næst havde (1562) bl. a. Borgmesteren en Humlehave, der heller ikke har hørt til de smaa, idet der betaltes 4 Skill. af den, mens Guldsmeden kun betalte 2 af sin Abildhave¹⁹), og saa har der iøvrigt baade inden og udenfor Byens Porte været endnu flere Humle- haver, og der har været adskilligt Humle at faa i Le- net. Kun derved kan det forklares, at Aarhus i 1576 skal brygge 40 Læster Øl til Flaaden²⁰), og at det Aa- ret efter hedder, at Borgmestre og Raad i Aarhus faar Betaling af Kongen for det Øl, som de har brygget paa deres egen Humle²¹).

Ogsaa Abildgaarde og Kaalgaarde nævnes flere Gange, og det er allerede antydet, at der skulde sva- res Jordskyld af begge Dele, ligesom der iøvrigt ogsaa skulde svares Afgift af Humlehaverne. En enkelt Have benævnes den »nørre Have« (1515)²²) og maa formo- dentlig forstaas som tilhørende en Mand, der har ejet

flere Haver; fra 1553 hører vi om, at den Abildhave, som Borgmesteren har skænket St. Sebastian Gilde »skal blive til Byen«²³), altsaa svare Afgift til denne. En anden Abildgaard ligger Vest for Byen og har været saa stor, at den maatte svare 12 Skill. i Jordskyld²⁴). Endelig nævnes ogsaa Kongens Urtegaarde udenfor Studsporten (1574)²⁵).

I disse aarhusianske Urtegaarde, Humlehaver og Abildgaarde har man avlet et og andet til Forsyning for Egnen; men det har dog ikke altid strakt til. Saaledes har det knebet, naar Kongen kom til Øm, og i hvert Fald 1560 maatte der flere Gange skikkes Bud til København efter Havesager af forskellig Art²⁵). Under 16/10 d. Aar rekvireres paa een Liste bl. a.: 2 Læster tyske Æbler, 1 L. Pærer, 1 L. Peberrod, 200 Kabudshoveder (Hovedkaal), 2 L. Hvidroer, 1 L. Gulerødder, 1 L. Løg, 6 Sække Humle, — samt paa en anden yderligere: 2 Læster tyske Æbler, 1 L. Pærer, 1 L. Peberrod, 200 Kabudshoveder, 2 Fjerdingkar Agurker, 1 Fjerdk. røde Roser samt til Kongens Folk i Aarhus: 4 Sække Humle, og paa en tredie Liste: 2 Læster tyske Æbler, 1 L. Pærer, 1 L. Peberrod, 200 Kabudshoveder, — alt at skaffe inden Mortensdag. Men har end Aarhus da sandsynligvis ikke kunnet præstere disse Kvanta, saa erfarer vi, at man i hvert Fald senere har kunnet levere Frø af adskillige Urter til Slotshaven i Skanderborg¹⁸); om det er avlet i Aarhus, eller det der er fremskaffet andetsteds fra, vides dog ikke. — At ikke alle Aarhus haver var Urte- og Nyttelhaver, turde fremgaa af det Forhold, at der allerede 1509 kendes en Gade, der bar Navn af Rosensgade²⁶), og det menes, at der bag Bispegaardens svære, røde Mure har ligget en Slags Prydhave i Datidens Stil, tavlet som et Skakbrædt²⁷).

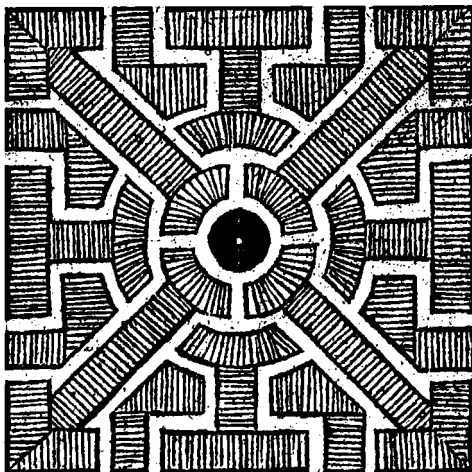
Til Havedyrkning i Horsens og Skanderborg kender vi kun meget lidt fra disse Tider. Der har i Horsens været en Have ved Franciskanerklosteret og muligvis en ved Johanniterklosteret²⁸), og Kong Frederik II tillod i 1581 Borgerne at indtage Byens gamle Vold til Bebyggelse og Haver, da den kun brugtes til Henlæggelse af Affald og Aadsler²⁹).

III.

I den senere Middelalder voksede Bebyggelsen i Aarhus udover Befæstningens snævre Grænser, og der opstod nye Bydele, f. Eks. Brøbjerget. Her kunde da nye Haver opstaa; men samtidigt maatte det nødvendigtvis gaa ud over dem, som fandtes i den gamle By, og tillige maatte naturligvis de Haver, som afgav Jord til den nye Bebyggelse, gaa ud af Funktion som Haver. Især synes det at være gaaet ud over de Haver, der var viet Humledyrkningen, hvilket maaske er ret naturligt, da de normalt har maattet optage ret store Jordarealer. Ved et enkelt Salg af en Jord udenfor Brøbjerg hedder det 1601, at denne Jord forhen har været brugt som Humlehave³⁰; men dette er ikke det eneste Bevis for, at Humlehaverne i Aarhus har faaet en anden Anvendelse. Pontoppidan beretter 1768³¹, at »Humle-Plantning har man tilforn i Jylland lagt mere Vind paa end nu, saasom ved Vejle og paa flere Steder, hvor der har været gode Humle-Haver, men nu moxen øde. Gamle Documenter bevise, at man for nogle hundrede Aar siden har haft Humle-Gaarde ved Randers, Aarhus, Horsens, og endeel af Klostrene. Nu hedder det, at Skovene ruineres ved Humle-Stænger, og at der behøves af indenlandsk Humle til en Brygning dobbelt saa meget som af Tysk Humle, og at Øllet ikke vil holde sig om Sommeren, hvorfor Humle-Avlen er bleven forsømt og nedlagt...«. Saaledes har Sagen da utvivlsomt ogsaa ligget, og de tyske Humlekræmmere har fortrængt den danske Humle fra Markedet, — maaske ikke paa Grund af Prisen, snarere paa Grund af Kvaliteten. Lybækker- og Rostokker-Humle har neppe for intet været i Ry. Og skiftende Regeringer har begunstiget Tyskerne, tildels paa Trods af hjemlige Købmænds Protester og Advarsler¹³). I 1629 fik bl. a. en Mand ved Navn Rudolp Meyer af Lybæk Fripas til at sejle med Humle m. m. paa Fyn og Jylland³²), og ser vi paa Aarhus Havns Ind- og Udførsel for Aaret 1655, da viser denne blandt Havesager o. l. en ikke ubetydelig Indførsel af Humle imod en ret ubetydelig Udførsel af Ærter og Æbler³³):

Udførsel til:	Norge	184 Tdr.	Ærter.
	Norge	65 -	Æbler.
	Holland	10 -	Æbler.
Indførsel fra:	Holland	20 Skp.	Humle.
	Lybeck	813 Tdr.	Humle.
	Holland	3000 -	Valnødder.

Derfor er da ogsaa den eneste Humlehave, som vi i denne Periode og senere hen hører synderligt Tale

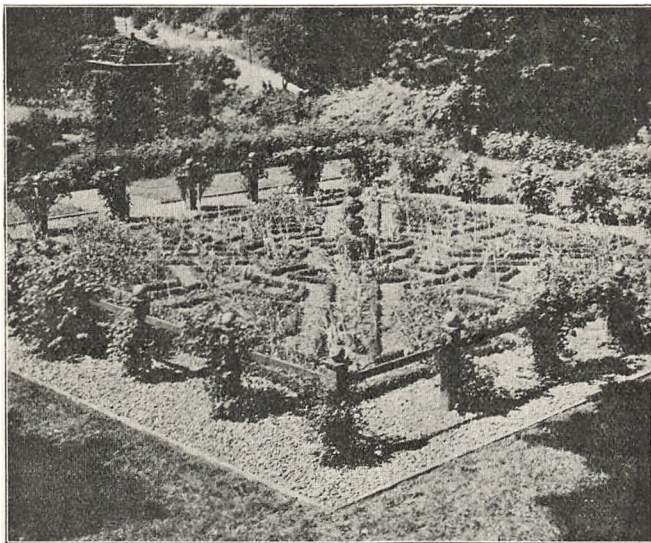
Havemønster fra H. R. Blochs Havebog.

om, den, der hører til Klosteret, — og snarere er det vel blot som et Navn til Haven end en Betegnelse for, hvad man dyrkede i den, at det bruges³¹⁾.

Af andre Haver i Aarhus nævnes fra 1625 en »lille Have og øde Plads«, der hører til det Kannikedømme, som Kongen forlenede Axel Arenfeldt med, og som det tillades ham at sælge³⁴⁾, og fra 1651 nævnes der en Række Haver, som svarer Jordskyld til Hospitalet, — Beløb af 2—4 Skill. eller 8 Rdlr.³⁵⁾.

Ved Løveapothekets forskellige Domicilier fandtes der ganske naturligt Haver; det horte nu engang med til Apothekernes metier at dyrke Lægedomsurter, og Apothekerhaverne var at betragte som en Art Forlo-

ber for de senere Tidens botaniske Haver. I Apotheke-
kets Have udenfor Munkeport nævnes Frugttræer og
Damme (1639), og i den Have, som Apotheker Gesius
havde ved Torvet og Rosensgade, og hvor der allerede
fra 1539 havde været været Urtegaard, plantede han Træer
og Buske (1670)³⁶⁻³⁷. Der omtales ogsaa 2 ødelagte
Lindetræer ved Apotheke (1696)³⁶, — saa Urter og

En rekonstrueret Have fra 16-Tallet (Vordingborg).

Frugttræer har ikke været de eneste Planter, man
har dyrket. — Endnu nævnes en Have fra 1660, og
fra 1684 nævnes det, at Byens Borgmester gav 4 Bo-
der paa Fiskergades søndre Side, hver paa 2 Fag og
med tilhørende Haver, til 2 Enker, ligesom der fra
samme Tid omtales Basballes Have paa den østre
Side⁹⁸. Et Kort over Byen fra 16-Tallet viser adskil-
lige Haver, især i Byens Udkant⁵⁷.

I Horsens maa særligt nævnes to Haver ved
»Stjernholm« (1616), den ene »Vesten for Stjernholm
ud til Gaden, som er en Urte-Have og Abel-Have,

den anden Abel-Have liggende i Øster og synder for Stiernholm, — desligeste tvende Lykker, ... og deri findes en Humlehave afmærket med Grøft og Gierde³⁹⁾. Fra samme By nævnes (1620) en Urtehave og et Lysthus tilhørende Borgmesteren⁴⁰⁾, og fra 1689 omtales F. O. Svanes Have sammesteds ved den »nye Gaard«, foruden en »Strandhave«⁴¹⁾, som dog maaske nok mere har været et Vænge el. l. end en egentlig Have i vor Forstand. Endvidere en Frugthave liggende ved et Pakhus, og strækkende »sig i Øster og Vester fra Pakhusets Havejord til Gangstien, som løber fra Aaen og gennem Kirkemurslaagen og i Sønder og Nord fra Kirkemuren og til Gangen ved Aaen«⁴²⁾ — tillige en Have ved Kattesundet, og en, som tilhører Jens Nielsen Thonbos Arv⁴²⁾. Ogsaa Resens Kort over Horsens viser en hel Del Haver i Byens Udkant samt mellem Himmerigsboderne og Raadhuset⁴³⁾, og fra 1627 nævnes St. Gertruds Gildes Have⁴³⁾.

I Skanderborg synes man paa et vist Tidspunkt at have udvidet Haverne ved Indtagelse af Jord fra Markerne uden om⁴⁴⁾. Foruden Slotshaven¹⁸⁾, kendes bl. a. Præstegaardshaven i Store Gade⁴⁶⁾. Der omtales 4 Lindetræer ved Stakittet, Have-Stue, og en Have med »nogle Frugttræer« og Blomster og »fornøden Kiøkken-Urter« anlagt ud til Søn⁴⁶⁾.

Hvor meget Haverne har betydet for disse Byers Bybilleder og Næringsliv er det vanskeligt at have synderlig Mening om. At de sammen med Agerjorder og Tofter har mildnet Bypræget ogsaa i dette Aarhundrede er givet, og at Agerdyrkingen endnu paa dette Tidspunkt har spillet en stor Rolle, er ogsaa et Faktum. Det var for en stor Del Byjorderne og de Indtægter, der flød af dem, som bragte Landets Byer og derunder ikke mindst Aarhus frelst gennem de trange Tider i Perioden 1650—1750⁴⁷⁾, og endog op mod 18-Tallet har deres Betydning i mange Byer bestandigt været stor.

Borgerne kunde dyrke deres Haver, som de vilde det. Der raadede ikke overfor dem nogen Bestemmelse om, at de skulde plante eller saa dette eller hint, saaledes som det var Tilfældet med Bønderne⁴⁸⁾.

Kun overfor Jorderne udenfor Haverne gjaldt der visse Bestemmelser, og fra 1629 var det Borgerne paa-budt at besaa en vis Del med Hampefrø⁴⁹⁾, og det tilholdtes af denne Aarsag Borgerskabet i Købstæderne altid at have godt Hør- og Hampefrø til Fals⁵⁰⁾. Disse Bestemmelser saavel som andre vedrørende Havernes Tilstedeværelse blev siden nærmere specificeret.

IV.

Skønt baade Haver og Byjorder udenfor disse, især maaske Fællesjorderne, saaledes som det er fremført, var af en væsentlig Betydning for Byernes Økonomi, var det dog de skiftende Regeringers Mening, at Borgerne ikke skulde give sig alt for meget af med Jorddyrkning. For dem maatte Handelen staa som det vigtigste, og man saa hellere, at de bebyggede deres Jorder med gode Købmandsgaarde, end at de laa hen til ingen Nytte eller dyrkedes. De Bestemmelser, som der for enkelte Byers Vedkommende i tidligere Tider var udstedt desangaaende, toges omkr. 1700 og i Aarene derefter op til ny Brug og udvidedes, saa der formelig foranstaltedes en Art indirekte Udryddelseskrig overfor Haverne.

Rækken af nye Forordninger indledes med Christian Vs Forordning af ²⁷/₂ 1683 om Københavns Gaarder og Opbygning, i hvis § 4 det hed⁵¹⁾, at »Hvis nogen eier en Plads til Gaden, som han enten til Gaardsrum eller til Have ikke kan undvære, da maa saadan Plads ubebygget forblive, naar Eieren ikkun det, som ligger ud til Gaden med Brandmur og ikke med Plankeværk lader indelukke«, og denne Bestemmelse suppleres ved en Forordning for Købstæderne af ¹⁰/₁₂ 1692, hvori det hed⁵²⁾, at »ingen heretter, under vedbørlig Straf, maa lade indrette Haver ud til Gaden paa øde Bygnings-Pladser i Kjøbstæderne udi Danmark; hvorfor Magistraten paa ethvert Sted alvorligen skal holde«, og det motiveres med at »sligt er til Vanhæld, og forarsager, at deslige Pladser ei igien opbygges«. Dertil kom for visse Byer Paa-bud om, at de skulde erstatte de døde og tørre Ris-

gærder med Stengærder eller Rishegn⁵³), — et Paabud, der dog især var udstedt for at mindske Brandfaren, og som iøvrigt først blev gennemført langt ind i 18-Tallet. Endelig kom i 1789 Bestemmelsen om, at der skulde svares Tiende ogsaa af de opdyrkede Bygge- og Havepladser⁵⁴), — noget, der dog heller ikke blev helt gennemført før ind i 18-Tallet; hidtil var Haverne gaaet ganske fri, blot der svaredes Jordskyld. Disse forskellige Bestemmelser kunde ikke undgaa — baade direkte og indirekte — at influere paa Haverne, og i Byerne blev de da i Reglen færre og færre og mindre og mindre.

Hvad angaar de egentlige Byjorder, baade de, der laa indenfor Byerne og de, der laa udenfor disse, da gjaldt — som her antydet — den Bestemmelse, at en Fjerdedel af dem skulde tilsaas med Hampe-, Hør- eller Roefrø. Bestemmelsen var udstedt i 1687, og dens Hensigt var formentlig dels at Borgerne gennem disse Afgrøder kunde faa billige og naturlige Materialer til deres Industrier, samt dels, at Flaaden kunde sikres Reb, Sejl m. m. Men da Bestemmelsen ikke blev overholdt, fornyedes den under $14/8$ 1741, og det fastsloges, at fra denne Tid skulde der af enhver Købstads Jorder, »saavidt de i Sædeland er bestaaende, en fjerde Part aarlig med Hampe- eller Hør-Frøe besaaes, eller ogsaa til Tobaks-Plantager bruges...«⁵⁵).

Det synes ikke, som om Byerne i Stiftet har reageret synderligt overfor denne sidste Bestemmelse, og Pontoppidan erklærer udtrykkeligt, at »Tobak plantes og avles ingensteds i Jylland uden i og ved Fredericia«, hvorimod »Hør-Avlingen har paa en 24 Aar især i de fede Egne saare meget i Jylland tiltaget«³¹), — dog synes det mere at være Bønderne end Borgerne, der har taget sig af den. Og ser vi paa Statistikken for Ind- og Udførsel til Aarhus Havn 1746—51, da er der (bortset fra Ærter samt Æbler og Pærer) indført langt mere af Haveprodukter og de her for Byerne nævnte Avlinger, end der er udført deraf.

Denne Statistik viser⁵⁶):

	1746		1751	
	indgaaet	udgaaet	indgaaet	udgaaet
Ærter ...	159 Tdr.	464 Tdr.	366 Tdr.	1099 Tdr.
Æbler... }	11 -	17 -	57 -	286 -
Pærer... }				
Tobak ...	25 Skp.	2 Skp. 17 L.	126 Skp. 7 L.	2 Skp. 10 L.
	13 -			
Humle ..	34 - 1 L.	9 - 2 -	58 - 10 -	24 - 11 -
Kommen	27 - 5 -	22 - 10 -	78 - 6 -	14 - 11 -
Hør.....	534 - 5 -	23 - 19 -	275 - 12 -	20 - 17 -
Hamp ...	143 - 18 -	6 - 2 -	114 - 10 -	9 - 1 -

Ogsaa til Horsens indførtes der adskilligt af, hvad man maatte mene, Borgerne selv kunde dyrke, saasom Hør, Hamp, Annis fra Østersøstaterne, — fra Lybæk kom Humle, og Hamp og Hør fra Flensborg⁵⁸).

Foruden at denne Indførsel af Humle m. m. kan have hæmmet den hjemlige Dyrkning, og derfor maa antages at have været en Hindring for at de dyrkede Jorder i Byerne blev udnyttet til dette Brug, har de fremmede Humleprangere ganske naturligt generet Borgerne i deres Næringsliv. Derfor har der ogsaa været truffet en Række regulerende Bestemmelser for Humleprangernes Virksomhed. De maatte saaledes ikke komme længere Nord paa end til Grænsebyerne Ribe og Kolding, og de maatte kun handle en gros⁵⁹). Dette Forbud overtraadtes dog uafsladeligt, og Humleprangerne spores helt op i Himmerland og mange andre Steder i Landet⁶⁰). Ogsaa i Aarhus har de generet Borgerne, og 8 Borgere i denne By afgav 1747 en omfattende Erklæring om Byens Næringsliv og de Vanskeligheder m. m., som dette havde at kæmpe imod; heri anføres bl. a. en Klage over de »Folk, som kommer her i Landet fra Tyskland med Humle paa Karrer«, og det siges, at disse har søgt at tilvende sig Borgerret i en og anden af de smaa Købstæder. De rejser om »fra en Bondeby til en anden, og fra en Herregaard til en anden, og uden nogen Undseelse sælger de lidet og meget og i saa mange Maader be-

gaar Landprang i højeste Maade«. Man ønskede denne Trafik stoppet, — dog ikke for at Borgerne selv skulde dyrke Humlen, men for at Byens Købmænd selv kunde indføre Varen, hvilket man mente vilde kunne ske med mindre Bekostning, saaledes at Humlen maatte kunne sælges til en billigere Pris⁶¹). Hvad der er kommet ud af denne Klage, er ikke bekendt, men man siges i Aarhus at have jaget nogle Bissekræmmere, som i Strid med Tilladelsen have solgt Humle »paa Kasser«, paa Porten⁵⁷). Det kan i denne Forbindelse nævnes, at der antagelig ogsaa er kommen Humle fra Sjælland, — Færgefarten over Kalundborg nævner i hvert Fald en særlig Takst for Transport af Humle, — om Vinteren for 1 Sæk 4 Mark, hvilket er omtrent det dobbelte af, hvad Befordringen af en Person koster, og om Sommeren 1 Mark, omtrent $\frac{1}{3}$ af Taksten for en Person⁵⁶).

Af Haver fra 17-Tallets Aarhus skal nævnes Pastor Wichmanns Frugthave, der 1722 blev til Apothekerhave, og Kannikehaverne, som 1785 blev lejet af Apotheket til at dyrke medicinske Urter i, ligesom iøvrigt Apothekeren omkr. 1800 brugte de ledige Pladser paa Aarhus Kirkegaard til samme Brug³⁶). Fra 1756 omtales det, at Vor Frue Kirke ejer Grundlejen af en Haveplads ved Møllestien o. s. fr. En enkelt Grundejer (Basballe) havde paa sin egen Haand samlet ikke mindre end 20 Havepladser og Havejorder, deriblandt 1 Frugthave⁵⁷), og paa Bykort fra 17-Tallet figurerer Haverne især i Byens Udkant som firkantede Arealer, inddelt ved Diagonaltegninger.

V.

I 16- og 17-Tallet voksede Byerne ikke væsentligt, — ja for Aarhus' Vedkommende maa der endog regnes med, at der en Tid har været Tilbagegang. Der har derfor endnu op imod 1800 været Mulighed for at bevare væsentlige Haver; men der er intet der tyder paa, at Haverne i Tiden omkr. 1800 har staaet for Aarhusianerne som noget vigtigt og værdifuldt, det være sig i økonomisk eller æstetisk Henseende. En

saadan Opfattelse blev først raadende adskillige Aartier ind i 18-Tallet.

Af Aarhus' Fællesjord, der dyrkedes som Agerbrug i Henhold til de i 1765 fastsatte Vider og Vedtægter, var der i Tidens Løb ganske vist indtaget visse Arealer til Tofter og Haver, hvorved disse var unddraget Markkulturerne; men nogen større Betydning har disse Arealer næppe haft. De fradragne Havearealer var bl. a. et Stykke af Hasleforten paa c. 4 Td. L. (fradraget i 1779), — et Stykke paa 7 Td. L. sammesteds (1795), — et Stykke af Forten mellem Munkeporten og Galgebakken paa c. 3½ Td. L., — alle indhegnede og lejet paa Livstid⁶⁵⁾ Noget efter Aarhundredskiftet forøgedes disse Arealer til Haver med en Toft af Galgebakken til Beplantning af Vejrmølleforten, ligesom en Del af Brendstrupforten udlagdes til Frihaver^{2.65)}. Paa Forten ved Studsgades Port var indhegnet et Stykke af Føddumperne (hvor senere »Vennelyst« blev skabt), overtaget af Høegh-Guldberg imod at det skulde tilbagegives med »i det mindste 3000 Træer i frodig Vækst«⁶⁶⁾. Endelig var der en indhegnet Plet omkring Krudttaarnet, hvor Kæmner Welejus havde anlagt en Have, — endvidere den oftere omtalte »Hospitalets Humlehave«⁶⁵⁾ m. fl. Af Lysthaver maa især nævnes de 2 ved Kronprinsens Klub; den ene af dem anlagdes af Gartner Flentje, »saaledes som Haveinspektør*» Stockmann og Meulengracht kunde blive enige om det«, og denne Have kom helt i Orden i 1804; i 1807 solgtes en Del af den til »Polyhymnia«. I Jægergaarden og dens Have dreves af Gartner Flentje et Beværtningssted, — senere et helt Slags Tivoli⁶⁴⁾.

Dersom vi kan dømme efter, hvad man i Datiden berettede om Haverne — eller snarere, hvad man ikke berettede —, saa har Aarhus-Haverne ført en saare beskeden Tilværelse, og de har hverken for Byens Fysiognomi eller Næringsliv været en større Faktor, saaledes som Agerjorderne var det. I en om-

*) »Haveinspektør« er deres Titel, fordi de havde Opsyn med Selskabets Have.

fattende økonomisk Oversigt fra c. 1800 nævnes de overhovedet ikke⁶²), og det samme er Tilfældet i en Skildring af en iøvrigt omhyggelig og interesseret Iagt-tager⁶³). Højst kan der da være Tale om, at Aarhus' Haver ikke har adskilt sig synderligt fra andre Byers Haver, — her som der laa de især i en Krans om Byens Periferi. Ej heller Statistiken over Havesager m. m. ind- og udført over Aarhus Havn giver os noget Indtryk af, at der har været avlet større Værdier i dem⁶⁵). Statistiken siger, at der fra Indlandet er ind-gaaet ca. 78 Lpd. Humle og fra Udlandet 5 Skpr., men intet udført. Der er kun udført Æbler (49 Tdr.), Kartofler (15 Tdr.), Rødder (c. 8 Tdr.) samt saltede Roser (1 Oksehoved); muligvis er disse Ting, da de ikke staar opført som indgaaet fra Udlandet, avlet i Aarhus, men noget sikkert Bevis derfor har vi ikke. At der i nogle af Haverne har været opført Lysthuse, er utvivlsomt; Rentekammeret resolverer (¹²/₁₂ 1803) i et Promemoria til Stiftamtmanden i Aarhus, at der ingen Afgifter skal svares af disse, hvorimod »Have-stuer« skulde ansættes til at svare Afgift⁶⁷).

Endnu i Tyverne af forrige Aarhundrede synes Aarhus' Haver at have ført en beskeden og ret ubemærket Tilværelse. Amtsbeskrivelsen af 1827 nævner dem ikke⁷⁴), og i en Omtale af Forholdene for 100 Aar siden figurerer de neppe nok heller⁶⁸). I Aaret 1821 anlagde Byfoged Fleischer en Allé bag om Byen, og Møller Guldager plantede smukke Træer; men Forstaaelsen af, at dette betød noget virkeligt smukt og godt var ikke tilstede, og Træerne led stærk Overlast fra uforstaaende og ondsindede Menneskers Side⁶⁸). Der skulde i hvert Fald gaa 10—20 Aar endnu, før Udviklingen havde drejet, og Haverne kommet til at træde ind i Borgernes Bevidsthed som noget attraa-værdigt og ønskeligt. Og denne Udvikling indtraadte karakteristisk nok først, da Byen for Alvor tog til at vokse, og Haverne derfor begyndte at blive trængt af Byggegrunde og Veje. Den faldt ogsaa i Hovedsagen sammen med det Tidspunkt, hvor Fællesjorderne blev udskiftet (c. 1838), hvilket foregik langt senere i Aarhus end i de andre Byer i Stiftet.

VI.

Ogsaa Horsens By havde i 17-Tallet en trang Tid, og Indbyggertallet der i 1769 var 2584, sank til 2221 i 1787 for at staa paa 2396 i 1801 og de nærmeste Aar derefter. De Haver, der fra ældre Tid har eksisteret, har saaledes ikke været trængt af Handel og Bebyggelser, og de har ført en stille, tilbagetrukken Tilværelse, — ligesom i Aarhus. Vi hører fra Begyndelsen af 1800, at man er begyndt at dyrke »Kartofler, Kaal og Haugevexter«, og at Indførselen gennem Portene (af Haveurter o. l.) nu kun var $\frac{1}{3}$ af tidligere⁶²). Muligvis er denne Nedgang et Resultat af, at Byens Borgere flittigere har lagt sig efter at dyrke Havesager til Selvforsyning; men ogsaa andre og ukendte Aarsager kan dog ligge til Grund for denne Nedgang.

I en kortere Periode havde Byen et russisk Hof, bestaaende af 2 Prinser og 2 Prinsesser af den russiske Kejsersfamilie, og efter Overenskomst med det danske Kongehus i 1780 sendt til Horsens. Her købtes 2 Gaarde paa Torvet til dem, og til disse hørte der Have. Om denne Have skrev Kong Christian VII egenhændigt til Hofintendanturen⁶³), at »Haven bruges alene til det fyrstelige Herskabs Fornøjelse, hvorover du [Hofmarchallen] søger at holde den i skikkelig Stand. Fredensborg, d. 18. Juli 1780«. Af en Palæhave at være, var Haven ikke stor, men Pladsen var godt udnyttet, og de kongelig Herskaber kunde her gaa i Fred og Ro uden Ledsagelse, — i Modsætning til, hvad der var Tilfældet udenfor dennes Territorium. Fra Palæets Gaard kunde man ikke se ind i Haven, og de Vinduer, der fra Kapellet vendte ud imod Haven, blev blændede ved Forsatsskærme, der var konstruerede af Professor Harsdorff. Den russiske Præst havde ønsket at kunne se derud, men end ikke dette tillodes. Til Havens Indretning indforskredes der Frugttræer fra Lybæk, derunder Ferskener og Abrikoser samt Roser, og fra Holland bestiltes Blomsterløg. En nylig ansat Lakaj, Gyntelberg, der var havekyndig, fik 20 Rdlr. i Tillæg for at gaa tilhaande i Haven, indtil en fast Gartner blev ansat. — Foruden Havestue i Mellembygningen, der stødte op til Haven,

var der 2 Lysthuse samt en Buegang af Sprinkelværk paa 24 Fag overvokset med Grønt. Det ene Lysthus kaldtes det tyrkiske Telt; det var udstyret paa orientalsk Vis af en Billedhugger, der bl. a. havde leveret »drejede og udhugne Kvaster, nedhængende i udskaarne Tøjværk, to tyrkiske Federblomaser, og en stor Halvmaane udhugget«. I Havens Bede var anbragt 4 Statuer og 4 store hvide Vaser. — Der var især i Hoffets senere Aar afsat et rundeligt Budget for Haven, og sidst i 17-Tallet forskrev derfor Oberstløjtnant Grev Lewetzau, der var Husven paa Palæet, og som interesserede sig for Haven, en Del Roser og andre Buske og Blomster fra Hamborg for et ret betydeligt Beløb. Ved festlige Lejligheder var der Illumination, saaledes bl. a. paa en af Prinsessernes Fødselsdag d. $26/6$ 1801, og ved denne Lejlighed blev der malet et Billede af Haven; Billedet hang paa Prinsessens Væg til hendes Død. — Haveurter dyrkedes ikke, men købtes fra Boller og Stensballe. Iflg. Regninger købtes der $17/10$ 1780 Æbler, Pærer, Ferskener og Valnødder fra Boller, — $17/11$ 4 Skp. fine Æbler à 1 M. 8 Sk. samt 22 Skp. fine, mindre Æbler à 1 M. og 200 Stk. Champignon hos Kammerherre Gersdorff, og fra Hamborg købtes der Annanas, Meloner, Ferskener, Abrikoser, Reine Claude-Blommer, Oranger og Vindruer m. m.⁷⁰⁾. — Hoffet opløstes ved den sidste Prinsesses Død 1807, hvorefter Palæet i en Aarrække beboedes af Prinsesse Charlotte Frederikke.

VII.

Ogsaa Skanderborg, der i Forvejen var en lille By, havde i 17-Tallet en trang Periode, og Indbyggertallet gik ned fra 514 i 1769 til 488 i 1801, — vel ikke nogen følelig Nedgang, men dog i hvert Fald et Tegn paa, at Byen stod i Stampe. Iøvrigt ved vi kun lidet om Skanderborgs Haver og hvad man dyrkede i dem, — de har ligesom i de andre Byer været ret upaaagtede og har ført deres stille Tilværelse. I en Fundats af 1801 hører vi dog, at den saakaldte »Slotshave«⁷¹⁾ gives til Organisten ved Byens Kirke, saaledes at »Or-

ganisten ved bemeldte Kirke skal have Brugen af bemeldte Slotshave, som en aarlig Indkomst til hans Embede, hvadenten han deraf selv sig vil benytte eller Samme bortleie; ligesom det er ham tilladt at opbryde de i nævnte Toftes Grund befundne Stene og Brokker, Samme at sælge og i hans Embedstid at gøre sig den saa nyttig, som han bedst veed og kan, alt efter nærmere Bestemmelse⁷²⁾. En anden større Have laa ved Bülows Gaard og rummede bl. a. et Lysthus, ligesom der nævnes en Købmand Gyldings Have og den »rummelige Have« ved Amtsgaarden⁷³⁾.

Selv efter at denne By i forrige Aarhundrede er vokset betydeligt, er det neppe gaaet synderligt ud over Haverne, — saavel disse som gamle Træer tegner os i vore Dage saadanne Billeder, som de i Hovedsagen kan tænkes at have set ud omkr. Aar 1800, med et Havebælte omkring Byen og langs Søerne.

VIII.

»I det Hele er Havedyrkningen i en maadelig Forfatning« skrev man kort efter Aarhundredskiftet i et officielt Værk om Aarhus Amls Havedyrkning⁷⁴⁾, — og indbefattede derunder ogsaa Aarhus By. De Undtagelser fra denne Regel, som da fandtes, nævnes, men de angaar ikke Byerne. Og nogle faa Aar efter hedder det for Skanderborg By, at, vel har man der »de fleste Steder en Have, i Almindelighed beliggende bagved Gaarden, men som oftest er denne Have lille og slet behandlet, fattig paa nyttige eller prydende Vækster, men rig paa alskens Ukrud, imellem hvilke nogle faa Madurter friste en kummerlig Tilværelse⁷⁵⁾, eller for Horsens: »Beboerne . . . have for det Meste deres Haver Side om Side med hverandre paa de tæt udenfor Byen liggende Grundlodder. Her dyrkes alle slags Madurter (iblandt andre en ikke ringe Deel Kommen), og af Apothekeren opelskes endeel officinelle Planter«; men, tilføjes der, »iøvrigt har Forfatteren Intet fundet derved at bemærke«.

Alt i alt gælder det da for Aarhus Stift som for de fleste andre Egne af Landet, at Havedyrkningen i

Byerne i Begyndelsen af forrige Aarhundrede har været saare maadelig. Kransen af Haver omkring Periferien har dannet en Overgang fra det frie Land til den tættere Bybebyggelse, og Borgerne har i deres Haver kunnet faa en gavnlig Tidsfordriv og en nødtørftig Avl af Havesager. Men derudover har Haverne næsten intet betydet, og de er ikke indgaaet i Bystyrernes Planer som noget, der var værd at agte paa. Frihavernes Indrettelse i Aarene 1826 og videre frem betød, som allerede antydet, det første begyndende Brud paa dette Forhold⁷⁶⁾, og i de første Aartier derefter vaagnede Borgerne til Daad og Virke i Havesagens Tjeneste. Og fra det Tidspunkt, da et andet Syn paa Haverne, især i Byerne, brød igennem, er der sket en mægtig Udvikling, — til Trods for Byernes Krav om Haver til Byggepladser og Veje, Side om Side med Etagebebyggelsens Sejersgang og i Kontakt med Kravene om Skabelsen af et Element, der kunde modvirke Tabet af Naturmotivet i Byerne.

Henvisninger.

- 1) Se nærmere Forf.s Artikel i Aarbogen 1927, S. 20 ff.
- 2) Do. do. 1926, S. 58 ff.
- 3) Mejborg: Gamle danske Hjem, 1888.
- 4) H. Matthiessen: Gamle Gader, 1927, S. 21 ff.
- 5) Hübertz: Aktstykker om Aarhus, I, S. 165 ff.
- 6) »Havekunst«, 1925, S. 81—82. (Om Gaard og Have i nord. Sprog).
- 7) Hübertz, I, S. 47.
- 8) Scriptorum Rerum Danicarum, VI, S. 510.
- 9) Acta Pontificum Danica, IV, 260/2828.
- 10) Nye danske Magazin, I, 227; Kong Frederik Is danske Registranter 293.
- 11) Se bl. a. Aarbogen 1911, S. 75—80.
- 12) Hofmans Foundationer, II, S. 108, jfr. Danske Kancellireg., 207, og Rørdam: Kirkelove, I, 191.
- 13) Jevnfør Forf.s Artikel »Humledyrkningens Historie i Danmark«, Tidsskrift for Landøkonomi, 1930, S. 259 ff.
- 14) Hübertz, I, S. 98.
- 15) Samme, 141.
- 16) Erslev: Len og Lensmænd 1513—96, Kbh. 1879, S. 178 og 188.
- 17) Edv. Egeberg: Silkeborg Slot, I, S. 173.
- 18) Jevnfør Forf.s Artikel »Skanderborg Slotshave« i Aarb. 1931.
- 19) Hübertz, I, S. 165 ff.

- 20) Kancelliets Brevbøger 1576—79, S. 123.
 21) Hübertz, I, S. 206.
 22) Samme, I, S. 112 og 202.
 23) Samme, I, S. 155; Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 258.
 24) Kancelliets Brevbøger 1551—55, S. 258.
 25) Samme 1556—60, S. 458 ff.
 26) Rigsarkivets Topogr. Saml. paa Pergam., Aarhus Tingsvidne
 19/n 1501.
 27) Aarbogen 1927, S. 207 ff.
 28) Lorenzen: Danske Klosterbygninger, II, S. 56, VII, 52—53.
 29) Kancelliets Brevbøger 1580—83, S. 277.
 30) Hübertz, II, S. 1.
 31) Pontoppidan: Den danske Atlas, IV, 1768, S. 40—41.
 32) Kancelliets Brevbøger 1627—29, S. 724.
 33) Historisk Tidsskrift, 6. R., II, S. 217—18.
 34) Kancelliets Brevbøger 1624—26, S. 463—64.
 35) Hofmans Foundationer, II, S. 126—27 m. fl.
 36) Dam: Aarhus Løveapotek 1596—1896, S. 17, 21—22, 55.
 37) Gads danske Magasin 1930, S. 396 ff.
 38) Hofmans Foundationer, II, S. 142—43, Aarb. 1918, S. 86.
 39) Pontoppidan, IV, 163.
 40) Saml. til j. Hist. og Top., 2. R., II, S. 357.
 41) Samme, 363—64.
 42) Samme, IV, 757—58.
 43) Trap: Danmark, 1. Udg. (Billederne S. 631).
 44) Pontoppidan, IV, 192—93; se ogsaa Kortet.
 45) Trap 4. Udg. VII, 129.
 46) Hofmans Foundationer, XI, 351.
 47) Foredrag af Kontorchef Hindrichsen om Landboforhold
 m. m.
 48) Forf.s Artikel i »Gartner-Tidende« 5-12/7, 1927.
 49) Secher: Forordninger m. m., IV, 478—79.
 50) Kancelliets Brevbøger 1627—29, S. 838.
 51) Schous Registre, I, S. 106.
 52) Samme, 366.
 53) Se bl. a. Forf.s Artikel i Aarboeg for Præstø Amt 1926 samt
 »Gartner-Tidende« Nr. 26—27, 1928.
 54) Hammerichs Lovleksikon, VI, 50.
 55) Schous Registre, III, 397—98.
 56) Pontoppidan, IV, S. 96.
 57) »Aarhus« 1905, S. 18, 44—45, 62, 70, 90, 96, 98, 216 og 278.
 58) Pontoppidan, IV, S. 135.
 59) Johannes Tholle: Danske Gartnere, 1927, S. 37 ff.
 60) Fra Himmerland og Kjær Herred, II, S. 482.
 61) Hübertz, III, S. 368.
 62) Begtrup: Beretning over Agerdyrkningens Tilstand, 1808.
 63) Wedel: Indenlandske Reise, 1802—04.
 64) Aarbogen 1913, S. 144 ff.
 66) Beretning og Betænkning fra den i Anledning af et Forslag
 til en friere Afbenyttelse af Aarhus Kjøbstads Fælleds-
 jorder nedsatte Comitee, 1838.

- ⁶⁶⁾ Jordebog for Aarhus 1873—74.
⁶⁷⁾ Fogtmann: Rescripter m. m. ¹²/₂ 1803.
⁶⁸⁾ Aarbogen 1929, S. 63 ff.
⁶⁹⁾ Optegnelser i Stephan Nyelands efterl. Manuskripter. Landbohøjsk. Bibl.
⁷⁰⁾ Samme.
⁷¹⁾ Aarbogen 1931, S. 143 ff.
⁷²⁾ Fogtmanns Rescripter (1801) S. 145—47.
⁷³⁾ Aarbogen 1908, S. 38—43.
⁷⁴⁾ Bredsdorff: Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nuværende Tilstand i oeconomisk Henseende, 1827, jevnfør Aarbogen 1926, S. 83.
⁷⁵⁾ Schytte: Bidrag til Kundskab . . . . 1843, — jevnfør Aarbogen 1926, S. 89—90.
⁷⁶⁾ Aarbogen 1927, S. 20 ff.
-

En Votering i Cancelliet 1696 om Rye Kirke.

Ved JØRGEN SWANE.

I Aarbogen for 1918, S. 102—18, er af Højskoleforstander Rasmus Bording fortalt om den gamle St. Søren's Kirke i Rye, der fra oprindelig at have været en Kirke med et langt Skib, mægtige Korsarme og et højt Taarn, i 1698 reduceredes til kun at bestaa af 4 Hvælvinger af Skibet, idet Taarnet og en Del af Skibet paa Grund af Brøstfældighed blev nedrevet, Korsarmene var allerede nedrevet i 1637.

Tilladelsen skete ved Cancelliskrivelse af 2. April 1698 til Stiftamtmand Niels Friis og Biskop Braem efter deres indgivne Forslag.

Der er dog allerede en Gang tidligere, i 1695, til Cancelliet indgivet Forslag om at nedbryde en Del af Kirken, uden at Andragendet dengang blev imødekommet, skønt af Cancelliets 8 Medlemmer kun Cancelliraad Søren Rasmussen og Geheimeraad Mathias Moth stemte imod, men man kan maaske tilskrive sidstnævntes store Indflydelse, at Andragendet ikke blev imødekommet. Først da der paany, 3 Aar senere, blev andraget om Nedbrydelse af en Del af Kirken, og der formentlig er styrtet mere ned af den, gik Cancelliet med til at give Tilladelsen.

Andragendet blev indgivet af Etatsraad Christoffer Lindenow til Friisholt, der 1682 blev Amtmand over Dronningborg Amt, og Biskoppen i Aarhus, Dr. Johan Braem, og det blev behandlet i Danske Cancellies Møde den 23. Januar 1696. Tilstede i Mødet var Assessorerne Søren Rasmussen, der 1705 blev afskediget paa Grund af Misbrug af sin Stilling, Peder Hiort, Poul Vinding, Ole Rømer, den senere bekendte Politimester i København, Willum Mule, Kaspar Schøller og Oversekretæren Mathias Moth, en Broder til Sophie Amalie Moth, samt Cancellisekretæren Christian Mule.

Voteringerne i Sagen er saalydende:

Etatsraad Christopher Lindenow og Dr. Braem andrager allerunderdanigst, at Rye Kirke er ganske forfalden og ikke formedelst sin ringe Indkomst af sine egne Midler kan repareres eller vedligeholdes med

videre, vil derfor allerunderdanigst fornemme om ikke den halve Del deraf maa nedbrydes og gøres i Penge og den anden halve Del derfor repareres og sættes i god Stand, som siden ved dens egne Midler repareres.

Assessor *Christian Mule*:

Efterdi der udi Rye By skal være en Kirke og ingen Midler er til dens Reparation, saa synes han allerunderdanigst efter de ved Kirkens slette Tilstand anførte Omstændigheder, at dette nok kunde ske.

Cancelli Raad *Rasmussen*:

Enddog at Kirken kan være brøsfældig, saa synes han dog allerund., at det skulde være en stor Consequence at nedbryde den, hvorfor han ei kan bifalde dette Forslag.

Justits Raad *Hiort*:

Synes allerund., at det er bedre at conservere noget af Kirken end at lade den ganske blive ruineret, og mener derfor, at dette nok kunde bevilges.

Justits Raad *Vinding*:

Formener allerund., at det ganske Forslag er tiladelig, saasom der bliver dog en Kirke, og at den ikke bliver saa stor som tilforn, kan intet Skade, saasom Menigheden er ikkun liden, og kunde Kirken derfor vel være stor nok til at forrette Guds-tjeneste derudi, hvilket ikke skulde kunde ske, om Kirken skulde henstaa og af Mangel paa Reparation forfalde.

Justits Raad *Rømer*:

Er i samme Mening, dog hvis det skulde være nogen Consequence at nedbryde Kirken, synes han allerund., at det var bedst, at Biskoppen erklærede sig om Kirken ikke kan have haft nogen videre Indkomst, og om den noget ubilligen kan være fra-vendt.

Etats Raad *W. Mule*:

Som Justits Raad Vinding, og havde Kirken ved anden Middel kundet vaaren hjulpen, havde vel Stift Amtmanden og Biskoppen gjort Forslag derom.

Etats Raad *Schøller*:

Ligesaa og mener allerund., at det er bedre, at en liden Kirke vorder indrettet, og vedligeholdt end den store ganske skulde forfalde og blive unyttig.

Geheime Raad *Moth*:

Kan ikke se af denne Memorial, at Kirken skulde være af saa stor Brøstfældighed, at den derfor burde nedbrydes, ikke heller formener han, at ved dette som Loven melder, hvorledes de Kirker, som med deres egen Indkomst ei kan hjælpes, skal kommes til Hjælp, skulde forstaaes, at naar en Kirke ei udi andre Maader kan hjælpes, den da skulde nedbrydes, hvorfor han allerund. skulde eragte bedst at være, at Kirken bliver bestaaende, saalænge den kan, og af sine Indkomster paa bedste og forsvarligste Maade repareres og vedligeholdes, og at man tidlig nok kunde være betænkt paa at opbygge en mindre Kirke, om det kommer saa vidt, at denne engang skulde nedfalde.

Danske Cancelli Collegii Protocol.

Møde 23. Jan. 1696 Nr. 8.

Striden om Fuldbro Mølles Flodemaal

1792—1855.

Ved T. BUNDEGAARD LASSEN.

Af de mange Vandmøller, der ligger i Egnen omkring Skanderborg, er Fuldbro Mølle en af de mest kendte. Alle de, der er kommen ad Vejen mellem Skanderborg og Dørup, vil have lagt Mærke til dens ejendommelige Bygninger, der ligger smukt omgivet af en stor Have ved Taaning Aa, der forbinder Skanderborg Sø med Mos Sø.

At Fuldbro Mølle er bleven saa kendt, skyldes dog ikke saa meget den smukke Beliggenhed eller Bygningernes Ejendommelighed, men mere de Klager, der for ca. 140 Aar siden begyndte at lyde over Opstemningen ved Møllen.

I sin Tid hørte Fuldbro Mølle under Skanderborg Ryttergods, men 19. December 1768 solgtes den til Møller Peder Jørgensen, og en halv Snes Aar efter begyndte forskellige Lodsejere at klage over, at han opstemte Vandet ved Møllen, saa det stod ind over deres Enge. Klagerne herover vedblev at lyde i hele hans Tid saavel som under senere Ejere, og den Strid, der opstod mellem Møllens Ejer og Lodsejerne, om hvor høj Vandstanden i Møllens Malekarm maa være, fandt først sin Afslutning i Aaret 1855. I den mellemliggende Tid blev der holdt adskillige Møder og indsendt en Mængde Skrivelser til »den høje Øvrighed« angaaende denne Sag.

Her skal i det følgende efter Skanderborg Amts Landvæsenskommissions Protokol, Hjelmslev—Gjern Herreders Justits Protokol og efter de forskellige Ind-

læg i Sagen gives en Redegørelse for, hvorledes Striden udviklede sig fra 1792 til 1855.

Efter de gamle Papirer at dømme blev det første Møde afholdt 16. Oktober 1792, og Landvæsenkommissionens Protokol fortæller herom følgende:

»Anno 1792 Tirsdagen den 16. Oktober var Landvæsens Kommissionen for Skanderborg Amt mødt efter Begæring af samtlige tilgrænsende Lodsejere, nemlig Hr. Kammerraad Herschend fra Giesing, Hr. Herredsfoged Kier af Hede Mølle, Hr. Gundorph til Nissungaard, saavel som Selvejerne i Grumstrup, Baadstrup og Ringkloster med flere for at tage Aaløbet i Øjesyn fra Hede Mølle, hvor Kommissionen begyndte, til Fuldbro Mølle, og eftersaa da Aaløbet saavidt man formedelst det meget Vand kunde efterse paa denne Tid af Aaret.

Alle Vedkommende tilgrænsende forment med Vished, at Opholdet over deres mangfoldige Enge til stor Skade for hver især har sin Oprindelse og Forstømmelse ved Aaløbet her ved Fuldbro Mølle. Kommissionen besaa altsaa samme, og efter Maal befandtes Omløbet at være 20 $\frac{1}{2}$ Tomme i Opstemning fra Grundbjælken, derimod befandtes Malekarmen at have været og kan opstemmes til 7 Qvarter, men ikkun nu at være opstemt til 5 Qvarter. Heraf følger, at Malekarmen var over 1 Qvarter dybere i Grunden end Omløbet.

Paastødende Lodsejere var det ligegyldigt paa hvad Maade, de blev sat i Stand til at skaffe det overflødige og skadelige Vand bort, som i de sidste 4 à 5 Aar aarlig har tiltaget, naar det ikkuns blev dem muligt, men uden at Vandet fik mere og tilstrækkeligere Afløb fra Skanderborg Sø, som ligger imellem deres Enge og Fuldbro Mølle, saa de aldeles ingen Udvej der-til. De anmærkede ellers, at Beboeren af Møllen for ungefæhr 5 Aar siden har ladet Grundværket ved Malekarmen af ny opføre, og naar de erindrede sig dette tillige med Vandets Tiltagelse saavel i Skanderborg Sø som i Engene derovenfor siden den Tid, sluttede de rimeligvis, at Mølleværket her ved Møllen maatte i det mindste være nogen Aarsag dertil, hvorfor de udbad Kommissionen behagelig derom vilde indhente Beboerens Erklæring — eller om Mølleren maatte vide nogen anden gyldig Grund til Vandets Tiltagelse eller Ophold i Søen og Engene i de bemeldte Aaringer mere end forhen, da Lodsejerne i de sidste Aar angav at have taget betydelig Skade paa deres Enge og Hø, som de ikke længere kunde taale, men maatte søge forekommet for Eftertiden«.

Paa Kommissionens Spørgsmaal svarer Mølleren, at Mølleværket og Malekarmen blev opsat i Aaret 1786, men efter hans Mening er Aarsagen til Oversvømmelsen i Engene ved Skanderborg Sø ikke Opstemningen ved Møllen, men derimod et Bæk-løb, der løber i Skellet mellem Horndrup og Taaning Bys Marker, »vesten forbi Horndrup By og dennes Enghauger«. Han begrunder det med, at Bækken, der løber ud i Taaning Aa,

stopper Aaen med Sand, saa Vandet fra Søen hindres i at komme til Møllen, hvorfor han ofte om Sommeren har manglet Vand til den nødvendige Maling.

Han forklarer endvidere, at efter gamle Folks Beretninger skulde Bækken i ældre Tid have haft sit Udløb i Skanderborg Sø, og han mener, at dersom den igen fik sit gamle Løb »østen forbi en Holm, Horndrup Holm kaldet«, vilde Vandet ikke mere »ved noget skulde hindres eller opholdes«.

»Hvad omtalte Aarsag er angaaendes, saa kunde Kommissionen intet bedømme derom, formedelst man [paa Grund af] det megen Vand ikke kunde efterse det foregivne Bækløb. Vedkommende, som det angaar at skulde tilsvare samme, var ikke mødt efter Indkaldelse, altsaa bliver det en Følge, førend Kommissionen afgiver videre Eragtning, at indhente Vedkommendes Erklæring herpaa, som videre til det høje kgl. Rentekammers videre Paakendelse skal blive indsendt, saafremt Vedkommende ej derom mindelig kan forenes«.

Aastedet ut supra.

Bylov. Lang. Søgaard.

De Horndrup Beboere bliver gennem en Skrivelse af 22. Oktober gjort bekendt med disse Forhandlinger, for at de skal erklære sig skriftlig inden otte Dages Forløb »om de villig vil forandre det paaankede Bækløb til sit gamle Løb Østen om Horndrup eller i det mindste sætte forsvarlig Sandkiste for Aaen, at intet Sand med Vandløbet kan komme i Aaen til Vandets Opholdelse og Forstoppelse i sit Løb til Fuldbro Mølle, hvilken Sandkiste i saa Fald maa være saaledes indrettet, at den ved lovlig Syn kan agtes forsvarlig, i anden Fald maa de vente, at Sagen vorder forestillet for det kgl. Rentekammer«.

Først den 12. November svarer de Horndrup Mænd paa denne Henstilling. De mener ikke, at de blot efter et Udsigende af Mølleren kan paatage sig at forandre Bækkens Løb, da de derved udsætter sig for at faa deres Enge under Vand baade af Bækløbet og af Søen, »som ved ofte indfaldende Højde gaar over sin Bredde og ind i vore Enge«, De tror heller ikke, at det er Bækløbets Skyld, at Vandet opholdes i Søen, som de ogsaa skriver: »vi ved af daglig Erfaring, end og til Taaning Mænds Skade, at Aaen neden for bemeldte Bæk alle Tider staar med Vand lige saa høj som ovenfor og mest gaar over sin Bredde, som trolig ved

dette Syns Tagelse er befunden. Dette troe vi er Grund nok til at godtgøre, at Vandet har sit Ophold ved Møllen og ikke ved Bækløbets Fald i Aaen, hvor Aaen saavel som baade oven- og nedenfor skal befinde sig at være nogle Alen dyb, saa at den propo- nede Sandkiste vilde være til Bekostning og uden Nytte«.

Efter at have modtaget dette Svar har Amtsrådet rimeligvis bestemt, at der skal foretages Nivellering for at faa opklaret, hvilket Fald Aaen fra Søen til Fuldbro Mølle har. Lodsejerne mener imidlertid, at det var bedre først at forsøge, »om ikke Bækkenes og Aaernes tilbørlige Oprensning for enhver Grund maatte og kunde, som formodes, afhjælpe det Vand. som i Sommertiden skader tilstødende Enge og gør Høj- bjergningen baade vanskelig og næsten umulig«, og i en Skrivelse til Amtmanden stiller de nu som Betin- gelse for at ville deltage i Nivellering, at Oprensning først finder Sted, og at de selv maa accordere med en Landmaaler.

Skrivelsen slutter saaledes:

»Til saadan Ende beder vi underdanigst, at Deres Højvel- baarenhed i Kraft og Følge af Embeds Myndighed først og forud vilde føre de virksomste Anstalter til Aaers og Bækkes Oprensning af samtlige Lodsejere for sin Grund, og at samme kunde ske til en vis Tid, i det mindste inden næstkommende Pintse Helligt. Saaledes driste man sig paa det kraftigste til at protestere mod al forudgaaende Nivellation for vor Regning og insinuerer dette in duplo med underdanigst Begæring om Til- staaelse paa den ene Genpart, at den anden er modtaget, ingen- lunde paatvivlende, at Deres Højvelbaarenhed jo finder den heri gjorte Protest saavel som Begæring nødvendig, billig og med Loven overensstemmende. Man lover sig af Deres Højvel- baarenhed den kraftigste Understøttelse.

Giesing, Ødemølle og Hedemølle, den 3die Martii 1793.

Herschend.

Kier«.

Hertil svarer Amtmanden den 6. April, at han efter Landvæsenskommissionens Eragting »at Nivellation efter derom udgangne Forordning kunde og maatte foranstaltes«, har talt med flere Landmaalere, men ingen vil paatage sig den Forretning under Paaskud af, at de Instrumenter, der skal bruges, er dyre og

sjældent bruges. Han tilholder derhos alvorligt samtlige Lodsejere efter Forordning af 25. Juni 1790 at oprense Bække og Aær inden Pinsedag og paalægger de største Lodsejere at føre nøje Op- og Tilsyn hermed.

Denne Opfordring til at rense Bække og Aær var det eneste Lodsejerne fik for deres Klage og Begæring. Om de har efterkommet Opfordringen vides ikke. Har de fulgt den, har det i al Fald ikke hjulpet stort, Aæns Oversvømmelse volder dem stadig Skade, og i 1800 begynder de igen at klage. Denne Gang er det de Baadstrup Mænd, der tager fat. De indsender den 7. Juli 1800 en Klage til Amtmanden, saaledes lydende:

»I en Del Aar, men især de sidste 10 Aar, har Baadstrup og Ringkloster lidt et uerstatteligt Tab ved Vands Oversvømmelse saavel paa det bedste af vor Agerjord som den betydeligste Del af vore Enge, da de endog midt i Høe- og Kornhøst staa under Vand, saa vi ikke engang uden den allerstørste Besværighed kan bjærge samme, ja undertiden den ringeste Part deraf foruden det at Afgrøden lider uendelig derved.

Disse vore Ejendomme er tilgrænsende en Aa, hvori vel en halv Snes Byers, Møllers og Bækkes Vand har sit Tilløb og derfra igen skulde have sit Afløb i Skanderborg Sø, men i Stedet for at denne Sø skulde modtage Vandet, paasætter den os snarere en Del. Ved Fuldbro Mølle har Søen alene sit Afløb, saa Aarsagerne til Vandets Standsning maa vise sig derfra. For omtrent ti Aar siden lod Mølleren indsætte et nyt Værk, ved hvilken Lejlighed han lod sine Vandhjul og Karme forandre, som unægtelig har været til Skade for os og andre, siden Vandet fornemmelig siden den Tid er steget i Søen, som foruden paa vore Marker saa tydeligt viser sig mange Steder i Vejene om ved Søen til Skanderborg, især ved Sqvet Mølle og Skanderborg Hestehave, hvor det endog undertiden formedelst Vand er vanskeligt at passere om Sommeren saa meget mere om Vinteren, da der endog jævnlig gives de Tider, Vejene ej kan befares, hvilket ej før denne Tid haver fundet Sted.

Men dette er nu heller ikke det eneste, denne Møller egenmægtig har foretaget sig. Han har nogle Aar i Forvejen ladet anlægge Stibore og Aalekister ved Omløbet, hvorved han har givet sig den gode Adgang at kunne stemme for Vandet fra 1—2 Alen højere end forhen til Fordel for Aalefangst, skønt han nok intet skatter eller skylder af Aalekisten. At tage i Betragtning hvad Skade og Ødelæggelse han tilføjer ej os alene med Familie, men enhver anden, som tilgrænser denne Sø, er ej den Mands Sag, kun egen Fordel er hans Formaal. Vi have

ofte mindelig advaret, at han dog vilde lade Vandet have sit tilbørlige Afløb. Sidste Gang var vi hos ham den 4de d. M. for at ville overtale ham til at give løs for Vandet, men hvørvel vi fandt opstemmet for Vandet saavel ved Hjulene som ved Omløbet, var han dog ikke at bekvemme dertil, uagtet Vandet da stod til Bredderne af Stiborerne, men han gav os og flere Tilstedeværende ikkun grove og plumpe Svar, endog vi sagde ham, at vi var nødsaget til at ansøge Deres Højvelbaarenheds Hjælp og Understøttelse. Foruden det utaaelige Tab vi lede paa vore Enge og Agerjord, taber vi og overordentlig meget ved vor Tørvejord, thi kan vi undertiden med Nød og Møje faa Tørv, kan vi som oftest ej faa dem hjemkørt formedelst Vand og Jordens derved foraarsagende Blødhed. Grøfter har vi forsøgt at grave i Engene, men ligesom Søen indgyder Vand i Aaen, saa gør og Aaen formedelst sin Højde det samme i Grøfterne, saa vi har maattet tilstoppe disse og lade de derpaa [afholdte] Bekostninger være spildte.

I den Tid, Kongen ejede Godset, vidste vi aldeles intet af denne Plage, men vi har og siden desværre drøjelig maattet føle den. Nu den bliver os længere uudholdelig, og vi seer, at den vil drage vores og Familiens Undergang med sig, nødsages vi underdanigst at anraabe Deres Højvelbaarenheds naadige Hjælp og kraftige Understøttelse paa den bedste og hastigste Maade. Hr. Kammerherrens Gavnelyst og Virksomhed for det almene Bedste giver os heri et sikkert Haab.

Amtmanden sender den 4de November 1800 Klagen til Doctor Muncheberg og beder ham »affordre den paaklagede Møller sin Erklæring og mig samme ved dettes Tilbagesendelse tilligemed Deres gode Betænkning tilstille, da det ved Forordningen af 25. Juni 1790 er mig paalagt under min Jurisdiktion at sørge for, at Vand ikke opstemmes Agerbruget til Skade, højere end de gamle Flodemaal haver nævnt«.

De Baadstrup Mænd har rimeligvis ikke faaet Svar paa denne Klage, i al Fald har det ikke været tilfredsstillende, og da de finder Tilstanden uudholdelig, sender de i Foraaret 1801 en lang Klage til Rentekammeret.

»Baadstrup Bye, Hylche Sogn, Woer Hæred under Aarhus Amt den 27. Maj 1801«.

Efter denne Overskrift følger en Indledning omtrent som i den forrige Skrivelse, og det hedder saa videre: »Af anførte Aarsager er vores Ænge baade Sommer og Vinter sat under Vand, saa der for det meste i Høslættens Tid somme Tider

stoer 2—3 Quarter højt over Grundene undtagen nogen hist og her liggende Dontter og Tuer, som vi kan opholme Høet paa, og somme Steder er der intet andet, end det ligger paa Stobene, og naar vi saa river det, blødes det jo op i Vand. Vores Enge er nu bleven saa opblødte og raadne, at hvor vi for en halv Snes Aar siden kunde kiøre ud til Aaen med Hæste og Vogn efter Høet, der kan Folk næppe gaa nu, saa vi maa nødes til at trække Høet paa Karodser iland somme Steder over 180 Faune, hvorved det er elendigt Slaveri, og det som er endnu det værste, at vi derover nu tilsidst hartad ingen Folk kan foe, da der har været det Aar, vores Højbjergning har været i 7 Uger (naar indtræffer vaade Somre), da vi aldrig nogen Dag har kunnet undgaa at være vaade og skidne over Knæene, og naar det saa indtræffer med koldt Veier, saa kan Folk ikke taale at gaa i saadan Morads.

Thi naar vore Venner i de andre Byer en Dag imellem vil laane os deres Folk, kan disse paa den Tid blive saa kede derpaa, at de siger, de vilde ikke tjene os en Aar, om vi end vilde give dem dobbelt til Løn, endskønt vi giver dem mere Brændeviin og gammel Øl end andre Steder. Denne overflødige Vand, som bestandig staar i vores Enge, forordsager ogsaa, at hvor der forhen har givet godt Høe, der giver det nu ikke andet end nogle skarpe og tynde Flæg og Pairokker, som vi strengelig fortjener med at bjærge. Og hvor der er saa meget langt til Land, har vi nødes til i de sidste Aaringer at sætte store Stakke ude ved Aaen og saa kiøre dem hjem om Vinteren paa Isen, dog Vandet undertiden steg 5—6 Quarter op paa dem.

Og det skæde i to Aar 1796 og 97, at der indtraf vaade Somre, da blev der hvert Aar staaende over 100 Læser her til Byen, som vi slet ikke kunde bjærge, da Vandet undertiden steg over Græstoppe. Vi har og gjort Bekostning og ladet vore Englodder indhegne med Grøfter, dels fordi vi haabede, de skulde trække Vandet, men da vi gravede dem til Aaen, løb Vandet ind i Engene, saa vi maatte tilstoppe dem igen — dels ogsaa for at have nogen Nytte af Efteraarsgræsning hvilket vi haardt kunde trænge til, thi vore Marker er sandig og ringe til Græs.

Men dette er bleven os forgæves, thi intet Kreatur kan nu for Grundenes Blødhed gaa og nære sig der. Desuden var der saa tilstrækkelig Tørvejord til Byen, som kunde forsyne alle omliggende Steder, men nu kan vi hverken skære der for Vand eller faa dem tørre, ej heller kan vi køre til dem, saa at de af os, der ej har Tørvejord paa andre Steder paa vores Mark, maa leie og købe deres Tørv.

Af underdanigst anførte Klageposter kan høje og naadige Herrer paaskiønne, at oftbemeldte Fuldbroe Mølle har udi mange Aar til denne gjort os en betydelig Skade og Tab. Maatte det allernaadigst blive ham befalet at borttage hans Omløbs Dæmning: at Vandet kunde faa sit uforhindrede Løb af Søen, som det havde, før end han lod saadan dæmme op for det, saa kunde der paa sine Steder i Søen blive henved 20. Faune

tør udi den. Imod sidstnævnte vil Mølleren ventelig sige, at han derved taber sin Maling og Fiskefangst, saa kan han ioe lade gjøre hans Dæmning og Hiule lauve, som det var, før han tilføjede os sit benævnte store Tab og Skade. Kan han ej derved finde hans Regning, saae faaer han vel Tilladelse at bygge og sætte en Vær Mølle. Den forrige Møller, da han havde solt den, lod Stiboret ved Møllen blive øde, Vandet løb under Dæmningen, og dog kunde han godt male.

Vi har ofte forhen indgivet Klage over den os tilføjede Tab og Skade til S: T: Hær Kammerherre og Amtmand Bylov i Schanderborg, men udrettede intet derved. Af anførte grundige Aarsager underdanigst bønfalder vi Høije og Naadige Herrer om naadigste Resolution«.

Rentekammeret svarer den 27. Juni saaledes: Kammeret kan ikke indlade sig paa den med Hr. Kammerherren behagelige paategnede Erklæring af 9. i ds. hertil indkomne Ansøgning fra J. Andersen og andre Selvejere af Baadstrup By i Aarhus Amt, om at Fuldbro Møller maatte befales ej at stemme for Vandet, at de kan faa deres Hø hjærget m. v., men bifalder Hr. Kammerherrens Mening, at Suplikandterne i denne Sag bør holde sig Forordn. af 25. Juni efterrettelig, hvorom de behagelig maatte underrettes«.

Det afvisende Svar, de Baadstrup Mænd fik fra Rentekammeret, afskrækkede dem ikke, De gav ikke tabt endnu, men nu skulde det forsøges, om den nye Amtmand, Morgenstjerne, vilde hjælpe dem, og en Maanedstid efter sender de da en Klage til ham. De forklarer først, hvorledes Forholdene er, besværer sig derpaa over, at den forrige Amtmand intet derved foretog eller udrettede og slutter saaledes:

»Paa nærværende Tid er Engene formedelst den stærke Regn saaledes overskyllede og overstemte med Vand, at den betydeligste Del af de flestes Hø, som endnu er ubjærget, ikke i Aar vil kunne bjærges, og om det endog skal kunne lykkes, vil en stor Del deraf dog blive ødelagt og bedærvet. Et saa betydeligt Tab, hvorved baade Foder og Gødning mistes fra Stedet, ikke at tale om Ildebrand af Tørv, hvoraf en Del ligeledes staar under Vand, nøder os til herved underdanigst at ansøge Deres Højvelbaarenhed, som vores Amtmand og Øvrighed, i Overensstemmelse med Forordn. af 25. Juni 1790 om Vands Afledning, naadigst vilde forhjælpe os til Ret. Vi er forvissede om Deres Højvelb. retfærdige Understøttelse og overlader til Højvelb. Befindende, hvorledes og paa hvad Maade dette Onde bedst kunde afhjælpes, som vi ellers formener vil ske dels ved Aaens Op-

rensning fra Søen til Fuldbro Mølle dels ved et Flodemaals Bestemmelse. Vi forventer og udbede Deres Højvelbaarenheds naadigste Resolution«.

Klagen er paategnet af Kier, Kiersholm, Herschend, Herschendgave, og Pagel, Nissumgaard.

»At foranstaaende medfører Sandhed, og at det er ønskeligt, der snarest muligt kunde raades Bod paa den Skade, enhver Vedkommende lider under denne Søs Opstemmelse fremfor de ældre Tider, da i de nyere mange Grundstykker er bortskyllede, ja endog Vejen til Skanderborg Amtstue om Vinteren saa vanskelig, at den formedelst Iis indtil samme kan bære, og atter igen naar det tøer ikkun med Livsfare kan paakøres, dette bevidnes«.

Det ser ud til, at den ny Amtmand har været ivrigere i Tjenesten end den forrige. Han tager sig straks af Sagen, idet han indkalder til et Aastedsmøde, som afholdes den 27. Juli. I Landvæsenskommissionens Protokol er der om Forhandlingerne ved dette Møde bl. a. indført følgende:

»Lodsejerne blev fremkaldt og af Kommissionen afæsket Oplysning om: 1) hvad deres Klage var, og 2) hvad Oplysning de enten havde i Hænde eller trøstende sig til at kunne tilvejebringe til Medhold i deres Paastand imod Fuldbro Møller.

Borgerne Søren Petersen og Laurs Iversen af Skanderborg angav til 1), at Vandet ved Søenden for Hestehaugen til Sqvet Mølle var undertiden saa høi, at Byens Indvaandere og andre Reisende ikke i de sidste Aaringer har kunnet passere denne alfare Vej uden Livsfare. Til 2) havde de ingen Oplysning i Hænde, hvormed de kunde godtgøre dette Spørgsmaal.

Peder Møller af Sqvet Mølle svarede til 1), at Vandets Forhøjning i de sidste Aaringer er saaledes, at han har stor Skade af Vandet, der saavel paa hans Bygninger som paa hans Ejendomme gør ham stor Skade, hvorved Vejen undertiden, saavel for ham som Møllegæster og Rejsende, er næsten upassabel og paa visse Aarets Tider ikke uden Livsfare kan passeres. 2) Han havde ikke andet Bevis derfor, end at Fuldbro Mølle er det eneste Sted, hvor Skanderborg Sø har sit Udløb, og at Vandets uforvarselige Stemning der maa være den eneste Aarsag til Sqvet Møllens og øvrige Klagendes Tab og Skade paa deres Ejendomme.

Rasmus Møller fra Skaarup svarede, at Vandets Forhøjning i de sidste Aaringer gør denne Bys Ejendomme stor Skade ved at skylle baade Jord og Eng bort.

Rasmus Justesen af Taaning erklærede, at Vandet for hans Englod i Nærheden af Møllen kan staa op til Ager-Enderne.

Selvejerne i Baadstrup henholdt sig til deres indsendte Klage og paastod, at de for Omløbet satte Stigborer og Aalekister maatte optages, at Vandet som forhen kunde have sit fri Løb, eller at et Flodemaal skulde bestemmes.

Mølleren blev derefter tilspurgt, om han ved Møllen havde noget bestemt Flodemaal eller nogen Adkomst, som viste, hvor høit han maa stemme Vandet. Han svarede, at han ingen bestemt Flodemaal ved Møllen havde. Det blev ham derefter af Amtmanden betydet, at han som Amtmand havde den Pligt at besørge Flodemaal efter lovlig Omgang bestemt. Mølleren fremviste derpaa sit kgl. Skøde paa Møllen af 19. December 1768, som ikke befandtes at indeholde nogen Bestemmelse om Flodemaal for Møllen. Paa Tilspørgsel svarede Mølleren, at han havde Fiskeret i Aaen efter en Rentekammers Bevilling af 1768 eller 69, men at denne ikke paalægger ham nogen Pligt til at lade Aaen oprense, dog har han selv al sin Tid ladet den opskære.

Landvæsenskommissionen og Amtmanden tog derpaa Aaen i Øjesyn og befandt samme paa nogen Steder tilgroet.

Mølleren blev derefter paa en af Lodsejernes Forlangende spurgt, om han vilde have noget imod, i saa Fald et Middel dertil kunde udfindes, at de over ham liggende eller tilgrænsende Lodsejere ved eget Arbejde og Bekostning søgte at skaffe sig af med Vandet, hvorpaa han svarede Nei.

Lodsejerne blev tilkendegivet, at de maatte løse et Tingsvidne og ved samme faae oplyst, alt hvad til deres Sags Fremme kunde tjene. Da intet videre i Dag kunde forrettes, blev Forretningen sluttet.

Aastedsmødet den 27. Juli 1801.

Morgenstjerne.

Holst.

Kierulff.«

Det var jo ikke noget særligt godt Resultat, Lodsejerne herved opnaede. Af en Klage, som Baadstrupperne senere sendte Rentekammeret, ser man imidlertid, at Amtmanden den samme Dag forhandlede med Mølleren om at købe Møllen til Nedbrydning, og et Aarstid efter købte han den paa Lodsejernes Vegne, men da disse ikke kunde blive enige om Betalingen, solgte han den faa Dage efter til Fuldmægtig Fausing, Skanderborg. Denne vedblev at drive Mølleri, og Lodsejerne var nu lige vidt. At Forholdene ikke i de paafølgende Aar blev bedre ses deraf, at der indsendes flere Klager og afholdes en Del Aasteds møder.

Klagen fra Baadstrupperne er antagelig indsendt i Foraaret 1803 og har følgende Ordlyd:

»Under 27. Maj 1801 indgav vi Baadstrup Gaardes Beboere en Ansøgning om Fuldbro Møllens Omløbs Forandring, at vi kunde faa vort Hø bjerget. Paa denne vores allerunderdanigste

Ansøgning blev svaret, at vi i denne Sag skulde holde os Forordn. af 25. Juni 1790 efterrettelig, hvilket vi og have gjort, saa vidt det stod i vor Magt. Vi drog straks til Amtmand Morgenstjerne i Aarhus og begærede et Aastedsmøde foranstaltet, hvilket han berammede at holde i Fuldbro Mølle den 27. Juli 1801. Vi begærede da, at Landvæsenskom. vilde se vore Enge, som den Tid stod i høj Vand, men det afslog de os, skønt de ansaa denne Omløbs Dæmning for at være en stor Skade for Vandets Opholdelse, ligesom 4re gamle Mænd af Egnen med Ed vilde bekræfte, at de kunde huske, at der ingen Dæmning havde været.

Amtmanden accorderede den Dag med Mølleren, Peder Møller, om at købe Møllen paa den Maade, at den skulde nedbrækkes til Egnens Fordel, og i den Anledning læste han Forordn. angaaende Flodemaalet: »at hvor intet Flodemaalet er, der skulde de sætte et Flodemaalet«, hvortil Mølleren svarede: »da skal jeg vel have det fornødne Vand«, og af Kommissionen blev han svaret: »naar Grundejerne siger, det gør dem ingen Skade, saa kan du beholde det øvrige af Skanderborg Søes Vand at male ved«. Mølleren frygtede da, at den skulde blive for meget forringet, og resolverte da til at sælge den for 8000 Rigsdaler paa de Vilkaar at fratræde den til første April 1802, skønt han maaske nok fortrød det, da han siden efter hans egne Ord skal have budt 1000 Rigsd. i Afstaelse for at beholde Møllen, men det vilde de ikke. Dette stod hen til om Høsten. Da blev der holdt et Møde paa Hjørdbjerggaard (i Hylke), hvortil alle de Søen og Aaen tilgrænsende blev indkaldt, hvad hver især vilde give til Fuldbro Møllens Nedbrydning, men det var os umuligt at blive enige om at betale saa mange Penge :/: thi nogle stode paa, at naar den kom ned, kunde de foe samme Nytte der-af som de andre. Mange svarede da, at de slet intet vilde give dertil :/: Vi Baadstrup Mænd kunde ikke engang blive enige, de to af os bød 300 Rdl., de andre fire vilde den Dag ikke bestemme sig til at give noget. 2 Dage derefter betænkte de to dem og tilskrev Hr. Chr. Tolstrup i Skanderborg, at de hver vilde give 100 Rdl., skønt vi alle kunde have næsten lige stor Fordel deraf.

De Horndrup og Taaning Beboere, der tilgrænser Møllens Aae med deres Enge, erklærede, at de ingen Skade havde af Vandet, af den Aarsag at de slog deres Enge, naar Mølleren slog sine, og i den Anledning vilde de intet give til Møllens Nedbrydning. Muligt og tillige de som hans Møllegæster ikke derved vilde gøre nogen Fortræd for ham. Husmændene, der har de blødeste Skifter, vilde hellere trække deres Hø i Land, end de vilde, Møllen skulde nedbrydes, og de skulde have for langt til Mølle.

Der blev da i alt efter Amtmandens Ord kuns buden 15—16 Hundrede Rigsdl. Dette Aastedsmøde maatte vi Baadstrup Gaardes Beboere allene betale til Kommissionen efter deres Regning med 23 Rdl. 2 M. 14 Skl. uden deraf endnu at have havt den allermindste Nytte eller Fordel i nogen Maade.

Vi ansøger nu atter underdanigst, at det høje Collegium naadigst vil forhjælpe os til den Ret, som Loven og Forordn. tillader. Da denne ene Mølle opholder alt det Vand, som 5 om-liggende Møller maler ved, foruden andre til Skanderborg Sø grænsende Aaer og Bække, til stor Skade for os.

En naadigst Resolution forventes herpaa underdanigst«.

Det er rimeligvis denne Klage, der giver Anledning til, at der afholdes Aastedsmøde ved Fuldbro Mølle d. 29. Juni 1803. For Landvæsenkom. møder Kam-merraad Holst, Brædstrup, og Kystbestyrer Mathias Kierulf, Saralyst. Desuden er tilstede Stiftamtmand Morgenstjerne og efter Anmodning fra Amtet en Land-inspektør Sørensen »alt for i Følge det kgl. Rente-kammers Skrivelse og Lodsejernes Begæring, at denne Forretning maatte til St. Hans Dags Tider opsættes at undersøge og paakjende den mellem Fuldbro Møl-ler og paastødende Lodsejere førende Tvistighed«.

Om dette Møde berettes der i Kommissionens Pro-tokol:

»Af de paastødende Lodsejere var mødt Baadstrup Bys Be-boere, Taaning, Horndrup og Vrold Mænd saa og Sognefoge-den i Hylke, Mølleren fra Hylke Mølle som og Mølleren i Fuld-bro Mølle. Ligeledes mødte Byfoged Bagger paa Skanderborg Bys Vegne, som erklærede, at det eneste som Vandets Forhøj-ning i Skanderborg Sø, ved at Flodemaal ved Fuldbro Mølle var ubestemt, kunde virke til Tab for Byen blev paa den Lan-devej, der løber fra bemeldte By til Aarhus ved den saakaldte Hestehauge, og en Eng derved liggende tilhørende Skomager Peder Hansen i Skanderborg, men Tabet var ubetydeligt og af den Beskaffenhed, at ingen engang havde klaget derom til By-fogeden. Fra denne Bys Side var intet at paastaa til Mølleren Fornærmelse, men var det gørligt, at Vandet ved Aaens Op-rensning kunde faa et lavere Flodemaal, og dog Møllen drives ligevel, ønskede Byen saadant. Ligesaa var Hr. Prokurator Tolstrup mødt, som angav at møde som Med-Lodsejer i Skan-derborg Bys Jorder«.

Landinspektør Sørensen, der havde berejst hele Strækningen af Aaløbet fra Midten af Baadstrup Enge til Søen og fra Søen til Fuldbro Mølle, foreslog, at Mølleren straks nedsatte Flodemaalet $\frac{1}{2}$ Alen, imod at Lodsejerne overalt lod Aaen oprense til 15 Alens Bredde og paa de laveste Steder til $1\frac{1}{2}$ Alens Dybde. De fleste Steder har Aaen større Bredde og Dybde,

saa det vil ikke blive nogen særlig stor Byrde for Lodsejerne, og Landinspektøren mener, at Vandets frie Løb gennem en saadan Kanal vil erstatte Mølle-
ren det Tab af Vand, han maatte have ved Flode-
maalets Nedsættelse.

Dette Forslag, der skulde gælde for et Aar, »da Kommissionen om et Aar ved disse Tider vilde møde igen for at undersøge, om Lodsejerne med denne Forandring kunde være tjent, og hvorvidt Møllen ved samme kunde bestaa«, blev af Lodsejerne »med Fornøjelse« antaget, men af Møller Fausing forkastet.

De fleste af Lodsejerne erklærede da, at de alligevel vilde være villige til straks at opgrave Aaløbet paa den omtalte Maade, »saaledes at der af Sognefogederne skulde antages Folk, hvilke de Lodsejere, som havde Enge paa den Strækning, skulde i Forhold til det enhver ejer betale. I Mangel af mindelig Afgørelse skulde det ved kyndige Mænd, som af Retten udnævnes, bestemmes. Arbejdet skulde begyndes straks og inden 6 Uger fuldendes. Hvor i Aaen udløber smaa Odder skal disse først bortskjæres, men hvor saadan ej fandt Sted, skal lige meget Jord tages paa hver Side af Aaen, og det skal udføres i Overensstemmelse med Forordn. af 25. Juni 1790«.

Skønt Lodsejerne saa villigt gik ind paa denne Ordning, er der dog alligevel opstaaet Uenighed om Oprensningen, og i 1804, den 2. Juni, afholdes der paany Aastedsmøde. For Landvæsenkommissionen møder de samme som forrige Gang, men da Amtmand Morgenstjerne er syg, møder i hans Sted Borgmester Hvid fra Aarhus.

Kommissionen forsøger paa flere Maader at faa de to Parter til at indgaa Forlig om Oprensningen, »de anvendte al Flid og gjorde adskillige Forslag til mindelig Ordning«, men da nogle Mænd fra Horndrup ved Tingsvidne kan oplyse, at Møllens Ejere i over 20 Aar alene har oprenset Aaen, mener de, at det stedse er Møllerens Pligt at bekoste Oprensningen. Skønt Mølleren tilbød at ville lede Vandet fra Møllen, saa længe Oprensningen stod paa, mod at faa en

Godtgørelse af 3 Rdl. daglig, lykkedes det dog ikke Kommissionen at tilvejebringe Forening, »og Mødet maatte udsættes til Tingsvidnet blev indhentet, som de lovede skulde ske inden 6 Uger«.

Fra Tolstrup, Skanderborg, var der paa Mødet fremlagt en Skrivelse, hvori han oplyser, at i de 50 Aar, han har kendt Fuldbro Mølle, har Ejerne ved Møllens Vandværker ikke opstemmet Vandet i Skanderborg Sø højere end forhen, og han slutter saaledes: »Uden at en enkelt Mand uskyldigt skal lide for hele Folket er intet Middel til at Vandet i Søen skal saa tilstrækkeligt formindskes, at den ej skal opstaa i de over for liggende Enge, naar Regnveirilig stærk indtræffer, med mindre ingen Fuldbro Mølle mere bliver til, som maler ved Vand, hvortil dens Ejer haver den samme Ret som sine Formænd. Ikke ubetænkt og ikke ubekjendt med denne Sags sande Sammenhæng under skrives dette af Tolstrup. Skanderborg, 2. Juni 1804«.

Saaledes staar Sagen hen et Aarstid, indtil Overenskomst mellem Mølleren og Lodsejerne opnaas paa et Møde, der afholdes den 3die April 1805. Forhandlingerne ledes af den ny Amtmand, Baron Gyldenkrone, samt af Landvæsenkommissionens Repræsentanter, Kammerraad Leegaard, Leegaardslyst, og Kystbestyrer Kærulff, Saralyst.

Møller Fausing gentog det Tilbud, han havde fremsat forrige Aar. Han vilde aflede Vandet fra Møllen, saa længe Oprensningen og Høindavlen staar paa, og han vil tage den fjerde Part af Aaen til Oprensning, iberegnet den Del af Aaen, der gaar gennem hans Marker. Da Lodsejerne ikke modtager dette Tilbud, nedsætter Mølleren sin Fordring til 2 Rdl. daglig paa den Betingelse, »at Arbejdet skeer paa en for alle passende Tid og at samme da tilbørligen fremmes«.

Forslaget blev nu antaget til Forsøg, saaledes at Arbejdet skulde begynde midt i Juni, »og derefter uden Ophold fortsættes med kyndige og duelige Gravere, helst af Holstenere, som Amtmanden dertil antager efter den med dem af ham træffende mest muelige billige Accord og under Opsyn af 2 af de

vedkommende Lodsejere, som Amtmanden dertil maatte udnævne, til hvilket Opsyn Hr. Krigsraad Møller og Hr. Chr. Tolstrup erklærede sig villige«.

Denne Overenskomst indsendes til Kammerets Approbation, og dette svarer 29. Juni bl. a. saaledes: »Vi skulde ikke undlade at melde til behagelig Efterretning og Bekendtgørelse for Vedkommende, at Kammeret ikke finder noget imod ovenmeldte Forening at erindre«.

Til Trods for at »det skadelige Vand« i de følgende Aar forvolder Lodsejerne stor Skade, foretager de sig intet for at faa Forholdene forandret. De har selvfølgelig ofte klaget indbyrdes over »den Fuldborg Møller, der ved sin Dæmning forhindrer Vandets frie Løb«, men de har i en længere Aarrække ikke kunnet blive enige om at klage til »Amtets høje Øvrighed«. Dette sker først i 1845, da Exam. jur. Jensen, Loviselund, paa Lodsejernes Vegne tager sig af Sagen, idet han henvender sig til Amtmand Lindholm og beder om »hans kraftige og hurtige Assistance«. Forinden havde dog Ejeren af Hjordbjerggaard i Hylke Sogn dristet sig til at klage for Amtmanden, Hr. Urne, Skanderborg.

Han skriver i Klagen, 27. April 1831, bl. a. saaledes:

»At vi underskrevne tillige med flere aarligen lider et betydeligt Tab paa vores Enge og Moser formedelst Vandets Standsning ved Fuldbro Mølle er nøksom bekendt, og vi finder da ikke at kunne taale dette Tab, ligesaa lidt som vi dertil bør tie, hvorfor vi andrager hosstaende for deres Højvelbaarenhed med underdanig Ansøgning, at der saa hastig mulig maatte i Forhold til Bestemmelserne fra ældre Tider et Flodemaal blive sat, som der i sin Tid skal have været ved Møllen, og en Forretning blive foretaget, hvorved en fast Bestemmelse kan blive taget til Betryggelse for vores Ejendomme, at disse ikke skal lide mere end sket er, og vi faa indbjerget, hvad der paa samme avles. At dette endog vilde være til mange Tusinde Rigsdalers Besparelse for det kgl. Vejvæsen ved de over Søen anlæggende Broer er udisputerligt, thi med et saadant Højvande siger den sunde Fornuft, at der skal langt mere Arbejde og Materiale dertil, saa at Vejvæsenet nok vil være enig med os, at Vandet nedstemmes saa meget som muligt.

Skrevet paa Jordbjerggaard den 27. April 1831.

Kastrup«.

I April 1845 tager saa Exam. jur. Jensen fat.

»Højvelbaarne Hr. Amtmand Ridder Lindholm. Som Deres Højvelbaarenhed bekendt har det i flere Aar, og specielt siden Kongebroen blev bygget over Skanderborg Store-Sø, været Tilfældet, at Vandet i denne Sø Aar for Aar bliver højere.

At denne Bro alene bærer Skylden, tør jeg ej fordriste mig til at paastaa, men at den ved Broen sammentrængte Vandmasse faar et langsommere Afløb er aldeles vist og forarsager, at Fuldbro Mølle opstemmer Vandet, som den bruger til at male ved, da dens Flodemaal nok sjældent overholdes, og Grundbjælken efter et Par gamle Mænds Vidnesbyrd skal være hævet betydelig siden Møllens Anlæg, og saa vidt jeg har bragt i Erfaring, skal endogsaa i Aar Møllehjulene forstørres, Tilløbet fra Aaen omlægges og forhøjes og som Følge deraf Grundbjælken atter hæves.

Den største Del af Lodsejerne omkring Søen er interesserede i, at dette kunde forhindres, og de tillader sig underdanigst ved mig at henvende sig til Deres Højvelbaarenhed med ærbødig Begjæring, at de ældste Adkomster og Møllens Privilegium maatte bringes tilveje og komme til vor Kundskab, at Sandheden at mit for-anførte maatte undersøges om ogsaa ved Aasteds møde og Nivellement, til hvis Bekostning vi er enige.

Skønt efter tre Ugers stadigt og stærkt Tøbrud staa Søen endnu omtrent i Aalen over almindelig Vande, og gives det ej større Alløb end hidtil, resikeres, at de tilstødende Grundejere lider Skade og forsinkes i Enghjærgning og Besaaing af de lavest liggende Jorder.

Vi vover nu underdanigst at udbede os Deres Højvelbaarenheds kraftige og hurtige Assistance og tør jeg underdanigst udbede mig underrettet om Deres Højvelbaarenheds gunstige Resolution i den Retning.

Loviselund den 16. April 1845

underdanigst Jensen«.

Efter Lodsejernes Ønske afholdes der saa et Aasteds møde ved Fuldbro den 6. Oktober 1845. For Landvæsenskommissionen mødte Amtmand Lindholm, Overkrigskommisær Holst og Landinspektør Hauberg, der var konstitueret under Kammerraad Risums Sygdom, »for at undersøge og efter Omstændighederne tage Bestemmelse angaaende Opstemningen ved Fuldbro Mølle«.

Efter at Jensens Klage var oplæst, begærede Mølleren, Jacob Fausing, Forretningen tilført, at han kunde benægte, at Grundbjælken i de sidste 30 Aar var ulovlig hævet, og fortalte, at den gamle Grundbjælke endnu

var urørt, og at der var udnævnt Mænd ved Hjlemslev-Gjern Herreders Ret til at skønne, om den nye Grundbjælke bliver lagt højere end den gamle, der var forraadnet, og denne Skønsforretning skulde afhjemles ved Retten næste Tingdag.

Møllerens gamle Skøder samt Lodsejernes Klage fra 1793 blev nu fremlagt til Afbenyttelse.

Møller Fausing protesterede mod, at et Flodemaal blev sat, da han ikke vilde kunne overholde det paa Grund af, at Tilløbet undertiden er saa betydeligt, at det ikke kan afledes, selv om alle Sluser aabnes, og han vilde da paadrage sig Ansvar, selv om han ikke var Skyld i Flodemalets Overskridelse. Desuden paa-stod han, at Opstemningen ikke var større nu end før i Tiden, og han opgav, at Møllenskylden var 13 Tdr. 6 Skp. 2 Fdk., hvilket efter hans Mening udviste, at Vandmængden maa anses for at være betydelig.

»Jensen henstillede til Kommissionen, om det ikke var hensigtsmæssigt nu, da Vandløbet foran Møllen ved dens Ombygning er udtørret at notere den Vandstand, som Pælene ved Broen kjendelig viser at have hidtil fundet Sted.

Det fandtes da, at Pælene under Broen, der fører over Aaen, bærer Spor af, at Vandet der har haft en Høide af en Alen 2 Tommer over Grundbjælken, men maatte hertil tilføjes, at Kjendelsen i det hele ikke er saa afgjort paalidelig, at herpaa med Vished kan bestemmes noget.

Allerede Dagen efter dette Møde afsiges »i Parternes Overværelse« paa Amtskontoret i Skanderborg en Kendelse, der slutter saaledes:

»Reqvirentens Paastand bliver altsaa at tage til Følge, dog at han ved lovlig afholdt Nivellement sætter Kommissionen i Stand til at kunne bedømme Opstemningens Virkning paa de tilgrænsende Ejendomme, hvilket Nivellement alt ved tidligere Kendelser er anset for nødvendig. Thi eragtes: Flodemaal ved Fuldbro Mølle vil blive at sætte efter en af Reqvirenten producerende efter lovlig Omgang foretagen Nivellementsforretning.

Lindholm. Holst. Hauberg.

Nu saa det jo ud til, at Lodsejerne havde naaet det, de havde kæmpet for i saa mange Aar, at faa

Flodemaalet bestemt for Fuldbro Mølle, men de havde forregnet sig, dersom de troede, det skulde ske straks. Der gik nemlig endnu en halv Snes Aar, før det blev fastsat. Da Lodsejerne mærkede, at der ikke i de følgende Aar skete nogen Forandring med Hensyn til Vandets Højde i Sø og Aa, skrev de i August 1849 til Jensen, Loviselund, for at høre, om der var sat Møllen det befovede Flodemaal, om Aaen til Møllen var oprenset, og i benægtende Fald, om han vil gaa med til en ny Klage, der skal indsendes af Sogneforstanderskabet i Hylke.

Den 3. September svarer Jensen i Skrivelse til Sogneforstanderskabet, at Møllen endnu intet Flodemaal er sat, at Mølleren kun tildels har ladet Aaen renskære for Grøde, »da Aalene ellers ei ville gaa til«, og at han særdeles gerne vil være med til at indgive Besværing, særlig naar den kan komme fra »en kommunal Autoritet«, hvorefter han forklarer, hvorfor der siden 1845 ikke er foretaget videre i Sagen.

»6te Oktober 1845 faldt Kendelsen, at Fuldbro Mølle skulde sættes et Flodemaal, men kun efter en af mig som Requirerent af Aastedsmødet foranstaltet Nivellementsforretning. Skønt det forekom mig lidt besynderligt, at en offentlig Foranstaltning skulde begrundes paa en for Private bekostelig Undersøgelse, søgte jeg dog længe en Landinspektør, indtil nu afdøde Lieutenant Landmaaler Tinghus, Katstrup, paatog sig Nivelleringen i Marts 1846, men han bar sig saa aldeles forkert ad, mine Forestillinger uagtet, at Resultatet maatte blive Nonsens, som vedlagte Attest ogsaa udviser, den jeg derfor aldrig har villet gøre Brug af.

Senere lovede Ingenieur Kaptajn v. Wench og Bro-Bygmester Møller at assistere med et Nivellement, men deres andre Forretninger laanede dem ikke Tid dertil. Kun Møller var engang paa Forretningen, men han forhindrede i dens Fuldførelse af en pludselig opkommen Storm, der tillige forstyrrede hans paa-begyndte Arbejde.

Efter den Tid ytrede Amtmand Lindholm ved Samtale, at Aaen, som fører til Møllen, vilde blive underkastet Syn efter Forordn. 29. Juli 1846. Dette har jeg nu ventet siden i det visse Haab, at den maatte lede til en saavel større Udvidelse som grundig Oprensning af Aaen, samt til et Paalæg om en større Udvidelse af Omløbet ved Møllen, og først mener jeg det rigtigt, om en større Autoritet endnu maatte ansee det for privates Pligt at besørge det, at søge en Nivellering foretaget, for at faa Møllen sat et lovbehalet Flodemaal.

Jeg haaber herved at have retfærdiggjort mig for Skyld i,

at Sagen er trukken i Langdrag, thi jeg har ofte senere spurgt Amtmanden, om Undersøgelsen snart skete, men har faaet det Svar, at den maa vente, til Touren kom til den efter Amtsraadets Bestemmelse, og det har vel tildels Krigen forhindret.

Søelund den 3die September 1849.

ærbødigst Jensen«.

For at fremskynde Undersøgelsen af Aaen, skriver Sogneforstanderskabet derefter til Amtmanden og faar det Svar, »at Undersøgelsen vil foregaa betimelig til næste Aar paa den dertil beleilige Tid«, men da der ikke udrettes noget, bliver Lodsejerne utaalmodige og faar Sogneforstanderskabet til at indgive »Besværing for det høje Ministerium«. Først forklarer de, hvorfor de klager, og skriver saa:

»Klagen herover er gammel, vi vide saaledes, at der er ført Klage 1801, 1831 og 1835. Skønt der i dem er anført, at Grundbjælken ved Møllen skulde være blevet uberettiget forhøjet, da tør vi vel ikke gøre bestemt Paastand derom, vi har nu paa forskellige Steder søgt Oplysninger, men ingen funden. Kun tillader vi os at bemærke, at det vel var muligt, at det af Møllens Privilegium, naar samme blev fremlagt, kunde ses, om hin Anke var beføiet eller ikke.

Til Ekspl. paa den Skade, som Søens høje Vandstand forarsager de omboende Lodsejere, skulde vi blot anføre, at Ejeren af en almindelig Bondegaard beregner sit Tab til 100 — hundrede — Rigsbankdaler aarlig, en Beregning, som vi finder aldeles overensstemmende med Sandheden.

Skønt Krigsurolighederne kunde have bidraget noget til at standse Ordningen af denne Sag, saa fandt dog undertegnede, at der i den lange Tid, som var hengaaet, burde været ydet noget, og da Sagen var af saa stor Vigtighed for os, tillod vi os at bringe den i Erindring for Amtsraadet. Følgen heraf var, at Vejinspektør Ryberg i Sommeren 1850 optog Nivellement over dette Vandløb, og Resultatet var, at Aaen skulde have et Fald, saavidt erindres, af 1 Fod 8 Tommer 5 Linier. Forstanderskabet har Grund til at formode, at heller ikke denne Nivellement er aldeles paalidelig, fordi Instrumentet, hvormed den blev udført, var ufuldkommet, og fordi at dette Fald, naar Vandet over Grundbjælken fradrages, kun bliver 14 Tommer 1 Linie, hvilket er usandsynligt paa en Afstand af $\frac{1}{4}$ Mil. Alligevel indstillede Kommissionen i Skrivelse til Amtsraadet, at et Flodemaal for Møllen derefter maatte sættes, naar det kunde ske straks, da Vandet dengang var saa lav, at de tilstødende Lodsejere ikke med skellig Grund kunde beklage sig over samme, og Mølleren tillige erklærede at kunne male med den derværende Vandmængde, nemlig 14 Tommer 4 Linier over Grund-

bjælken. Senere er der saavidt os bekendt intet foretaget til Sagens Fremme. Vi har haft Udgift og Ulejlighed, men haver intet faaet udrettet. Vandet staar nu næsten 1 Alen højere end i Sept. 1850. Det kan stige endnu mere, saa vi med Bekymring maa see det kommende Foraar imøde.

Vi andrager underdanigst, at det høje Ministerium vil paa-lægge Skanderborg Amtsraad, at det uopholdelig sørger for, at de vigtige Bestemmelser i Forordningen 29. Juli 1846 bliver gennemført ogsaa for det tidt omtalte Vandløb, saa at Aaen reguleres til tilbørlig Vidde og Bredde, at Flodemaal sættes for Møllen, og Omløbet ved samme gives en højest fornøden Udvidelse.

Vi tilstaar sluttelig, at dersom en Nivellering paa ny skal foretages, da ønske vi den betroet en Mand, som er af aner-kendt Dygtighed og er forsynet med de bedste Instrumenter, medens vi maa protestere mod, at Udgifterne ved en saadan Forretning atter bliver os paalagt.

Hylke den 2den Januar 1851«.

Den 1ste April faar Forstanderskabet Svar fra Mi-nisteriet, og det var vist tildels en Følge af dette, at en ny Nivellering udføres den 8. Maj af Landinspek-tør Asmussen. Nu haabede Lodsejerne, at Sagen snart skulde blive endelig afgjort, men da faar de en Skri-velse fra Amtshuset i Skanderborg, hvori det hedder: »de forlangte Nivelleringsarbejder ville blive af det offentlige foranstaltet« og »Amtet vil anmode Forstan-derskabet om at opfordre de paagældende Lodsejere i Hylke Sogn at afholde Nivellering, hvis de maatte agte under Forretningen til Flodemaalets Omsættelse at fremme noget deres Tarv vedkommende«.

Herover bliver Lodsejerne meget utilfredse, idet de mener, at den forlangte Nivellering er udført 8. Maj, og at de dermed forbundne Omkostninger skal udre-des af det offentlige, hvorfor de paany henvender sig til Ministeriet med en Klage.

»Om denne Amtets Skrivelse tror vi ej at sige for meget, naar vi betegner den som aldeles ørkesløs og overflødig. Den er vildledende i sin Fremstilling, idet den fortæller, at det vil ske som allerede er sket. Den fremsætter en ny Fordring til os, som vi ej kunne erkende for gyldig, og vil nu betage os vor Ret til at passe vor Tarv, dersom vi ej opfylder denne Fordring. Vi kunne aldeles ej finde nogen antagelig Grund til denne Skrivelse, men vel kunne vi nu se, hvad der er Følgen af samme, thi denne ligger klar for Dagen, idet at Sagens Af-

gørelse derved er forhalet i flere Maaneder og saaledes paany skudt ud i det ubestemmelige Fjerne.

For dette Aar er vor Højberning og Tørveskær vanskelig-gjort, det var ligesom i de foregaaende Aar, ogsaa i 1850. Da var der en anden Maade, hvorpaa Sagen blev forhalet, idet Amtsraadet beskikkede en uautoriseret Mand, Vejinspektør Ryberg til at nivellere, og hans Forretning blev kasseret. Men Amtet burde dog vel vide, at kun en autoriseret Mand udfører en saadan Forretning, uden at Indsigelse kan rejses derimod. Nu formedelst det blev Sagen udsat et helt Aar, men hvad Amtsraadet forser sig, det maa vi lide.

Klagen over Vandstanden i Skanderborg Sø haver nu lydt i et halvt Aarhundrede her fra Egnen. Det synes tilvisse ikke ubeskædet at vente, at denne Sag efter saa lang Tids Forløb bliver endelig afgjort. Og dertil er det, vi udbeder os det høje Ministeriums Bistand fremdeles. Det Tab, vi lider, og mange med os, er saare stort. I Amtets sidste Skridt i denne Sag kan vi kun se en ny Hindring, og derfor haver vi ej anset det for nok at protestere mod samme for Amtet, men vi have ogsaa følt os opfordrede til at besvære os for det høje Ministerium. Og saaledes, idet vi ganske henholder os til vort underdanige Andragende af 2den Januar d. Aar, udbede vi os det høje Ministeriums Resolution, om Amtet er berettiget at paalægge Lods-ejerne at foretage en ny Nivellering, »hvis de maatte agte o. s. v.«, eller om den af Amtet den 8. Mai foretagne Nivellering maa være gældende saavel for de skadelidende som for Amtet.

Hylke Sogneforstanderskab i Mødet den 14. Juli 1851«.

Rimeligvis har Amtet nu fra Ministeriet faaet Paa-bud om at faa Sagen ordnet, thi 29. Sept. 1851 afsiges der af Landvæsenskommissionen en Kendelse, der, trods Møllerens Protest om, at Vandstanden forandres, bestemmer, at en Vandstand ved Møllens Malekarm af $25\frac{1}{4}$ Tommer »vil ikke kunne anses tilbørlig som almindelig Regel, naar de tilgrænsende Jorder skulde være ubeskadigede, hvilket Lovgivningen foreskriver«, da Vandet saa staar til Bredden af Engene og paa nogle Steder ind i Engene.

»Men da Møllerens Tarv tillige har Krav paa, at Vandstanden ikke indskrænkes mere end de lokale Forhold gjøre absolut nødvendigt, skønner Kommissionen, at de Paagældendes Interesser maa kunne anses gjensidigen varetagne, naar den ovenanførte Vandstand bestemmes for Tidsrummet aarligen fra 1. November til 1. Maj og med en Nedsættelse af $3\frac{1}{4}$ Tomme

1. Maj til 1. November, og vil Flodemaalet i Medhold heraf være at sætte«.

Mølleren indanker nu sin Sag for Indenrigsministeriet og opnaar derved Lov til »ved Tingsvidne at bevise, hvilken Vandstand der efter Erfaringens Love udfordres ved Møllen, for at denne kan holdes i Drift og svare til sin Bestemmelse«.

Vidneafhøringen finder Sted den 29. Januar 1852, »da Hjelmlev-Gjern Herreders Ret blev indsat paa det sædvanlige Tingsted og administreret af den ordinære Dommer, Justitsraad Blichfeldt i Overværelse af indestævnte Retsvidner«. For Møller Fausing mødte Prokurator Jensen og for Lødsejerne Prokurator Dahl ved sin Fuldmægtig Goldschmidt. De indkaldte Tingsvidner var Møllebygger Rasmus Jensen Skaarup, Husmand Niels Jensen i Vrold, Møllebygger Lars Jensen fra Horndrup og Husmand Christen Pedersen, Woerladegaard.

Der stilles Tingsvidnerne 9 Spørgsmaal, hvoraf de to første lyder saaledes:

»1. Kender Vidnet Fuldbro Vandmølle og de Forhold, som have Indflydelse paa dens Drift, og i saa Fald hvorfra har Vidnet saadan Kundskab. 2. Ved Vidnet saaledes af egen Erfaring, hvilken Vandstand eller Opstemning der er absolut nødvendig, for at Møllen kan bestride den til dens Bestaaen højst fornødne Møllesøgning, og hvor stor skal saa Vandstanden vel være«.

Her skal nu efter Justitsprotokollen gives et Uddrag af Vidneafhøringen.

»Goldschmidt gjorde Indsigelse mod Vidne Niels Jensen, der er Møllerenes Stedfader, og kræver ham afvist som Vidne, men Procurator Jensen bemærkede, at Møllerenes Moder er død for flere Aar siden, hvorfor det i sin Tid i saa ringe Grad bestaaende Slægtskabsforhold er aldeles opløst, hvilket formodentligt maa hæve Indsigelsen mod Vidnets Habilitet.

Vidnerne blev derefter afhørt.

Rasmus Jensen: Vidnet har bygget Møllen og har haft Kundskab om den i 30 Aar, mener, at Vandstan-

den bør være 1 Alen og 12 Tommer. Ved et Flode-maal af $25\frac{1}{4}$ Tommer udsættes Møllen for Bagvande og vil ikke kunne være brugbar.

Niels Jensen: Vidnet maa kende det omspurgte, da det har tjent paa Mølleu som Svend fra 1818 til 1838 og har desuden siden og til den Dag boet i en Møllen tilgrænsende Ejendom. Antager at Vandstanden bør være $1\frac{1}{2}$ Alen, og at en mindre vil gøre Møllen ubrugelig.

Goldschmidt bad Vidnet yderligere tilspurgt: Har Vidnet aldeles forstaaet de fremsatte Spørgsmaal, saaledes at Meningen er ham aldeles klar, eller erkender Vidnet, at der til Bedømmelsen af de Forhold, som her er omtalt, udfordres ganske andre Kundskaber, end de Vidnet er i Besiddelse af, eller med andre Ord, erkender det ikke, at det aldeles ikke har nogen Forstand paa, hvor meget Vand der udfordres for at Møllen kan gaa. Hvad forstaaer Vidnet ved, at der udfordres $1\frac{1}{2}$ Alen, og har Vidnet nogensinde oplyst, at Vandstanden har været 36 Tommer.

Vidnet antager paa Grund af sin Erfaring, at det har Kyndighed og Erfaring nok til at besvare Spørgsmaalene, som det ogsaa antager at have forstaaet. Antager uden at have maalt det, at der maa $1\frac{1}{2}$ Alen til at drive Møllen med Kraft.

Goldschmidt opfordrede Dommeren til at bemærke, at Vidnets Svar havde været vaklende, i hvilken Anledning Dommeren svarede, at Vidnet i Almindelighed er bekendt for at være en skikkelig Mand, men af meget ringe Fatteevne, og at det havde været nødvendigt flere Gange at gentage Spørgsmaalene.

Derefter fremstod 3die Vidne og lovede at følge Sandheden og forklarede derefter saaledes: Han har sine Kundskaber fra, at han i $6\frac{1}{2}$ Aar har tjent paa Møllen og siden af og til har arbejdet som Møllebygger. Ved af egen Erfaring at der skal 36 Tommers Vandstand til fra Grundbjælken, naar Møllen skal bestride den højst fornødne Søgning.

Goldschmidt bad Vidnet tilspurgt, hvoraf det ved, at der netop udfordres 36 Tommer, kunde ikke 30 Tommer være tilstrækkelig, eller er 40 Tommer ikke nødvendig. Vidnet svarede, at der, saa længe han har

kendt Møllen, har været mærket et Sted paa Karmen, der antegner 36 Tommer, og at dette har været nødvendigt, for at Møllen skulde drives, som den burde. Vidnet har i den sidste Maanedstid været ved Møllen tre Gange og har da antaget Vandstanden til $5\frac{1}{2}$ Quarter, og tillagde Vidnet efter at være spurgt derom en halv Snes Gange, at det antager, det var tilstrækkeligt.

Dommeren bemærkede, at Vidnet ved Besvarelsen af disse Spørgsmaal havde vist sig noget besværlig, ængstelig og utilgængelig for de ham af Dommeren ønskede Forklaringer.

Goldschmidt begærede Vidnet foreholdt, at det nu har antaget 33 Tommer for tilstrækkeligt, uagtet det før sagde 36 Tommer, hvorfor han endvidere gjorde opmærksom paa, at Vidnet paa Dommerens Spørgsmaal om, hvor mange Tommer $5\frac{1}{2}$ Kvarter er, angav det til 27 Tommer. Vidnet blev dette foreholdt og svarede, at Møllen ogsaa med 36 Tommer gaar stærkere end med 33 Tommer.

Derefter fremstod 4de Vidne og lovede at følge Sandheden. Vidnet kender det omspurgte navnlig derfra, at han har tjent i Møllen fra Novbr. 1825 til Novbr. 1842. Han ved af Erfaring, at $1\frac{1}{2}$ Alen er nødvendig i det omspurgte Øjemed.

Goldschmidt tilføjede, at da Vidnet paa Dommerens Spørgsmaal ikke havde kunnet bestemme, hvor mange Tommer 1 Alen bestaar af, saa kunde han ej heller antages at have Begreb om, i hvilket Forhold $25\frac{1}{4}$ Tomme staar til $1\frac{1}{2}$ Alen.

Vidnet paastod, han havde svaret, han vidste det, men indrømmede, at han ikke angav Tallet. Vidnet har fra den Tid, han var i Møllen, antaget, at den bedste Vandstand for Møllens Drift var $1\frac{1}{2}$ Alen, og uden at have maalt Karmen antog han dog, at den, naar den var omtrent fuld, havde dette Maal.

De mødte blev nu dimitterede, og da intet videre var at foretage, blev Retten hævet.

Ved det Møde, der blev afholdt ved Fuldbro, før Landvæsenskommissionen afgav sin Kendelse i Sept.

1851, var der fra nogle Borgere i Skanderborg fremlagt en Protest mod, at Vandstanden i Søen forandres, da de er bange for, at der med en lavere Vandstand skal blive Vandmangel i Byen, men der var andre, der havde en anden Mening. En Skanderborgborger, der beskæftigede sig en Del med Sagen, mener saaledes, at den høje Vandstand i Søen er Skyld i, at mange af Byens Brønde fyldes med Sand, og han skriver i et Indlæg saaledes derom:

»Disse Ulemper, der alle hidrører fra den skadelige og utilbørlig Høide, hvortil Vandet stemmes om Vinteren, vil være hævet, naar en nogenlunde ligelig Vandstand i Søen tilvejebringes, og dette vil ske, naar det af Landvæsenkom. bestemte Flodemaal sættes ved Fuldbro, thi Vandet i Brøndene vil da have ens Høide saavel Sommer som Vinter, og det Tilfælde, som nu saa ofte indtræffer, at en Del af Brøndene om Sommeren bliver tørre paa Grund af, at der indføres Sand, vil da ophøre, naar Sandet en Gang for alle er borttaget.

Løvrigt maa det ligge ethvert tænkende Menneske klart, at det maa være en betydelig Fordel for vor By og Omegn, hvori Brændet for hvert Aar bliver mindre og kostbarere, om der ved Fuldbro Mølle sættes et Flodemaal, hvorved det forebygges, at Skanderborg Sø oversvømmer og ubrugeliggør de til denne grænsende mange og betydelige Tørvemoser, hvorimod det vil være vanskelig at finde nogen fornuftig Grund til, hvormed den høje Vandstand i Søen skulde kunne gavne de paa førnævnte Protest underskrevne Indvaanere i Skanderborg.

Da Kendelsen er afsagt, protesterer Hof- og Statsret Prokurator Ring mod det bestemte Flodemaal og søger at omstyrte Kendelsen, men da Lodsejerne mener, at hans Protest støtter sig paa flere »aaabnbare Urigtigheder og Forvanskninger«, indsender A. Andersen, Ringkloster, i November 1852 en Skrivelse til Ministeriet for at paavise Prokuratorens urigtige Paa-stande.

»Hr. Ring søger at afvise de gennem en lang Aarrække sig gentagende Klager over Møllens Opstemning ved at henvise til et Bilag, hvori Gjesing og Hede Møllens Ejere ytre den Formening, at de anser Nivellering for uforudneden og nægte at deltage i samme, før Oprensning var forsøgt. Hertil maa bemærkes, at disse Mænd, som Hr. Ring kalder de mest sagkyndige, netop vare længst fjernede fra Møllen og derfor ikke i den Grad skadelidende, som de nærmere boende, hvis Enge Møllen ikke sjældent sætter under Vand, saaledes at, naar Høet om For-

Træk af Grundfør og Spørring Skolers Historie.

Af NIELS KRISTENSEN.

Det var i Tiden fra 1777 til 1815, at den vellærde Mand Daniel Chr. Långe var Sogndegn for Grundfør¹⁾ og Spørring Menigheder samt Skoleholder i Grundfør, og omtrent samtidig var en ustuderet Mand ved Navn Thomas Pedersen Skoleholder i Spørring. Hvilke Kvalifikationer han har haft til saadan Gerning at røgte, vides ikke, udover noget skriftligt Arbejde, der findes i Kommunens Arkiv, og som tyder paa, at han med temmelig Færdighed har kunnet bruge en Pen. Da der kun var Skole næppe det halve Aar, har Thomas Pedersen jo sikkert haft et eller andet borgerligt Erhverv, sandsynligvis et Haandværk. Der stilledes jo paa det Tidspunkt, her er Tale om, ikke større Krav til en Skoleholders Uddannelse ude paa Landet. Befolkningens Levevilkaar var fattige og tarvelige, og den Løn, der bødes en Lærer, ringe. Thomas Pedersen var gift og boede i en Lejestue i et Fæstehus Kjærbygaard tilhørende. Den dagældende Skoleordning for Spørring Sogn var fastlagt ved Sr. Ole Olesens Fundats af 4de Januar 1742²⁾. Ifølge den skal Skoleholderen forpligte sig til Skole at holde fra St. Micalisdag til Paaske for en Løn, der er fastsat saaledes: Spørring Byes Beboere yder ham 3 Rdlr. 0 Mk. 14 Sk., endvidere er tillagt ham Lysepenge af Spørring Kirke 3 Rdlr. 2 Mk., hertil kommer saa, at Biskop Hygom har forbedret Embedet med et Tilskud

¹⁾ Jvf. Aarb. 1932, S. 164—177.

²⁾ Sr. Ole Olesen, Borger i Aarhus, ejede — paa det Tidspunkt, her er Tale om — Bøndergods i Spørring Sogn.

pet for at faa i over tresindstyve Aar, var endelig fastsat. Afgørelsen var maaske ikke fuldt ud, som de havde ønsket den, men de havde dog naaet saa meget, at de efter kyndige Mænds Formodninger i hele Sommertiden skulde være fri for »det skadelige Vand« over deres Enge. Om Formodningerne saa passede med de virkelige Forhold skal være usagt. Klagerne forstummede i al Fald i en Aarrække, at de senere er begyndt at lyde, skyldes maaske andre Aarsager.

28—29 Tommer staar det paa nogle Steder ind i Engene.

Dette Resultat stemmer jo ikke helt med Landvæsenskommissionens, men Ministeriet forklarer det saaledes: »Denne Uoverensstemmelse maa imidlertid efter de modtagne Oplysninger antages at hidrøre fra, at det Tilhold, Commissionen havde givet Mølleren om til den bemeldte Tid at opstemme Vandet til den størst mulige Højde ikke strengt er blevet efterkommet, og at der kort før den fastsatte Tid har fundet en Udlæsning af Vandet Sted, saa at dette inde paa Engene ved mødende Hindringer af Græs og Tuer og Mangel paa Tid til Udtørring ved Sol og Vind ikke kunde udløbe eller synke i samme Forhold som i Aaen«.

For at Vandet nu aldrig skulde staa ind over Engene, maatte Flodemaalet jo sættes til 25 Tommer for hele Aaret, men det hedder herom i Ministeriets Afgørelse, der foreligger den 21. August 1855, saaledes:

»Da det imidlertid efter modtagne Oplysninger maa antages, at en saadan Vandstand ikke vil være uden væsentlig Skade for Møllens Drift, navnlig i det første Tidsrum efter 1ste Maj, og da Engene ikke paa den Tid vilde tage Skade af en mulig ringe Oversvømmelse, vil Flodemaal for Fuldbro Mølle for Tidsrummet 1. Maj—15. Juni være at ansætte til 27 Tommer, men fra 16. Juni—31. Oktober til 25 Tommer.

Da de lavest liggende Enge i Omegnen paa Grund af lokale Forhold ikke kunde bruges til Kunstenge, og en Oversvømmelse af samme om Vinteren saaledes ikke vil kunne være til Skade, men tværtmod til Gavn for disse, som et Værn mod Frostens Indvirkning paa Græsroddeerne, vil Flodemaal for Tidsrummet 1. November—1. Maj være at ansætte til den Højde, det hidtil har haft eller 36 Tommer, ved hvilken Højde efter anstillede Undersøgelser de laveste Enge langs Aaen mellem Møllen og Skanderborg Sø samt ved Ringkloster Aa og Bækken syd for samme ville blive satte under Vand til en Højde af 6 à 10 Tommer.

De saaledes bestemte Flodemaal af 27, 25 og 36 Tommer blive at kjendeligøre ved 5 à 6 Mærker og blive det ved Nedsætning af disse at iagttage, at begge Møllens Hjul forud uafbrudt i det mindste 10 à 12 Timer med ens Vandhøjde haver udlænset Vandet, og at denne Udlæsning fortsættes, medens Nedsætningen finder Sted«.

Med denne Afgørelse var den lange Strid nu afsluttet, og et Flodemaal, som Lodsejerne havde kæm-

middagen er vendt, og Folkene om Eftermiddagen kommer for at rive det i Stak, finder alt svømmende i Vand. At saadant under ustadigt Vejrlig har noget mere at sige end den Ubehagelighed for Vedkommende »at faa vaade Fødder«, som Hr. Ring udtrykker sig, siger sig selv.

Hr. Ring paaberaaber sig, at den af Møller Fausing afgivende Erklæring ikke er bleven modsagt. Den eneste Paastand, som maaske kunde behøve nærmere Belysning for den, som ikke kender Lokaliteterne, er den, »at Vandstemningen ved Møllen ikke er større nu end forhen«. Hertil maa bemærkes, at det ved Møllen værende Omløb, om man kan kalde det saaledes, er saa snævert, at det ved Højvande umuligt kan tage det overflødig Vand. For at raade Bod herpaa er Indretningen saaledes, at naar Vandet har naaet en vis Højde, for Tiden de af Mølleren forlangte 36 Tommer, løber det af sig selv bort over en Eng, som derved vandes. At denne Dæmning, som man ogsaa kan kalde den, da den tillige tjener til at opstemme Vandet, ikke, i den Tid der er ført Klage over Møllen, er vokset betydelig ved Vandets aarlige Afsætning og Græsvekstens Fornyelse, dette vil næppe nogen, som kender til Engvanding, kunne paastaa, og det blev ogsaa paa Stedet erkendt. Som Følge heraf er Opstemningen i Virkeligheden større nu end forhen, og det uagtet Grundbjælken ikke er hævet, hvilket aldeles ikke er nødvendigt for at stemme Vandet høiere, eftersom dertil kun behøves engang imellem at gøre Stigboret en Fjæl højere, hvilket ogsaa i Tidens Løb maa være sket, da ellers Afløbet over Dæmningen ved sin Tilvækst for længe siden vilde have standset, og Vandet sat ned over Møllen.

Disse Bemærkninger tror jeg vil være at gøre gjældende for at fælde en rigtig Dom over de i Sagen hidtil fremkomne Protester, hvad Sagens Realitet angaar. Jeg vilde nu ret inderlig ønske, at Sagen snarlig maatte finde en Afgørelse, og at Ministeriet, dersom de fremkomne Oplysninger ikke skulde være tilstrækkeligt, vilde finde een med en saadan Autoritet forsynet Mand til at undersøge Forholdene, at hans Kendelse da kunde være den endelige«.

Efter at Ministeriet har modtaget de forskellige Indlæg i Sagen, tager det den under nærmere Overvejelse, men da Ministeriet ikke anser den for tilstrækkeligt oplyst, følger det Hr. Andersens Raad og sender en kyndig Mand, Justitsraad, Stiftslandinspektør Vegge til Fuldbro, for at han der skal undersøge de lokale Forhold og derefter meddele Ministeriet sin Betænkning.

Hr. Vegge kommer ved sine Undersøgelser til det Resultat, at ved en Vandstand af 25 Tommer i Møllens Vandkarm staar Vandet i Aaen næsten op til dens Bredder, men med en Vandstand paa

af den almindelige Skolekasse paa 1 Rdlr. 3 Mk. 2 Sk. aarligt. Skoleholderen tilkommer i den Tid, han læser med Børnene, fri Kost og Kammer, saaledes at, naar en Helgaard holder ham i 2 Uger, skal en Halvgaard have ham 1 Uge. Af nogle faa Børn nyder han Indgangspenge, og for Undervisning i Skrivning og Regning faar han lidt ekstra Betaling. Bønderne forsyner Skolestuen med Varme. At Skoleforholdene paa det daværende Tidspunkt i alle Retninger har været yderst ringe, ja ligefrem kummerlige, i Grundfør og Spørring Sogne, fremgaar med stor Tydelighed af en Indberetning til det kongelige danske Cancelli af 1789 og efter dettes Paabud. Den lyder som følger:

1 a. Grundfør Sogn haver kun en Skole.

1 b. Antallet af Skolebørn over 5 Aar, og som ikke staa til Confirmation, er for nærværende Tid ongefåhrlig 60, men Skolen søges kun af 30 og det kun en saare kort Tid af 5 Maaneder, og det kun om Vinteren.

2 a. De længstfraliggende Gaarde og Huse have over $\frac{1}{4}$ Mil til Skolen. Skoleholderens Løn er efter nøjagtig Opgivelse af samme 3 à 4 Rdl. Efter Skolefundatsen tilkommer ham ugentlig af hvert Barn 1 Skilling, saalænge de søger Skolen; men fra en Del kommer der aldrig nogle, saa han vel næppelig har det angivne i Penge, og anderledes bliver det ikke, hverken med Skolegang eller Løn, saalænge der ikke sker anden Indretning. — Etter Skolefundatsen skulde Skoleholderen have Græsning til en Hest, en Ko og 10 Faar, men nu kan han vel næppe græsse en Ko og 6 Faar paa de 5 Td. Land af den allersletteste Jord, som efter Udskiftningen er tillagt Skolen. Desforuden er der tillagt Embedet en Toft — Bondestoft kaldet — og tættet denne, hvorudi kan saaes 14 à 15 Skp. Vaarkorn og avles 3 Læs Hø, og hermed følger Forpligtelsen til at vedligeholde et grundmuret Begravelse i Kirken, Haraldslund tilhørende, 17 $\frac{1}{2}$ Læs Tørv er ogsaa for lidet til Skolestuen at opvarme. 3. Degnen for Grundfør og Spørring Menigheder har som Degn, naar alting anslaaes i Penge, ongefåhr 36 à 40 Rdl. aarligt — alt hvad han nyder af Nannest, Offer og Korn nemlig 8 Td. og 2 Skp. af begge Sognene, hvoraf han maa afgive $\frac{1}{3}$ Del til Skolerne i Aarhus, der vel de fleste Aar beklager sig over hans Angivelse; deraf maa han ogsaa svare Enkepension, de kgl. Skatter med videre. Degnen for Tiden Sr. Daniel Chr. Lange er 41 Aar gl. Han er ogsaa Skoleholder. 4. Ingen Degnebolig i disse Sogne. 5. Skolehuset, hvor Degnen boer, er i slet Stand og kan vel næppelig bedres, nu den fattige Degn, der ejer intet uden 10 nøgne Børn, selv skal holde det vedlige. Hele Huset bestaar af 11 Bindinger, hvoraf 3 Fag er indrettet til Skolestue; derudi kunne de Børn, som nu søge Skolen 26 à

27 Stk., nok rummes; men kommer det hele Antal, gaar det ikke an. Skolestuen behøver Reparation saa og Borde og Bænke. Ingen Agerland til Degnen, men til Skolehuset en lille bitte Hauge.

Spørring Sogn.

1. For denne By, som omfatter alt Sognet, og kun behøver en Skole. Børnenes Antal over 5 Aar, og som ikke endnu har staaet til Confirmation, er 36. — 2 a. Alle Gaarde og Huse til Skolen i Byen. b. Ingen Vej uden fra Gaarde eller Huse til Skolen. c. Skoleholderens Løn aarligt er ongefæhr 8 Rdl. 2 Mk. 10 Sk., som beregnes saaledes: Af Gaarde og Huse 3 Rdl. 0 Mk. 10 Sk., af Kirkelyspenge 3 Rdl. 2 Mk. og af den almindelige Skolekasse 2 Rdl. Kosten nyder han for egen Person omkring i Byen i de Uger, han holder Skole, som kan være nu en 16 Uger om Aaret. Om Sommeren og i Avlingens Drift holdes ingen Skole. — 3. Degnen boer i Grundfør. 4. Ingen Degnebolig her i Sognet. — 5. Skolehuset, der egentlig er et Fæstehus til Kjørbygaard, er i meget ringe Stand. Hele Huset er 10 Fag, deraf er tre Fag indrettet til Skolestue; men Tilstanden er jammerlig; ongefæhr 26 Børn kan rummes i Skolen. Skolestuen er henved 9 Alen lang og 6 Alen bred. Der er saa lavt til Loftet, at det drypper af Dunst og Væsker, saa det er et Under, at Skolemester og Børn kan leve i denne Dunstkreds uden at blive plat forgiftede. 6. Ingen Agerland til Skolehuset; men en liden Hauge til Fæstehuset; thi der findes ingen Skolehus, som meldt er. —

Grundfør og Spørring, d. 14de December 1789.

J. M. Lund — Medhjælper hos Sognepræsten.

Sr. Daniel Ch. Lange — Sognedegn og Skoleholder.

Thomas Pedersen — Skoleholder, og Søren Jensen.

Som allerede meddelt giver foranførte Indberetning et trist Billede af Skoleforholdene i Grundfør og Spørring Sogne; men saaledes har det sagtens været andre Steder ogsaa; baade Skolegangsordning, Lønninger og Boligforhold synes at have været meget mangelfulde, særlig da for Spørring Sogns Vedkommende. Men heri sker der for Spørring Sogn en lykkelig Vending, da Godsejer Anker Jørgen Secher, Kjørbygaard, der ifølge Viborg Landsthings Skøde- og Panteprotokol d. 24de Februar 1769 bliver tilskødet ca. 90 Td. Hartkorn af Spørring Sogn, som han har købt — jvf. Magister Søren Hansens Optegnelser — og i 1796 bygger en ny Skole i Spørring samt i 1801 indretter et Skoleholderembede. Herom melder Fundatsen:

Fundats for Spørring Skole.

Det har længe været mit Ønske at se mit Godes Skoler velfunderede og indrettede, og de mange Forhindringer, der har tilintetgjort mine Ønsker, har jeg ej kunnet betvinge, inden de med Tiden faldt bort af sig selv. Ungdommens Oplysning er Menneskeslægts første Gode, og fra en velartet Ungdom ser man det glade Haab at finde veltænkende og retskafne Borgere. Den vigtigste Klasse Mennesker er den hæderlige Bondestand, hvorfra man skal vente Statens Forsvar, Hæder og Vedligeholdelse. Dens Oplysning og Fremgang i gode Sædler er derfor den første Sag, der bør tiltrække sig vor Opmærksomhed. At indrette Skoler for den, hvor den unge kan lære et Menneskes Bestemmelse og kende Hensigten af sin hele Tilværelse, at vejlede den ved nyttig Undervisning til Menne-skehed og kristelig Dyd; det er Øvrigheds og foresattes Pligt. Det erkender jeg, da jeg i Aaret 1796 lod paa egen Bekostning opbygge en Skole i Spørring By, hvor jeg paa den Tid ikke kunde udrette mere. Men nu føler jeg ved forefaldende Va kance, at ogsaa den, der skal lære og undervise maa — saavidt muligt — befries for Næringssorger og trykkende Kaar, om han ellers skal gøre det med Glæde og ikke sukkende. — Som største Lodsejer benyttede jeg mig af Lejligheden, der tilbød sig for mig, og ved Samtale med Spørrings agtværdige Sogne-mænd blev vi enige om følgende Bestemmelse Skoleholderens Løn angaaende, hvorved vi haabe Skolen velfunderet.

1.

Skoleholderen underviser Sognets Ungdom i Læsning, Regning og Skrivning samt med alvorlig Flid og Iver iagttager de Pligter, der som Ungdommens Lærer og foresatte paahviler ham.

2.

Skoletiden begynder ved Micalis Tid og varer til Paaske, og i dette Tidsrum har Skoleholderen altid at blive ved Ungdommen og ikke uden Nødsfald at forsømme den eller overlade den til sig selv, hvorved megen Uanstændighed forebygges. Skulde nogen ønske sine Børn i Skole ogsaa om Sommeren, da maa Skoleholderen ikke nægte det, men han skal uvægerlig fortsætte Undervisningen med dem, der giver Møde.

3.

Som Løn nyder Skoleholderen fri Brug og Ret over den Marklod, der ved Udskiftningen i Aaret 1796 blev Spørring Skole tillagt.

4.

Bymændene i Spørring, der altid har udvist Føjelighed og Godhed mod deres Lærere, vil ikke findes uvillige til at drive, dyrke og behandle Skoleholderens Jord, dersom de finder ham værdig til deres Godhed og nyttig for deres Børn. De nægter heller ej at laane ham til at indkøre Korn og Hø Heste og

Vogn. Dog maa det ikke kræves som Ret; men skal bero paa et godt og velvilligt Forhold mellem Skoleholderen og Sognemændene.

5.

Hver Gaardmand i Spørring giver Skoleholderen for hvert Barn, der søger Skolen, en Gang for alle 4 Mk. som Indtrædelsesgave, og i Penge nyder han iøvrigt ingen anden Betaling af dem.

6.

Til Skolekakkellovnen leveres aarligt et Læs Skudtørv af hver Mand i den halve By og samme Aar et Læs Overtørv af den anden halve Del af Bymændene. Dette Kvantum leveres vekselsvis, et Aar Skudtørv og næste Aar Overtørv, saa at den halve Del af Gaardmændene, der i Aaret 1801 leverer Skudtørv, skulle næste Aar levere Overtørv — og saaledes forholdes bestandigen — saa at hver Gaardmand hvert Aar leverer et Læs forsvarlig Tørv af den Slags, som tilfalder ham at yde.

7.

I Stedet for det forhen var Skik, at Skoleholderen nød sin Kost omkring i Byen, er nu vedtaget og bestemt, at der af hver Tønde Hartkorn aarliges leveres et halvt Fjerdingskar Rug og ligesaameget Byg, som samlet leveres af Sognefogden. Og desuden giver hver Gaardmand 2 Sk. i Penge af hver Td. Hartkorn.

8.

Enhver Husmand og Inderst uden Forskel, hvadenten han har Børn eller ej i Skolen, bør aarliges betale 1 Mk. til Skoleholderen.

9.

Kromanden har frivilligen tilstaaet aarliges at give 2 Mark, og Jens Baron giver, som de andre Husmænd, 1 Mark.

10.

Kirkelyspengene af Spørring Kirke tilfalder ligeledes Skoleholderen til Indtægt.

11.

Man tør underdanigst haabe, at saafremt Skoleholderen ved Flid og Duelighed og god Opførsel finder sine foresattes Bifald og Sogneboernes Agtelse værdig, ham da aarliges bliver et passende Tillæg forundt af Skolekassen.

12.

Skulde nogen kræve, at Skoleholderen antager sig deres Børn til Undervisning ogsaa om Sommeren, da betales for denne frivillige Tjeneste, hvad Billighed paa begge Sider kunde tilsiige.

13.

Skoleholderens Løn indsamler Sognefogden enten i to Terminer eller paa en Gang efter Skoleholderens Godtbefindende. Og naar han ønsker sin Løn indbetalt, afgiver han en skriftlig Anmodning derom til Sognefogden.

14.

Skolens Bygninger holder Sognets Beboere i forsvarlig Stand, og naar nogen Reparation er nødvendig, indgiver Skoleholderen derom en skriftlig Anmodning til Sognefogden, der ved sin Paategning godkender samme.

15.

Denne Fundats er gældende for Spørring Skole, indtil der ved en kongelig allernaadigst Forordning foretages en Forandring med Skolevæsenet, og dette tilligemed Lærerens Løn derved faar andre Bestemmelser.

Kjærbygaard og Spørring, d. 17de September 1801.

A. J. Secher.

Paa samtlige Bymændenes Vegne.
Jens Laursen, Sognefoged.

Da jeg saaledes troer at have forebygget al Næringsssorg for Skoleholderen, og da denne Fundats er forelæst samtlige Spørring Bymænd, samt i alles Navn underskreven af Sognefogden og mig, vover jeg herved underdanigst at forelægge Stiftets høje Øvrighed den til behagelig Konfirmation og Paategning.

Kjærbygaard, d. 24de September 1801.

A. J. Secher.

Foranstaaende Skole-Fundats bliver herved af os approberet med den Bestemmelse at være gældende, indtil den forventede ny Skoleforordning udkommer; da dens Forskrifter ogsaa her maa følges; og saa maa iagttages: at ingen Skoleholder her efter kan ansættes uden at have aflagt Prøve om sin Duelighed for Herredsprovsten.

Hvad den 11te Post angaar, da haver Skoleholderen i Spørring foruden de anførte Lysepenge hidtil nydt 2 Rdl. af den almindelige Skole-Kasse, som han fremdeles og indtil videre kan beholde.

Aarhus, d. 7de Oktober 1801.

O. Høegh Guldberg.

H. Fr. Janson.

Som det fremgaar baade af foranstaaende Fundats saavel som af den mundtlige Overlevering, har det jo sikkert været saa, at Godsejer A. J. Secher, Kjærbygaard, har været Spørring Fæstebønder en human og forstaaende Husbond. Han har været en af Oplysningstidens gode Mænd. Han har aabenbart haft en le-

vende Forstaaelse af, hvad en god Folkeoplysning og en forbedret Skolegang har haft at betyde for den opvoksende Slægt indenfor den danske Landbostand, den Stand, han paa den Tid har betragtet som Rigets Marv og Kraft, der frem for nogen anden besad Evnen til at føre Udviklingen fremad til Hæder og Lykke for Land og Folk saavel i mørke som lyse Tider. Den i Fundatsen fastslaaede Skoleordning kom saa til at danne Grundlaget for alt Skolevæsenet vedrørende i Spørring Sogn, indtil den omstaaende af Stiftøvrigheden antydede ny Skoleforordning, der forøvrigt lod vente paa sig, udkom, og først forelaa for Offentligheden som Skoleloven af 29de Juli 1814.

Spørring Skole paa Grundlag af Fundatsen af 1801 betød et betydeligt Fremskridt, der resulterede i en ny Skolebygning med Have, en Jordlod paa ca. 5 Td. Land tillagt Embedet, de øvrige Indkomster forhøjede samt et Tilløb til at faa igangsat en ordnet Sommer-skolegang, og den blev indtil videre det bærende Grundlag for Skolearbejdet her.

Efter Skoleanordningen af 1814 skete et nyt Fremstød; ved den indførtes og lovfæstedes Undervisningspligt fra det fyldte syvende Aar for alle Børn i hele Landet samt obligatorisk Skolegang baade Sommer og Vinter for yngste Klasse. Undervisningsplanerne udvidedes til at omfatte ikke alene Religion og de almindelige elementære Fag, Læsning, Skrivning og Regning, men ogsaa Historie og Geografi. Lærertilønningerne forhøjedes, og der nedsattes for Spørring Skoledistrikt en Skolekommission, med Sognepræsten, Hr. Pastor Tønning, som Formand og Gaardejer Gert Pedersen som Skolepatron, til at varetage og styre Skolens Anliggender. Alt Skolen vedrørende fik herved en mere fast Form. — I Skrivelse fra Amtsskole-direktionen af 2den Novbr. 1815 meddeles, at det af Skolekommissionen til Cancelliet indsendte Forslag angaaende Lærertiløn er approberet, og for Spørring Sogns Lærerebæde bliver aarlig 4 Td. Rug, 10 Td. Byg in Natura og 16 Td. Byg fastsat efter hvert Aars Capiteltaxt; heri fragaar de gamle Degneindkomster for Spørring Degnebæde:

1.	Degnekorn Byg in Natura af Spørring Sogn	3 Td.	0 Skp.
2.	Nannestbrød, 12 Lp.	—	1 - 4 -
3.	Æg, 15 Snese	—	0 - 6 -
4.	Gæs, 5 Stk.	—	1 - 0 -
5.	Offer og Aksidentser, 2 Rdl. 3 Mk.	—	1 - 0 -

Ialt 7 Td. 2 Skp.

For ovenstaaende Beregning er Embedsindtægten fra 1797 til 1807 lagt til Grund, og efter de da gældende Middelpriiser er:

1 Td. Byg ansat til en Værdi af 2 Rdl. 3 Mark i Sølv.	
20 Snese Æg à 12 Sk. Snesen til Værdi med	1 Td. Byg
8 Lispund Brød ansat til Værdien af	1 - —
5 Gæs à 3 Mark pr. Stk. ansat til Værdien af	1 - —
4 Lispund Ost à 3 Mark 12 Sk. Lp. ansat til Værdi af 1	- —

Offer og Aksidentser er beregnet efter Middeltallet af bemeldte 10 Aars Provenu. Herefter bliver Skolelærerens Løn altsaa 4 Td. Rug, 2 Td. 6 Skp. Byg in Natura, Degneindkomsterne af Spørring Sogn samt 16 Td. Byg efter Capitelstaxt. — Denne Løn oppebæres fra 1ste Novbr. 1815; men det paalægges Skolelæreren — Kofoed — at udrede sin Andel af Pensionen til den entledigede Kirkesanger Daniel Lange, der har taget Ophold i Hvilsager. Ydelsen bestaar forøvrigt af 2 Td. Rug og 2 Td. Byg in Natura og 5 Td. Byg efter Capitelstaxt reparteret paa begge Sognes Lærere embeder. Det kan tilføjes, at Spørring Sogns Hartkorn er 112 Td. 7 Skp., der er lagt til Grund ved Beregning af Kornydelsen til Lærere embedet i Spørring Sogn. Foruden den anførte Kornløn skal Sognemændene yde 192 Lispund Halm, 128 Lispund Hø og 6 Favne Brænde aarligt til Skolen.

Da det af Proprietær Secher, Kjarbygaard, 1796 byggede Skolehus i Spørring ikke er anordningsmæssigt efter Skoleloven af 1814, tilskriver Skoledirektionen under 8de November 1814 Spørring Skolekommission om at fremsende Forslag til at afhjælpe Manglerne. Dette sker i Kommissionens Skrivelse af 31te Januar 1815, og der foreslaas, at 1. Skolestuen, der er i Husets østre Ende, flyttes til den vestre, for at Stuen kan faa mere Lys, 2. at Taget lettes, for at Huset

kan faa den fornødne Højde, 3. at der lægges nyt Flisegulv i Skolestuen. Omkostningerne anslaaes til 500 Rdl. Sølv. Der føres nu en Del Forhandlinger om den Sag, der resulterer i, at Skolekommissionens Forslag faar den Tilføjelse, at da Lærerens Lejlighed til Beboelse er for lille, skal der indrettes et Overværelse paa Loftet. Omkostningerne anslaaes til 1000 Rdl. ialt, og hermed approberes Planen. Kommissionen retter nu en ærbødig Anmodning til Skoledirektionen om at faa Sagen udsat et Aarstid under Henvisning til, at den forholdsvis store Udgift af 10 Rdl. pr. Td. Hartkorn vil føles haard i en fattig Tid. Men herpaa giver Direktionen Afslag, idet den udtaler sin Forundring over Udsættelsen, da Beboerne i Spørring Skoledistrikt jo ellers altid har vist sig villige til at varetage Skolens Interesser paa bedste Maade, og Afgiften findes meget beskedent. Angaaende Skolegangsordningen i Grundfør og Spørring Sogne synes den efter de Oplysninger, der skriftligt foreligger, at have artet sig saaledes: Efter den af Amtsskoledirektionen godkendte Ordning er det skolepligtige Børneantal delt i to Klasser med Skæringspunkt ved $9\frac{1}{2}$ à 10 Aars Alderen, deraf har ældste Klasse haft 4 Skoledage ugentlig og yngste Klasse 2 i Vinterhalvaaret. Men om Sommeren har det været saaledes, at ældste Klasse i adskillige Aar slet ingen Skolegang har haft, ogsaa efter at Loven af 29de Juli 1814 er traadt i Kraft. Heri indtræder imidlertid en Ændring, vistnok omkring Midten af Tyverne, idet der da af Autoriteterne forhandles om for disse Sogne at faa fastlagt en Ordning, der bestemmer, at yngste Klasse faar 4 hele Skoledage ugentlig i Sommerhalvaaret og ældste 2—3 Timers Halvdage henlagt, som det hedder i Direktionens Skrivelse om den Sag, til den mest bekvemme Del af Dagen, ja om det saa skal være til Tiden mellem 5 og 8 Eftermiddag, Hovedhensynet her er den Nytte, de store Børn — Dreng og Piger — kan gøre i Hjemmet eller hos Husbond eller Madmoder for dem, der tjener. Spørgsmaalet om, hvad der tjener de unge bedst for at faa det størst mulige Udbytte af Skolegang og Undervisning, det kommer efter den Tids Syn paa Sagen i anden Række.

Senere hen udvidedes disse 2 halve Dages Undervisningstid til at omfatte Tiden fra Kl. 6 Morgen til Kl. 12 Middag — altsaa 6 Timer, 11¹/₂ til 12 Gymnastik for Drengene. Pigerne fri 11¹/₂.

Dagen kunde for en Skoledreng baade i Hjemmet og i Tjeneste forme sig — baade der og andetsteds — saaledes: Op af Sengen samtidig med Karlene Kl. halvfire om Morgenen, ud i Marken og flytte Ungkvæg, Plage og Faar til Morgen, mens Pigerne maler, saa Køerne paa Græs, hjem til Stovvask i Vandtruget, ind til Madmoder for at faa lidt Davre i Livet, en Mellemmad i Lommen og saa afsted til Skolen, Vejlængde undertiden 1 Fjerdingvej eller derover, og derefter en 6 Timers Skoledag i et Stræk kun afbrudt af et Frikvarter mellem 9—10. Intet Under at en og anden gav op og slumrede blideligt ind, til Degnens Stemme kaldte ham op til Daad. Ja, saaledes laa Landet dengang. Børnene blev mange Gange overanstrengt. Men nu gaar det jo paa en anden Melodi. De kære Børn maa ingen røre.

Som anført maatte der foretages en Ombygning af Spørring Skole, det samme har været Tilfældet med Grundfør Skole (omtalt i Aarbogen 1932). Endvidere ønsker Cancelliet en Indberetning af Skoleforholdene i Grundfør og Spørring Sogne og denne Indberetning er udformet efter et bestemt Skema som følger:

Grundfør Sogn.

Grundfør By 26 Dreng, 28 Piger, Hinnerup By 4 Dreng, 4 Piger. Læreren D. C. Lange. 1 Medhjælper, P. C. Møller. Løn i Korn, Fourage, Brændsel, Penge, Jordlod, Degnetrave. 1 Sk. af hvert Barn. 7 Td. Land.

Spørring Sogn.

Spørring By og Mark, 17 Dreng, 17 Piger, Læreren Hans Frederichsen, Løn i Korn, Penge 11 Rdl. 5 Mk., Jordlod 5 Td. Land, Fourage, Brændsel.

I Grundfør Sogn er der 35 Gaarde og 33 Huse + Haraldslund, 25 Td. Hartk., Præstegaarden, 14 Td. 4 Skp., og Grundfør Mølle, 5 Td. Ialt 207 Td. 2 Skp. 2 Fdk. Hartkorn.

I Spørring Sogn er der 20 Gaarde, 21 Huse. Det samlede Hartkorn er 112 Td. 7 Skp. 1⁵/₆ Fdk.

Ingen af Skolerne er funderet i Henhold til § 60 i Forordningen af 29. Juli 1814.

Grundfør og Spørring Skolekommission, d. 9de Decbr. 1814.

H. Tønning, Søren Møller, Jens J. Bech, Chresten Sørensen, Gert Pedersen, Jens Poulsen Balle og Niels Jensen Møller.

Grundfør Sogn 1815.

I Arkivet findes Karaktergivning for en Klasse. Heraf et Uddrag:

1. Ole Sørensen. Husflid: godt. Sædelighed og Opmærksomhed: anstændig; men sommetider skødesløs. Naturlige Anlæg: godt Begreb, men flygtig. Hovedkarakter mg. Alder 12 Aar.
2. Mørtén Pedersen. Alder 11 Aar. Husflid: maadelig, Forældrene nogen Skyld. Sædelighed og Opmærksomhed: anstændig, men forsummelig. Naturlige Anlæg: temmelig godt, har vanskelig ved at lære udenad. Hovedkarakter tg.
3. Ane Nielsdatter. Alder 11 Aar. Husflid: god. Sædelighed og Opmærksomhed: anstændig og rosværdig. Naturlige Anlæg: ypperligt Hoved. Hovedkarakter mgX.
4. Elisabeth Hansdatter. Alder 13 Aar. Husflid: god. Sædelighed og Opmærksomhed: anstændig og opmærksom. Naturlige Anlæg: et lyst Hoved. Hovedkarakter mgX. Udskrevet af Skolen.

Undervisningsplanen for begge Sognenes Skoler udviser for Vinterskolen i de ældste Klasser 1815:

At hver Dag begyndes med Morgenbøn og Sang. Derefter Religion. Leksien i Catekismus eller Lærebog gennemgaas, og et nyt Stykke sættes for. Bibelhistorien forelæses af en Discipel og forklares af Læreren. I Læsning øves baade Inden- og Udenadslæsning og Forstandsøvelser. I Skrivning øves paa Tavle, i Skrivebog, efter Forskrift og efter Diktat, lidt Sprog-lære. Regning øves paa Tavle og Hovedregning. Til Slutning 2 Timer om Ugen Skriftlæsning og 3 Timer Læsning i Bibelen og Genfortælling af Børnene, derefter Bøn og Sang. 5 Timers daglig Undervisning 9—12 og 1—3. Ældste Kl. 5 Dage. Yngste 1 Dag ugentlig.

Ovenstaaende Læseplan udviser, at Indstillingen overfor det religiøse har været stærkere end nu i Tiden. Vore kristne Fædre har vel ment, at det gamle Ord stod ved Magt og havde Gyldighed, naar det lød saaledes:

»Gudsfrygt styrker Riget!«

Et Par Blade af Hids Herreds Tingbog 1650.

Et Tyveri.

Ved EDV. EGEBERG.

»Hans Persen i Holm, Foged til Hids Herredsting, otte Doms mænd, Lars Jespersen i Serup, Søren Fisker og flere (en Række Navne nævnes) fra Bording, Tollund, Ebstrup og Sejling, gør alle vitterligt, at Aar 1650, Tirsdagen 9de April, paa fornævnte Ting var skikket Peder Sørensen i Funder og havde ladet hid udi Retten føre Christen Jensen Raffn i Funder hans døde Krop og foregav, at samme Christen Jensen Raffn næst forleden Løverdags den 6te April havde slaget og brudt sig af det Fængsel og Jærn, som han paa Silkeborg for sin Misgærning var heftet og anholdt udi, saaledes at han havde brudt den¹⁾ med sin Tommelfinger af Haandkloven og beholdt den siddende paa den anden Tommelfinger og²⁾ den i sønder slaget en Fjeder-Laas fra en stor Jærnbolt, han om begge sine Ben havde, og derefter løftet Døren af Stablerne, som udentil med Hængelaas var forvaret og i saa Maade kom af Fængselet og begivet sig i Slottest Færgebaad, som laa paa sit sædvanlige Sted³⁾ og med den roede over Vandet⁴⁾ til Balle Land, og der han af Slottets Folk er bleven eftersat, havde han taget sit Løb til Marken, og der han fornå, at han

¹⁾ Jærnbindselet.

²⁾ med?

³⁾ Hvor nu Papirfabrikens Have er.

⁴⁾ Den østre Ende af Langsø, som Gudenaen gennemløber. Der var i den Tid og langt op i Tiden Færgefart. Banken ligeoverfor hedder endnu »Færgebakken«.

ikke kunde undløbe, er han bleven formanet af dem, ham efterløb og saa, at han løb imod Vandet, at han skulde give sig fangen, sky Vandet og ikke spille sin Salighed, hvilket altsammen var til Unytte, er han løben i Vandet og sig der omkommen og tagen af Dage, førend nogen med Skibe eller Baade kunde komme til Redning.

Item fremstod Jens Eriksen i Balle og vidnede ved Ed og oprakt Finger, at han saa og hos var ved Silkeborg foreskrevne Dag og Tide og saa udi alle Maader gik og til med forskreven Christen Jensen Raffns Omkommelse og Flugt ligesom forskrevet staar«.

Mænd fra Ravnholt og Balle vidner ogsaa, at saaledes gik det til med Christen Jensen Raffns »Flugt og Omkommelse«.

Fornævnte Peder Sørensen af Funder havde — som en af dem, Raffin med Tyveri havde forurettet — sørget for at faa denne anholdt og fængslet — som den Tids Rettergang krævede — og herom fortæller Tingbogen: »Han havde paagrebet og ført ham til Silkeborg Slot den 3die Februar nu sidst forleden, og beskyldte fornævnte Peder Sørensen forskreven Christen Jensen Raffin, at han om Nattetide imellem Torsdag og Fredag imellem den 31te Januar og den 1ste Februar sidst forleden havde brudt hans Hus og Vægge i saa Maader ham frastjaalet en stor Rod-Naver¹⁾, to andre mindre Navere, en bred Højøkse og en Baandkniv, nogle Hammel-Jærn og nogle Limer²⁾, Kød og anden Mad, samme Mad godt og bedre end en Rigsdaler værd, hvilke forskrevne Koster og en trespundet og tvundet Hampegarn fornævnte Per Sørensen med sine Grander og Naboer haver eftersøgt og fundet hos fornævnte Christen Jensen Raffin udi hans Husværelse under Laas og Lukkelse, hvilke Koster fornævnte Christen Jensen Raffin med og hos sig haver for Retten. Og efterdi fornævnte Peder Sørensen med samme Garn og Navere haver fundet og paa-

¹⁾ Naver er et Bor til at udbore et Nav med.

²⁾ Fejekoste.

grebet fornævnte Christen Raffn sagde og sigter han ham ikke alene forberørte Koster, som han hos sig haver, Garn og Naver, men og for alle de forskrevne Koster¹⁾ han af fornævnte Christen Jensen Raffn at være tyve-frastjaalen.

Endnu for Retten fremstod Anders Rask i Funder og kendtes ved en Naver, som ogsaa er funden i Christen Jensen Raffns Hus. Desuden Rasmus Andersen i Bording og vedkendte sig en bred Højøkse og to Buløkser, og han klagede desuden over, at han savner en Buløkse, 2 Baandknive, 1 Naver, en Høvl og en Cirkel²⁾ og kan ingen anden Tyv eller Skademand vide end den, han fornævnte Økser haver hos funden, indtil han derom navngiver og fremskaffer dertil en anden Tyv.

Søren Mikkelsen i Loudal kendes ved en stor Rod-Naver, som ham ved sidst forleden Pinsedag var et Aar blev ham tyve-frastjaalen og fundet i Christen Jensen Raffns Hus og Værelse.

Søren Mikkelsen, Loudal, er ligeledes bleven frastjaalet en bred Højøkse, en Slugbor-Naver³⁾, en Tverbor-Naver, en Døfling-Naver⁴⁾ og en Nauf-Naver⁵⁾, saa ham samme Tid blev frastjaalet alt sit Hjul-Redskab, som han næst Gud skulde født og næret sig og sin fattige Hustru og Børn med.

Christen Christenssen i Hjortsballe kendtes ved en sort Sems-Læders⁶⁾ Trøje og en hvid Sems-Læders Par Bukser, som ogsaa er fundet hos Christen Jensen Raffn frastjaalet ham noget efter Mikkelsdag sidst forleden.

Søren Mikkelsens Broder klager over, at han er blevet frastjaalet en brun Engelsk-Klædning, Trøje og Bukser, to Læder-Trøjer, den ene med 16 Sølvknapper i, den anden med Jærnknaver i, 2 Par Vadmels-

¹⁾ Der maa have været mere frastjaalet paa Tale.

²⁾ En Passer.

³⁾ Slug betyder Fordybning. Maaske en Slags Hulkeljærn.

⁴⁾ Bor, hvormed Hullet bores til Døvlingerne (Trænagler i Hjulfælge).

⁵⁾ Bor til at bore Hjulnav med.

⁶⁾ Vaskeskind.

Bukser, 2 Vadmels-Trøjer, en ny sort Hat, 5 slette Kraver, en Bord-Dug, 2 Støvler, en Sæk med 2 Skp. Rug i og en Vandre-Bog.

Endvidere blev hans Dreng Christen Rasmussen samme Tid ogsaa frastjaalet et Par Bukser og en Vadmels-Trøje«.

Alle de bestjaalne havde kendtes ved deres Ting, og Tingbogen fortsætter saa:

»Anders Rask, Funder, som blev fremskikket af Peder Sørensen i Funder, vidnede ved Ed og oprakt Finger, at den Dag Peder Sørensen havde angivet, at hans Koster var ham frastjaalet, var han med flere Grander og Bymænd i Følge med forskrevne Per Sørensen at ransage og omsider fandt i fornævnte Christen Jensen Raffn hans Hus og Gemme. Alle disse forskrevne Koster, som nu tilstede for Retten er, er vedkendte undtagen den Læder-Trøje og de Læder-Bukser, som tilhører Christen Eriksen af Hjortsballe. Men det fandtes hos Christen Raffn en anden Dag«.

Da Ransagelsen i Tyvens Hus er tilende, og Fundene gjorde, læsser de Christen Raffn og Kosterne paa en Vogn og kørte med det hele ad Silkeborg til. »Da imod Forhaabning sprang fornævnte Christen Raffn fra Kosterne af Vognen ved Lang Mose imellem Funder og Silkeborg og løb og tog sin Vej over en Mose sønden til Vejen til Mørke-Sø hvor da nogle af de seks Karle løb efter ham, og dersom Christen Jørgensen i Funder ikke havde været stærkere løbende, da haver fornævnte Christen Jensen Raffn den Tid fra deres Hænder undløben og bortkommen«.

Desuden vidner nogle andre, som var med, »med oprakt Finger«, at man ogsaa forfulgte Tyven tilhest. Bl. a. vidnede Niels Christensen Husnis, »at han spændte en Hest fra Vognen og Jens Norges Stedsøn Christen Nielsen fraspændte den anden Hest og rendte efter fornævnte Christen Jensen Raffn fra samme Vogn, de førte ham og Kosterne paa, men de kunde ikke oprende ham for Moser og Morads. Men Christen Jørgensen opløb og fik fat paa ham og trak ham til Vognen igen.

For Retten fremstod videre Poul Nielsen i Sinding

og vedkendte sig en Bovsav¹⁾ som ogsaa var funden i fornævnte Christen Raffns Hus og Værelse og nu tilstede i Retten. Den er stjaalet nu før St. Michelsdag sidst forleden af hans Smedie, da han laa syg, og samme Tid og Sted blev han frastjaalet for 13 Mark Stangjærn, seks Bøsser²⁾ og Hjulringe, ogsaa af Christen Raffn.

Nu stod Christen Raffn ledig og løs med fornævnte Mænd og Personer samt forskrevne Koster til Vedermaals-Ting³⁾ da dette Vidne udgik beskrevet, og dertil sværede, at de Koster, han nu her i Retten med sig har, var ham om Nattetide paakastet gennem hans Vindue, dog ikke vidste, hvem det havde gjort.

Efter dette noget letkøbte Forsøg paa at forklare, hvorledes de mange forskellige Ting uden hans Medvirken var kommen i hans Hus, og et Par Repliker — ret uforstaaelige — fra et Par Vidner, der synes at nære nogen Frygt for, at deres Navne paa en eller anden ubehagelig Maade skal blive bragt i Forbindelse med Tyvekosterne, »fremstod Per Sørensen for Retten og var begærendes 4 uvildige Danemænd som kunde vurdere de tyvstjaalne Koster og Varer, som Misdæderen Christen Raffn i Dag otte Dage, den 2den April her for Retten med sig førte, hvortil blev opnævnt Per Poulsen i Lemming, Balzer Pedersen i Sejl, Niels Andersen i Sejling og Christen Christensen i Sinding, og først foretoges fornævnte Per Sørensens Gods, som (var) 12 Stykker spunden og tvunden Garn, vurderet for 1 Slet-Daler, dertil 1 Naver for 1 Mark. Af Søren Mikkelsens Gods 1 stor Rodnaver for 1 Slet-Daler, af Christens Gods i Hjortsballe en sort Sems-Læder Trøje og 1 Par hvide Sems-Læders Bukser for 1 Daler, af Poul Nielsens Gods i Sinding 1 Bov-Sav for 3 Mark, som de for en fuld Vurdering afhjemlede og stod med hinanden til Vedermaals-Ting.

Som og Tings Vidne omformelder i Dag udstedt er, efter hvilken Omstændighed og forskreven Lejlighed

¹⁾ Den almindelige Snedkersav.

²⁾ Velsagtens Bøsninger.

³⁾ Tingmøde, hvor den anden Part kan tage til Gemme.

og tyvstjaalen Koster hvormed fornævnte Christen Jensen Raffn funden og paagrebet er, og han for Retten haver frembaaren efter Tings-Vidners Indhold i Dag otte Dage udstedt, satte bemeldte Peder Sørensen i Rette for Dommeren og sine otte Danemænd, om Christen Jensen Raffn hans Krop ikke jo bør att komme i Galgen at hænge og Bonden enhver til sine Koster igen (komme) efter Loven og var derpaa Dom begærende.

Dernæst for Retten fremlagde Villads Henrich Mein, Ridefoged til Silkeborg, et Tings-Vidne her af fornævnte Ting i Dag otte Dage udstedt, otte Mænd vidnet har, for Dom stod Søren Rask, Funder, Niels Christensen Husnis, Jens D . . . og Per Jensen ibid, og vidnede ved Ed og oprakt Finger, at de den næste Mandag efter Kyndelmisse Dag nu sidst forleden, da var de med Delfogden Peder Poulsen i Lemming i Christen Raffn i Funder hans Hus og Gaard, eftersom han da for Tyveri var paagreben og fængslig anholden paa Silkeborg og efter Begæring da vurderede hvad Gods og Vare der fandtes ham tilhørende som var 2 *smaa Stude vurderet til 8 Slet-Daler og en lille Stud-Ungnød for 2 Slet-Daler, en gammel Ko for 3 Daler 1 Mark, en Hest for 3 Daler 1 Mark, noget Byg-Foder og Havre-Foder for Penge 3 Mark, som var alt, der i Gaarden fandtes fornævnte Christen Raffn tilhørende. Som samme Vidne sig selv omformeldte er og i Dag læst og paaskrevet satte forud bemeldte Henrik Mein i Rette og forment, at efterdi forskrevne Christen Raffn er for slig tyvstjaalne Koster greben og paatagen og her inden Tinge af By-mændene vedkendes som Tingsvidner omformelder mente hans Hovedlod dermed til kongelig Majestæt at være forbrudt og i lige Maade derpaa vor Dom begærende. Med flere Ord og Taler derom i Retten vare, da efterdi fornævnte Christen Raffn af Funder hans døde Krop her i Dag udi Retten er ført, som for slig tyvstjaalen Koster, som er fundne i hans Hus og Værge under Laas og Lukkelse, hvorfor han er greben og paatagen og paa Silkeborg Slot været fængslig anholden, hvor han sit Fængsel har brudt

og sig selv i Søen druknet og omkommen Straf for sine Misgærninger dermed at ville undgaa, som og i Dag vidnet er og samme tyvstjaalne Koster her inden Tinget i Dag otte Dage af Bymændene er vedkendtes som Tings-Vidne omformelder, som og i Dag af 4 uvildige Danemænd vurderet er for halv syvende Slet Daler og 2 Skilling, som og Ting-Vidne i Dag udstedt omformelder, da efter slig Lejlighed og Omstændighed vi ikke rettere derom at kende end at forskrevne Christen Jensen Raffn af Funder hans Krop for slige sine Misgærninger jo bør at komme i Galgen at hænge, og Bonden enhver til sine Koster igen (komme) og hans Hovedlod dermed til kongelig Majestæt at være forbrudt. Efter Loven og gammel Sædvane til Vitterlighed vores Signet samtlig paatrykt.

Datum die & loco ut supra«.

Underneden ses saa Navnene med »Egen hand« under, skrevet paa en Lap Papir, som er klæbet paa Voksseglene.

Vægteren i Mjesing.

AF ANSGAR ANDERSEN.

Træskomand Anders Christensen og Hustru, Ane Søren Datter, sidstnævnte født i Assedrup, Nølev Sogn, den 4. December 1758, boede i et Hus ved Forten i Mjesing. Anders Christensen var kommen fra Landsbyen Horn ved Hammel og af den Grund blev han altid kaldt Anders Horn. De havde flere Børn sammen; men han om hvem her skal meddeles, blev født den 25. September 1789 og fik Navnet Chresten Andersen efter sin Bedstefader. Efter endt Skolegang kom han i Skrædderlære, og som ung var han, vistnok som Soldat i 1807, ude paa nogle Sejlture. Paa en af disse hændte det, at Uvejret var meget slemt. Bølgerne slog op over Dækket og alt hvad der dér fandtes af rørlige Ting maatte fastbindes. Passagererne blev beordret ned i Kahytten hvor Luften, som Følge af Søsygen, var meget daarlig. Chresten gav sig saa til at synge af sine Lungers fulde Kraft, hvilket gav Anledning til, at han fik Tilladelse til at komme op paa Dækket igen. Denne Tur mindedes han hele Livet igennem; thi naar Uvejret var slemt og Stormene rasede, sagde han altid: »Os her paa Landjorden lider ingen Nød, men tænk paa de stakels Søfolk«. — Den 7. December 1816 blev han gift med Mette Kathrine Larsdatter fra Illerup, der var født 7. September 1789, samme Aar som han selv. »Christen Horn« og »Met-Katrine«, som de i daglig Tale blev kaldt, bosatte sig paa »Sommers Toft«, en Plads ved den nordlige Side af »Palliskjæ«, den østligste Dam i Byen.

Christen Horn blev saa ansat som Vægter i Mjesing, og hvad her skal berettes er dels efter, hvad han selv

har efterladt sig af skrevne Meddelelser og til Dels mundtlige Beretninger fra Folk, som har kendt ham personlig.

November 1823: Af $2\frac{1}{2}$ ⊗ Talg fik vi 35 Lys og 2 Praaser. Det første Lys blev tændt Aftenen før den første December, som var første Advents Søndag, om Aftenen.

»Den 27. August 1826 om Formiddagen har vor Herre velsignet os med en Søn navnlig Anders Christensen, Gud give ham kristeligt at leve og saligt at dø, Amen i Jesu Navn, Amen«.¹⁾

I Juni Maaned 1839 har Chr. Horn lavet en Tabel over sin Vægterløn, der dels blev betalt ham i rede Penge og dels in natura. Til Forstaaelse af Tabellen kan anføres, at naar der f. Eks. som fjerde Navn staar N. N. S., saa skal det sidste Bogstav betyde Sen (sen), altsaa Niels Nielsen. Navnene i Fortegnelsen kan tillige give en Oversigt over de bosiddende Personer i Mjesing paa den Tid. (1. J. Jørg., Jens Jørgensen, 2. P. Mikel, P. Mikkelsen o. s. v.).

	Vægterløn				Vægterpenge	
	Rug		Byg		Mark	Skilling
J. Jørg.	3Skp.	$1\frac{1}{2}$ Fk.	$1\frac{1}{2}$ Skp.	On. Peder. .	1	2
P. Mikel. ...	3	- $1\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{2}$ -	Sl. Sør.	0	12
R. Christ. ...	3	- $1\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{2}$ -	R. N. S.	0	12
N. N. S.	3	- $1\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	P. C. S.	0	12
R. R. S.	$2\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	$1\frac{1}{2}$ -	S. N. S.	0	8
R. og vaij. .	3	- $1\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	A. C. S.	0	12
Hauberg ...	$2\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	S. Jen.	0	8
P. krist.	$2\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	3 -	R. J. S.	0	12
R. o. vaij. .	$1\frac{1}{2}$ -	3 -	$1\frac{1}{4}$ -	C. R. S.	0	12
L. A. S.	$2\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	$1\frac{1}{4}$ -	L. N. S.	1	0
J. Søes.	$2\frac{1}{2}$ -	$1\frac{1}{2}$ -	1 -	J. J. S. sneker	1	0
J. Jørgsg. ...	2	- 1 -	3 -	S. N. S. hiul	1	0
M. P. S.	$1\frac{1}{2}$ -	3 -	3 -	I. J. S. svoger	0	8
P. J. S.	$1\frac{1}{2}$ -	3 -	3 -	R. L. S.	1	0
Knut.	$1\frac{1}{2}$ -	3 -	$\frac{1}{3}$ -	J. O. S.	0	12
Smed.	$\frac{1}{2}$ -	0 -	$\frac{1}{3}$ -	J. L. S. smed	1	0

¹⁾ Anders Christensen, der blev kaldt op efter sin Farfader, døde d. $26/8$ 1922, altsaa knap 96 Aar.

Hvorfor han f. Eks. har skrevet 1 $\frac{1}{2}$ Skp. og 3 Fjerdingskar Rug i Tabellen i Stedet for 2 Skp. og 1 Fjerdingskar vides ikke.

Som Vægter paahvilede det Chr. Horn at synge det første Vægtervers Kl. 10, naar Vagten begyndte, og saa fremdeles hvert Klokkeslet indtil Kl. 5 om Morgenen, naar Vagten var endt. Imellem Klokkeslagene skulde han tillige se efter, om der var Tyve paa Spil, Ildebrand eller noget galt med Kreaturerne i Staldene, og i den Periode der blev lavet Malt af Byg i Køllen, som laa ved »Forten«, skulde han se efter, om Ilden brændte under de store Maltplader, som den skulde; ligeledes kunde Folk faa ham til at kalde paa sig til et bestemt Klokkeslet efter forudgaaet Aftale.

Under sin Vandring ved Nattetid rundt i Byen havde han Følgeskab af en stor sort Puddelhund, der hed »Fensi«; om denne Hunds Vagtsomhed og Klogskab er der fortalt mange interessante Træk; her skal kun nævnes et Par saadanne. Naar Pindsvinet bliver angrebet, ruller det sig som bekendt sammen til en rund Kugle og er ikke til at faa fat paa for de spidse Pigge, der er dets Vaaben; men »Fensi« tog ganske forsigtig fat i Piggene med Munden og kastede det op i Luften, naar det saa faldt ned igen strakte det sig ud, og Hunden greb det under Bugen og gjorde paa den Maade Ende paa dets Tilværelse. En Nat da Vægteren mærkede Uro i et Hus gik han derind, og efter Lyden, som kom fra Bagerovnen. »Hvem er derinde«, spurgte Christen, uden at faa noget Svar. Efter at han havde spurgt et Par Gange uden Resultat, sagde han til Hunden, som stod ved hans Side: »Fensi, hold hier«, og saa satte Hunden sig ved Ovnens Munding medens Christen gik efter Lys. Ved den mindste Bevægelse inde i Ovnknurrede Hunden, og dens rullende Øjne lod forstaa, at den mente det alvorligt. Da Christen kom tilbage med Lys, bød han: »I Kongens og Lovens Navn kom ud«, og frem af Ovnknurrede to af Gaardens egne unge Piger, skælvende og rystende over hele Kroppen. — Der havde været bagt i Ovnknurrede om Dagen og da den var varm, havde de lagt sig derind. »Aa, i kjæle Tøse«, sagde

Christen, »gaa nu i Seng!« En af disse har som gammel Kone fortalt underskrevne, at de faa Minutter, det varede, fra Vægteren gik efter Lys og saa til han kom tilbage igen, forekom dem som en Evighed; thi Hunden var de bange for; men den rare gamle Vægter med det lange lyse, krøllede Haar, der hængte ham helt ned paa Skuldrene, kunde de godt lide.

Vægterens Nabo, Simon Jensen, skal en Gang have sagt til ham: »Du skal ikke faa mig til at tro, at du gaar Vagt hele Natten, nej, du putter dig saamænd nok i Sengen til Met-Katrin«. Den følgende Nat vilde Christen dog vise Simon Jensen at han ikke sov, thi da Klokken var 10 og Runden var endt, gik Vægteren hen til Naboens Vindue og raabte: »Klokken er slagen 10!« — »Ja, det er min ogsaa«, lød det inde fra Stuen. Da Ronden var gjort Kl. 11 mødte Vægteren igen ved Vinduet og sagde, hvad Kl. var slaaet, og saaledes vedblev han hver Time til Kl. var slaaet 5, men da kvitterede Simon Jensen ogsaa med følgende kraftige Udbrud: »Hold dog for S.... i H..... din Kæft, dit forbandede »Vægterhorn«, nu har du ikke bestilt andet hele Natten end at holde mig og min Familie vaagen!« — Efter den Tid ymtede Simon Jensen aldrig mere om, at Christen Horn puttede sig ind til Met-Katrin om Natten i Stedet for at holde Vagt.

Det skete ikke saa sjældent, at Christen sammen med Sognefogden eller en af ham udset Person transporterede Betlere eller Forbrydere af en eller anden Art, der blev taget paa fersk Gerning i Mjesing Sogn, ned til Skanderborg, hvor de blev fremstillet for daværende Herredsfoged Blichfeldt. Ved en saadan Lejlighed spurgte Blichfeldt den anklagede: »Naa, saa De er funden skyldig i Betleri og Løsgænger!« — »Javel, Hr. Blikkenslaae«, svarede den anklagede. B.: »Mit Navn er Blichfeldt og ikke Blikkenslager«. Den anklagede: »Javel, Hr. Blikkenslaae«. Herredsfogden blev rasende og udbrød: »Saadan en Forbryder og Tølper, der vover at byde kgl. Justitsraad, Byfoged, Herredsfoged m. m. noget saadant!« »Javel, Hr. Blikkenslaae«, fortsatte den anklagede med samme Ro

som hidtil. Stokkemændene lo, Skriverne lo, og da Betleren efter Paabud af Blichfeldt blev ført ind i Arresten, kunde Vægteren ikke tilbageholde sit Smil, men udbrød, da han tog Afsked med Arrestanten: »Do æ da osse en sæe Kompen«.

Forøvrigt herskede der ikke altid det bedste Ven-skab imellem Herredsfoged Blichfeldt og Vægteren fra Mjesing, hvilket fremgaar af følgende. En Dag, da Vægteren mødte Herredsfogden paa Gaden i Skanderborg og kun nøjedes med at hilse ved at føre Haanden til Huen, spurgte sidstnævnte: »Er Huen limet fast til Hovedet, Vægter Horn, siden De ikke kan faa den af?«. »Nej den æ saamæn ej, men met Hoed er saa skaarret (fuld af Saar), saa a ka it toel aa ta en au, Hr. Justitsraad!« svarede Vægteren.

Christen Horn sad inde med flere Tillidshverv, hvilket fremgaar af flere Skrivelser, som han har efterladt sig, hvoraf her skal anføres følgende. I en Skrivelse af 1838 til Pastor Clausen i Adslev hedder det:

Allerunderdanigst P. M.

I dybeste Underdanighed bønfalder jeg til Deres Velærværdighed. Da jeg var hos Dem paa Fredag talte vi om den stakkels vanvittige Pige i Adslev som nu var Moderløs, men jeg forglemte den stakkels Pige i Jeksen som er hos den Rasmus, paa Jeksen Mark, der og er Fader og Moderløs.

C. A. S.

En af de omtalte Piger, eller maaske begge to, har været under Vægterens Værge, hvilket fremgaar af flere Meddelelser, hvori det meddeles, hvor mange Dage »Den vanvittige Pige« har været hos de forskellige Beboere i Kommunen, hvad hun har faet udleveret af Tøj m. m.

I 1840 er følgende opnoteret: »R. J. S. søn¹⁾ Søren fik sin Arvepart efter sin Moder 24 Rd. 1 Sk. med Renter og Hovedsum, og jeg afleverede dem til hans Fader hos Kjøbmand Jens Thyboer, der laante ham

¹⁾ R. J. S. (Rasmus Jensen?) er vel nok den samme, som der er nævnt som Nr. 8 under Rubrikken Vægterpenge i Tabellen.

3 Mark til at betale Udgiften med, hos Justitsraaden, for sin Søn, og hans ældste Søns Arv er ogsaa afleveret i samme Kjøbmands Paasyn, han har, som Fader, modtaget begge sine Sønners Arvepart.

Naar et eller andet alvorligt vilde ske i Fremtiden, saa kunde Vægteren ofte se det i Forvejen ved Varsler eller paa anden Maade. Før Krigen 1848—50 saa han om Natten nogle store lysende Kors paa den sydlige Himmel, disse, der havde samme Farvesammensætning som Regnbuen, vidste Christen vilde betyde noget ekstra uhyggeligt, og saa kom Krigen.

I 1847 er optegnet følgende: »Natten imellem den 12te og 13de Juni 1847 var et Lys i Kirken omentrent hele Natten, og efter at Lyset var slukt, brændte Branden got $\frac{1}{2}$ Time, i Kirken, i Vinduet i det sydlige Vindue for Alteret i Kirken«. — To Aar senere findes følgende: »Natten imellem den 10. og 11. kom Fjenden, som bestod af Slesvig Holstenere, Prøjsere, og Bajere, i det hele 9 Magter, imod os og besatte hele Riget fra Altona og til Aarhus. Natten imellem 19. og 20. Juni var der Lys i Kirken ved Alteret, hvilket Tegn skete 2 Aar i Forvejen, som var i 1847, og samme Lys blev set af (Navnet ulæseligt)«.

Christen Horn kendte Navnene paa en Del Planter og disses Anvendelse som Middel i Sygdomstilfælde, og derfor kom ofte en eller anden til ham og bad om et godt Raad; men han kendte ogsaa bestemte Formularer, der skulde fremsiges, og Tegn, der skulde gøres overfor baade syge Dyr og Mennesker — hermed nogle af hans »Recepter«.

»At maale sig for Modsat da gaa du stiltiende til en Dør, som vender mod Norden og spænder der med udstrakte Arme saaledes ⊕ og med disse Ord: »Jeg maaler mig for Modsat, jeg maaler mig for Gulsot, jeg maaler mig for Svindsot, og for hver en Gang du siger det, da spøtter du«.

Om Aareladning. De ulykkelige Dage at aarelade sig paa er 1. og 17. Januar, 2., 23., 26. Februar, 3., 4. April, 5., 7. Maj, 3., 6. Juni, 3., 7., 8., 25. Juli, 9., 15. August, 10., 29. September, 12., 21. Oktober.

Om en Koe er beskadiget af Solen, da maa du staa

op om Morgenen før Solen, og gaa til Koen tiendes og straks trække din Skjorte af og give hende 3 Slag af Skjorten saa varm som den er, paa Siden, og gik saa din Vej; men er Koen stangen igjennem Milten, da maa du tiendes gaa hen og tage din Hue af og vende den vrangt, og dermed giver du hende 3 Slag, gik saa din Vej«.

Hans Haandværk, Skrædderiet, blev ikke benyttet af ham i ret stor Udstrækning. Alt Tøjet var hjemmelavet Vadmel, som blev syet med Haanden. En Gang, da han havde taget Maal af en Dreng til et Par Benklæder og disse var blevet for store, mente Drengens Moder, at de bedre kunde passe en større Dreng, Broderen, der stod ved Siden af, og da han kunde passe Benklæderne og trængte til et Par saadanne, sagde Skrædderen til Moderen: »Det var jo ogsaa ham, at jeg tog Maal af«, og saa var den Sag klaret.

I Rye blev der dengang holdt store Markeder, og Christen Horn tog da et stort Stykke Vadmel under Armen og gik til Rye for at sælge det. Lykkedes det ikke, kunde han undertiden faa Maal til en Klædning; Christen blev da i Rye og syede den hos Vedkommende, hvor han saa fik Kost og Logi, indtil Klædningen var færdig. Hjemme havde han saa lejet en Mand til Vægterposten.

Chr. Horn var meget interesseret i Naturen, hvilket fremgaar af følgende Indledninger til forskellige Ting, han har iagttaget: »I Dag kom Myren op«, »Bierne kom med Bogser (d. e. Blomsterstøv paa Benene)«, »Hasselens Blomstring til Nød«, »Frøerne kvækkede i Gadekæret«, »I Nat brændte Nordlysene saa uhyre« m. m.

I Samlingen her findes flere Ting, som har tilhørt ham, f. Eks. et Manglebrædt, som han har udskaaret saa smukt i Almestil, og ved hver Side af Haandtaget (Hesten) findes følgende: M. K. T. l. d. M. d. 9. F. M D C C C X X, hvilket er Mette Kathrine Larsdatter (hans Kones Navn), Mjesing, d. 9. Februar 1820. Endvidere findes her en udskaaret Uhrskive af Træ, og den Lanse, som han lod smede, da Rygtet fortalte, at Fangerne var kommen ud af Rendsborg

Tugthus før Krigen i 48. (Den jydsk Slavekrig). Hans Jagtbøsse og Hagelpung, der bærer Aarstallet 1808, opbevares ogsaa her i Samlingen.

Selv om han stod sig godt med Gejstligheden i Almindelighed, saa har han ikke været særlig begejstret for Pastor Stilling, der beklædte Embedet her fra 1793 til 1828, derom vidner følgende Digt:

Min Afsked med Hr. Stilling.

I mange Aar stod du ved Leen
 men rejste ingen Minde-Steen.
 Eksempelværdig var du ej
 nu fjernt er du, rejs kuns din Vej
 vi dig Tillykke ønsker derfor ej
 saa brusende som her.

C. A. S. 18¹/₁ 1829.

Hvad der har været mellem ham og Præsten faar man ingen Oplysning om.

Til hans Ejendom hørte der noget Jord, og man faar ogsaa at vide, hvad Tid Rugen blev høstet i »Heden« eller Havren i »Tasmarken«, Engen slaet i »Balravne«, Arbejdet ved Ryvejen, Tyskernes Indkvartering i Mjesing i 1864 og deres Meriter, eller at han i 1820erne til et Barselgilde indkøbte 3 Potter Brændevin, $\frac{1}{2}$ R Tobak, 1 L. R Brød, 5 R Fisk, Alhaand 4 Sk. Kanel, $\frac{3}{4}$ Fjerdingkar Gryn m. m. m.

Der kunde skrives mangt og meget om den ejendommelige Vægter i Mjesing; men her skal sluttes med, at da han den 23. Februar 1867, efter at have været lidt sløj i nogle Dage, befandt sig udenfor sit Hus, blev han svimmel og kaldte paa sin Hustru, der kom og hjalp ham ind og i Seng. Dagen efter, da de kom for at se til de to gamle, laa han død og kold i Sengen ved Siden af Met-Katrin, der ikke havde nogen Anelse om, at han var død, idet hun sagde, at det ikke var ret længe siden, at hun havde sagt til ham »om at tage sin Fod til sig, og det havde han da gjort«. Met-Katrin levede et Par Aar efter sin Mand og døde d. 6. Februar 1869.

Realregister

til

Aarhus Bys Skøde- og Panteprotokoller 1683—93,

udarbejdet paa Grundlag af Skøde- og Panteprotokollerne
og beslægtede Arkivalier.

Af C. J. T. THOMSEN.

Den, der i vore Dage ønsker Oplysning om, hvem der ejer en bestemt Beboelseejendom her i Byen, behøver blot at slaa op i Husregistret i Byens Vejviser for at finde den ønskede Oplysning. Registret indeholder endvidere, foruden Oplysning om, hvem der bor i Ejendommen, Ejendommens Matrikulnummer, γ : det Nummer, hvormed Ejendommen er betegnet i den Fortegnelse over samtlige Ejendomme i Byen, der oprettedes i Henhold til Paabudet i Lov af $11\frac{1}{2}$ 1863 om den kommunale Beskatning i Købstæderne udenfor København, se særligt § 5, der tillige paabød Udarbejdelsen af et Kort, Matrikulskortet, i Maalestokken $\frac{1}{800}$ over samtlige i Matrikulen optagne Ejendomme.

Denne Matrikul danner Grundlaget for et Register, der føres paa Civildommerkontoret. I dette Register har enhver i Matrikulen optagen Ejendom sit eget Folio, der er betegnet med Ejendommens Matrikulnummer, og paa dette Folio findes anført Oplysninger, der sætter den interesserede i Stand til at finde ethvert tinglyst, eller som det før 1. April 1927 hed tinglæst Dokument, der vedrører Ejendommen. En Genpart af alle tinglyste Dokumenter opbevares paa Civildommerkontoret i en særlig Mappe for hver Ejen-

dom, alle tinglæste Dokumenter findes indført i en af Skøde- og Panteprotokollerne.

De ældste Skøde- og Panteprotokoller er afleverede til Landsarkivet i Viborg, medens Protokollen, paabegyndt Retsdagen den $\frac{8}{7}$ 1844, og de senere Protokoller findes paa Civildommerkantoret.

Den ældste af Byens Skøde- og Panteprotokoller er paabegyndt som Pantebog den 9. Marts 1671, skønt Førelsen af særlige Pantebøger først blev paabudt ved § 12 i Forordningen af 28. Januar 1682 angaaende Købstæderne i Danmark. Paabudet gjaldt ikke København.

Allerede D. L. 1—8—4 udvidede Paabudet til ogsaa at omfatte Mageskifte-, Skøde- og Gavebreve, Marningsbreve og deslige, og det første Skøde indførtes den 20. September 1683.

Det paa Grundlag af Matrikulen affattede Realregister er ikke Byens ældste; det ældste er udarbejdet i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og taget i Brug ca. 1825. I begge Register er Ejendommene betegnet med Nummer, og paa hvert Folio er angivet Ejendommens Nummer i det andet Register. Det ældste indeholder tillige Oplysning om Ejendommenes gamle Gade-Husnumre. Det omtales i Stiftamtets Resolution af 30. Septbr. 1827, l. 17. August 1830; det siges heri, at det af Hensyn til Panteregistrenes Tydelighed og Paalidelighed i Fremtiden vil være rigtigt, at de Numre, som Gaarde og Huse i Aarhus erholder ved den nu forestaaende Omtaksning af samtlige Bygninger i Anledning af Brandforsikringen, bliver faste og uforanderlige samt paamalet over Indgangen til ethvert Sted.

Registrene fører altsaa den interesserede tilbage til omkring 1825.

Den, der ønsker at gaa længere tilbage i Tiden, maa enten søge til Skøde- og Panteprotokollernes Navneregistre, til Protokollerne selv, til Mandtallet for Ildsted- og Mobilieskatten 1812, Brandtaksationsprotokollerne eller til de Arkivalier, jeg senere skal omtale.

Brandtaksationsprotokollerne gaar tilbage til 1761; cfr. Anordn. $\frac{13}{1}$ 1761.

Om Ildsted- og Mobilieskatten oplyses det pag. 21

—22 i Svend Aakjær og Chr. Bokkenheuser: Sognet og Byen, at den for Købstæderne former sig som en Afgift pr. Kvadrat Alen opmaalt Bygningsareal, hvis Anvendelse ikke sjældent specificeres.

I Dr. phil. Holger Hjelholts Artikel: Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller, pag. 32—57, Fortid og Nutid, VI, omtales bl. a. forskellige Ulemper ved Forfølgelsen af Ejerrækker i Skøde- og Panteprotokollerne.

I det Realregister til Aarhus Bys ældste Skøde- og Panteprotokoller, jeg omstaaende paabegynder, har jeg søgt at fjærne nogle af disse Ulemper ved at supplere Registret med Oplysninger fra de tre ældste Skifteprotokoller, der rækker fra $\frac{4}{6}$ 1669 til $\frac{25}{5}$ 1696, fra Auktionsprotokollen, paabegyndt 2. August 1682, fra Listerne over Grundskatydere til Staten i Kæmnerkontorets Arkiv for Aarene 1685, 1687, 1688, 1690, 1691 og 1693, fra ældre Tingbøger¹⁾ og undtagelsesvis andetsteds fra.

Førelse af Skifteprotokoller udenfor København blev paabudt ved Forordn. $\frac{28}{1}$ 1682 § 12; men allerede inden Paabudet kom, var man, som før omtalt, begyndt at føre dem her i Byen som flere andre Steder; se Noten til D. L. 5—2—90 i Dr. jur. V. A. Sechers 2. Udgave af Danske Lov 1911.

Den ældste Auktionsprotokol rækker fra $\frac{2}{8}$ 1682 til $\frac{9}{11}$ 1703; foran i denne Protokol er indført Forord-

¹⁾ Tingbøgerne før 1683 har jeg gennemgaaet med Undtagelse af de to, der gaar fra $\frac{1}{5}$ 1669— $\frac{30}{5}$ 1672.

Ogsaa Skifteprotokol No. 4 kan ventes at indeholde Oplysninger af Værdi for Registret, da Skiftetbrevene ikke alle er indført i kronologisk Orden. I Skifteprotokol No. 2, Bl. 318 b er saaledes indført Skiftetbrev, dateret $\frac{18}{1}$ 1678, efter Borger og Handelsmand i Aarhus Johan Arentzens afdøde Hustru Maren Hansdatter, skønt Skiftetbrevet burde have været indført i Protokol No. 1, i hvilken det yngste Skiftetbrev er dateret $\frac{15}{10}$ 1678.

Grunden til den forsinkede Indførsel er angivet saaledes i Marginen af Skrивeren: »NB. at denne Skiftetbrev ei her tilforn er indført er Aarsagen han lod den selv længe hos sig henligge og ei vilde lade underskrive, og fordi ei heller tilforn kunde tilbogs føre«.

I næste Aargang af Aarbogen vil blive anført de nye Oplysninger om de nu omtalte Ejendomme, som det forinden maatte lykkes mig at indsamle.

ningen om Børnegodssets Auktion, dateret 9. Maj 1682, der i § 3 paabyder Førelsen af en Auktionsprotokol.

Den tidligere omtalte Forordning angaaende Købstæderne i Danmark af ²⁸/₁ 1682 paabød endvidere Optagelse af en Grundtakst, en Skyldsætning af samtlige Byens Ejendomme. Efter at have ophævet den gamle Matrikuls- og Saltskat indfører § 4 følgende Grundskat: »Grunden skal taxeres efter hvert Steds Vilkaar, enten Pladsen er øde eller bebyggt, være sig adelig, geistlig eller verdslig, og ingen derfor være frie, men alle give aarlig 5 p.C., og den, som har lejet Huus, Gaard eller Hauge, giver desuden $\frac{1}{2}$ p. C., og svarer den Leiende til al Udgift, hvor Proprietæren ei er selv tilstede, og korter det i sin Leie«.

I Henhold til dette Paabud udfærdigedes en Grundtakst for Aarhus By, der findes indført i Protokol 1822 i Matrikulskontorets Arkiv.

Efter at have bestemt, hvorledes der skal forholdes med de øde Huse, Gaarde, Pladser eller Grunde, fortsætter § 4: »Dernæst skal Byernes Ager, Eng og Hauger, som ikke hos Gaardene ligge og dermed ere incorporerede, efter Land-Maalingen taxeres til Hartkorn, og af hver deslige Tønde Hartkorn aarlig gives 1 Rdlr. Hvilket altsammen ved visse Commissarier rigtig skal sættes, og derefter ei videre af nogen kræves, end som enhver første Gang er sat for«.

Den i Henhold til dette Paabud udfærdigede Grundtakst er for Aarhus Bys Vedkommende indført i Protokol 1822 b i Matrikulskontorets Arkiv.

§ 5 lyder: »Taxten paa Gaarde, Huse, eller hvis Pladser i Købstæderne ere beliggende, skal sættes, som de ligge beleilige til Næring og Brug, og skal de bebygte Grunde agtes $\frac{1}{8}$ Part efter det, som Husene nu med Billighed kan vurderes for, og de ubebygte Huus-Pladser, ligesom de ligge beleilige til, efter den Maade og Proportion, som begge Naboers Huse ere taxerede for, indtil de blive bebygte; og forundes dem, som saaledes nye Gaarde opbygge og forsvarlige Købsted-Bygninger opsætte, 3 Aars Frihed for alle Skatter«.

Den ved § 4 indførte Grund- og Lejeskat ophævedes ved Forordn. 29. Decbr. 1694; men Grundtaksten be-

nyttedes stadig ved den kommunale Beskatning af Købstadejendommene, lige til den ved Lov af $11\frac{1}{2}$ 1863 indførte Nyordning af den kommunale Beskatning traadte i Kraft.

Af Dr. phil. Hjelholts foran omtalte Artikel fremgaar det, at Grundtaksten i flere Byer ændredes i Tidens Løb; dette fandt ikke Sted her i Byen, og det maa derfor være berettiget at slutte, at der til en Ændring i en Ejendoms Grundtakst svarer en Ændring i Ejendommens Forhold α : at Ejendommens Areal er blevet et andet, eller at en ubebygget Grund er bleven bebygget. Den modsatte Slutning er derimod ikke altid, men dog vel normalt, berettiget¹⁾.

Som Grundlag for det af mig udarbejdede Register er benyttet Grundtaksten i Protokol 1822, derimod ikke den i Protokol 1822 b. I Grundtaksten er enhver Ejendom betegnet med Navnet paa Ejer eller Lejer eller en Repræsentant for Ejeren. Dernæst følger i 2 Rubrikker med Overskrift henholdsvis »Taksten« og »Grunden«, Oplysning om den Værdi, hvortil Ejendommen ansattes, og den reducerede Værdi, hvoraf den aarlige Grundskat beregnedes, begge Dele angivet i Rigsdaler. Ved ubebyggede Pladser er Rubrik 1 ikke udfyldt.

Det Nummer, hvormed jeg har betegnet Ejendommen i Registret, svarer til Ejendommens Plads i Grundtaksten, og enhver deri særskilt takseret Ejendom er betegnet med et Nummer for sig. Ved hver Ejendom er først anført de Oplysninger om Ejendommen, der indeholdes i Grundtaksten og i Forbindelse hermed det aarlige Grundskatbeløb, anført efter Listen over Grundskatydere for 1685. Derpaa følger med

¹⁾ Dette fremgaar af Pl. $10\frac{1}{3}$ 1790, der forbyder at afhænde enkelte Stykker af Købstadhusene Grunde, førend de er blevet opmaalte og ansatte i Grundtakst, med den Begrundelse, at Ejere af Huse og Gaarde i Købstæderne undertiden afhænder enkelte Stykker af de bemeldte Ejendomme tilhørende Grunde, uden at Grundtaksternes Svarelse paalægges de saaledes overdragne Dele.

I J. Hoffmeyers utrykte Samlinger i Statsbibliotheket i Aarhus findes Afskrifter af Grundtakstlister for Aarene 1732, 1740, 1747, 1766, 1784, 1790, 1792, 1794, 1796, 1799, 1803, 1805, 1810, 1816 og 1825, og sandsynligvis er flere bevarede.

Petit de Oplysninger om Ejendommen, vedrørende Tidsrummet 1683—1693, som jeg har uddraget af de foran anførte Arkivalier; derudover er kun anført første Ejers Adkomst, hvor den er mig bekendt, og de i den ældste Skøde- og Panteprotokol indeholdte Pantebreve, ældre end 1683.

Grundlaget for Registret er ikke blot Grundtaksten, men tillige de foran S. 156 omtalte 6 Lister over Grundskatydere.

Med Hensyn til hver enkelt Ejendom, har jeg opnoteret, om den er betegnet med samme Navn i Listerne som i Grundtaksten, og om Grundskatbeløbet ogsaa er uforandret.

Hvor dette er Tilfældet, er det ikke udtrykkeligt noteret i Registret, men fremgaar alligevel af dette, idet der ved de paagældende Ejendomme intet er anført med Petit.

Maa der i Følge Listerne antages at have fundet et Ejerskifte Sted, er dette ikke særligt noteret i Registret, hvis Antagelsen er bekræftet gennem Uddragene af Skøde- og Panteprotokollerne, Auktionsprotokollen eller Skifteprotokollerne.

Noteringen ved Ej. 12 »85: Skolemester Claus Christensen Kaaes egen iboende Gaard« angiver derfor, at Ejendommen maa antages at have skiftet Ejer mellem 1683 og 1685, at jeg endnu ikke ad anden Vej har faaet Antagelsen bekræftet, samt at den nye Ejer i Følge Listerne endnu ejede Ejendommen i 1693.

Jeg haaber i en senere Artikel at faa Lejlighed til at føre Registret tilbage i Tiden.

Indholdsfortegnelse.

De i Grundtaksten optagne 469 Ejendomme er fordelt saaledes i Gaderne:

Kannikegade	1— 15
Ved Mindet paa den nordre Side af Aaen	16— 33
Meilgade (den østre Side)	34— 76
Meilgade (den vestre Side)	77— 88
Fægdyen	89— 92
Meilgade (den vestre Side)	93—113

Rosengade (den nordre Side)	114—123
Rosengade (den søndre Side) eller Pustervig	124—125
Volden	126—134
Graven	135—149
Studsgade	150—176
Badstuegade	177—185
Immervad (den østre Side)	186—187
Ved Aaen (den nordre Side)	188—211
Over Broen, kaldet Mindet paa den syndre Side	212—217
Udenfor Mindeport	218—220
Indenfor Mindeport	221—225
Fiskergade	226—259
Broberg	260—307
Over Broen i Immervad	308—311
Vestergade	312—370
Ved Møllen	371
Farvergade	372—381
Bag Klostret	382—414
Guldsmedgade	415—429
Tangen	430—441
Immervad (den vestre Side)	442—445
Borgporten og Torvegade	446—467
Hospitalet	468
Magasinhuset	469

Anvendte Forkortelser.

A. = Auktionsprotokol. — (B.) = Borger i Aarhus. — E. = Enke. — Ej. = Ejendom. — G. = Gift med. — Hertel = Hertel: Forsøg til en antiqvarisk-historisk Beskrivelse over Aarhus Dom- og Cathedral-Kirke 1810. — Hofmans Fundationer = Hans de Hofman: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Fundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge, 1756. — Hübertz = Dr. J. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus, 1845. — (Maal) betyder, at der i det paagældende Dokument findes Oplysninger om Arealets Størrelse. — P. = Pantsætning. — Ph. = Panthaver. — Ps. = Pantsætter. — Pers. T. = Personalhistorisk Tidsskrift. — Schytte = R. Schytte: Beskrivelse over Aarhus Domkirke 1835. — Sk. ^{29/1} 86, Bl. 112 = Skøde, tinglæst 28. Januar 1686, og indført i Skøde- og Pantebogen, Bl. 112. — Anføres ved et Skøde eller en Pantsætning kun en Dato, er det Tinglæsningsdatoen. — Sk.br. ^{29/10} 77, Bl. 423, e. = Skiftebrev eller Skifte med Datering ^{29/10} 1677 og indført i Skifteprotokollen fra Bl. 423 efter. — T. = Tingbog. — Et Tal i ( ) efter Navnet paa et Barn, angiver Barnets Alder næste Fødselsdag, f. Eks. (7) = i dets Alders 7. Aar. — 82, 85 o. s. v. = Grundtaksten af 1682, Listen over Grundskatydere fra 1685 o. s. v.

Extract-Afskrift

af

Grund Taxt over Kiøbstederne udi Aarhus Stift

Anno 1682.

Aarhus Bye.

Første Røede.

Cannicegade paa den nordre Side at regne øster paa.

1. Christen Knudsens iboende Gaard, Johan Utrechts Arfvinger tilhørende. Taxten 200 Rdl., Grunden 25 Rdl. Aarlig Grundskat 1 Rdl. 1 Ort 0 β.

Organist og Hospitalsforstander Johan Utrecht døde 1661, se Schytte S. 106 og Hertel II S. 83.

(B.) Vinhandler Christen Knudsen Lind, Sk. $\frac{11}{8}$ 85, Bl. 101. g. Else Poulsdatter, E. e. Hr. Johan Hansen Lønborg, cfr. Hertel 2 S. 427. $\frac{24}{10}$ 93 kgl. Konfirmation paa Testamente til Fordel for Hustruens eneste Barn af 1ste Ægteskab: Christence Johansdatter Lønborg, cfr. Pers. T. B. 47. 1926 S. 184. Ej. siges i Skødet at ligge paa Kannikegade næst op til 2. paa den ene Side og at strække sig om paa Sct. Clemens Kirkegaard til 455 paa den anden Side.

Skødet udstedes af Sognepræst til Ebeltoft og Draaby Mag. Knud Utrecht paa Moders: Anne, sal. Johan Utrechts, egne og Sødskendes Vegne.

P.: $\frac{11}{8}$ 85, Bl. 102.

2. Christen Byeschrifuers egen iboende Gaard med hosligende Boeder, som udi Gaarden er incorporeret. — 300 Rdl. — $37\frac{1}{2}$ Rdl. — 1 Rdl. 3 Ort 12 β.

Raadstue- og Byskriver Christen Jensen Hemb. Sk. paa $\frac{4}{5}$, $\frac{27}{10}$ 74, T. Bl. 31.

Ej. siges heri at ligge paa Hjørnet og at strække sig fra 455 paa den ene Side, med den anden Side til 1 og med de to andre Sider til Adelgaden.

P.: $\frac{19}{11}$ 86, Bl. 126.

3. Tolf Boeder med en liden Hauge Capitlet tilhørende. — 300 Rdl. — $37\frac{1}{2}$ Rdl. — 1 Rdl. 3 Ort 12 β.

4. En liden Hauge, syd ost for. — 0 Rdl. — $1\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 8 β .

5. It Steenhus Capitulet tilhørende med Hauge. — 120 Rdl. — 15 Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 0 β .

3–5 Farver Peter Jessen, Sk. $\frac{28}{1}$, 86, Bl. 112.

P.: $\frac{29}{1}$, 86, Bl. 113.

87: 3 siges at ligge paa Skolegade, 4 har Bemærkning om en ny Vaaning ved Brønden ibm.

Cannicegade paa den synder Side at regne øster paa.

6. Mette Windters Gaard, som Gerdt Clausen udi boer. — 80 Rdl. — 10 Rdl. — 0 Rdl. 2 Ort 0 β .

I Sk. br. $\frac{30}{1}$, 74, Bl. 230 e. (B.) Handelsmand, Kirkevæрге for Frue Kirke i 27 Aar, Jens Sørensen Vinter, død 70, udlægges til E.: Mette Rasmusdatter Testrup bl. a. den Gaard paa Kannekegade, som kaldes Kannekegaarden, med den liden Bod hos, som kaldes Løchten.

7. Christen Byeschrifuer en Kaalhauge. — 0 Rdl. — $2\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 13 β .

Synsforretning $\frac{9}{8}$, 75, T. Bl. 97 (Maal).

Heri siges Ej. at have ligget øde og ubrugt hen siden 1659. Den skal have tilhørt Kapitlet, men ingen vil vedkende sig at være Ejer.

P.: $\frac{18}{11}$, 86, Bl. 127.

8. Peder Rasmusen Klochers Huus. — $33\frac{1}{3}$ Rdl. — $4\frac{1}{6}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 20 β .

9. Hans Bendixsen, en Kaalhauge. — 0 Rdl. — 4 Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 20 β .

Vurderingsforretning $\frac{4}{8}$, 68, T. Bl. 26. (Maal).

(B.) Handelsmand Hans Bendixsen Harding, g. Mette Jensdatter Vinter. $\frac{10}{10}$, 71 Bevilling til Vielse i Huset, Pers. T. B. 35, 1914 S. 114.

Sk. br. $\frac{9}{11}$, 85, Pr. 3, Bl. 79, e. hende; i Ej. indlægges: Enkemanden og deres 6 Børn: Anders (9), Maren (12), Karen (11), Mette (10), Lisabeth (8) og Lenne (6).

P.: $\frac{23}{7}$, 74, Bl. 15.

10 Hr. Johan Hansens Kaalhauge Capitulet tilhørende. — 0 Rdl. — 4 Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 20 β .

11. Mag. Claus Andersen Trundhiembs Hauge och Capitulet tilhørende. — 0 Rdl. — 3 Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 15 β .

12. Claus Schollemesters iboende Gaard med derhos ligende Hauge, Karen Hr. Ottes i Hoßlum tilhørende. — 240 Rdl. — 30 Rdl. — 1 Rdl. 2 Ort 0 β .

85.: Skolemester Claus Christensen Kaaes egen iboende Gaard.

13. Dito Karen Hr. Ottes. Endnu 5 Boeder strecher sig i synder och paa den wester Side, naar mand gaar neder til Mindet. — 100 Rdl. — 12 $\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 2 Ort 12 β .

85.: Skolemester Claus Christensen Kaae.

14. Hans Haderups Waaning, hand self eier. — 100 Rdl. — 12 $\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 2 Ort 12 β .

(B.) Handelsmand Hans Sørensen Hadrup, Sk. $\frac{14}{10}$ 86, Bl. 128, paa $\frac{1}{2}$ fra Maren Rasmusdatter, sl. Hr. Clemen Nielsen i Søftens, og hendes Søn Sognepræst til Søften og Foldby Hans Blichfeld Frandsen og paa $\frac{1}{2}$ fra Skipper Anders Jensen, (B.) Handelsmand Hans Sørensen Gylding, g. A. J.s Søster Berete Jensdatter, samt Ritmester Michel Michelsen, sikkert g. A. J.s Søster Mette Jensdatter, E. e. (B.) Hans Christensen Riber, begr. $\frac{25}{6}$ 79, hans Sk. br. $\frac{11}{6}$ 80, Bl. 135.

I Sk.br. $\frac{30}{3}$ 75, Bl. 240, e. (B.) Handelsmand Erik Christensen, død Sct. Michels Aften 74, og Hustru Maren Rasmusdatter, død $\frac{12}{7}$ 60, indlægges i denne Ej.: Hr. Clemen Nielsen i Søften $\frac{1}{2}$ og Skipper Jens Andersen $\frac{1}{2}$.

I Sk. br. $\frac{14}{11}$ 79, Bl. 390 e. sidstnævnte indlægges i Boets Halvdel: Zidsel Nielsdatter Kelds, en Søster til Hans Sørensen Hadrups Hustru, og Christen Jensen Basballe, der senere udløses.

15. Schipper Jørgen Ollufsens egen iboende Gaard. — 266 $\frac{2}{3}$ Rdl. — 33 $\frac{1}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 2 Ort 16 β .

Skipper Jørgen Olufsen, hans Sk. br. $\frac{13}{5}$ 85, Pr. 3, Bl. 13. Ej. tilfalder E. Luciae Hansdatter og Børnene Oluf (14), Anders (13) og Hans (12). E. gifter sig paany med (B.) Peter Clausen Vinhagen. Sk. br. e. hende $\frac{12}{8}$ 90, Bl. 322.

Wed Mindet paa den norder Side af Aaen, at regne nord paa.

16. Laurs Ollufsens Huus, som Skipper Jørgen Sørrenßen iboer. — 60 Rdl. — 7 $\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 12 β .

Skipper Hans Zønnichsen, Sk. paa $\frac{1}{2}$ $\frac{5}{2}$ 91, Bl. 29, den anden Halvdel siges han at eje i Forvejen.

Han var g. Maren Sørensdatter, E. e. Skipper Peder Jacobsen Samsing, dennes Sk. br. $\frac{15-10}{8}$ 86, Bl. 609.

I. Sk. br. $^{22}/_{10}$ 94, Bl. 656, e. H. Z., død $^{12}/_{11}$ 93, indlægges i Ej. 16—19: Borgm. Michel Michelsen Malling som Panthaver, E.s Broder (B.) Handelsmand Oluf Sørensen, E., dennes Barn af 1ste Ægteskab: Johanne Pedersdatter og hendes og H. Z.s 8 Børn: Søren (18), Zønnich (12), Johan (8), Hans (2), Mette (20), Anne (14), Maren (13) og Rebecke (11).

P.: $^{80}/_{6}$ 81, Bl. 44, afl. $^{23}/_{4}$ 85, Bl. 97.

P.: $^{80}/_{4}$ 85, Bl. 99.

P.: $^{31}/_{5}$ 88, Bl. 170.

P.: $^{5}/_{2}$ 91, Bl. 30.

$^{30}/_{4}$ 85 siges E.j. at ligge mellem 17 og den øde Plads ved Mindet, som Byen nu har ladet indpæle og opfylde.

17. Maren Sørensdatters egen iboende Huus. — 60 Rdl. — $7\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 12 β .

I Sk. br. $^{15-10}/_{3}$ 86, Bl. 609, e. (B.) Skipper Peder Jacobsen Samsing indlægges i Ej. bl. a. E.: Maren Sørensdatter og deres Barn Johanne Pedersdatter. Se iøvrigt 16.

18. Skipper Olluf Sørensens Waaning, som Skipper Jens Ollufsen udi boer. — $166\frac{2}{3}$ Rdl. — $20\frac{5}{6}$ Rdl. — 1 Rdl. 0 Ort 4 β .

(B.) Skipper Hans Zønnichsen, Sk. $^{7}/_{7}$ 87, Bl. 154, Angaar 18 og 19. P.: $^{25}/_{7}$ 72, Bl. 6. Ps. Skipper Søren Olufsen. Pant: enten min Waaning eller og min førende Skude, afl. $^{9}/_{3}$ 73, T. Bl. 48. Se iøvrigt 16.

19. Niels Nielsen it øde Biugsted. — 0 Rdl. — 10 Rdl. — 0 Rdl. 2 Ort 0 β .

Skipper og Borgersøn Oluf Sørensen, Sk. $^{12}/_{7}$ 83, Bl. 182. (B.) Skipper Hans Zønnichsen, Sk. $^{7}/_{7}$ 87, Bl. 154. Angaar 18 og 19. Se iøvrigt 16.

20. Skipper Tomas Pedersens egen iboende huus. — $106\frac{2}{3}$ Rdl. — $13\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 2 Ort 16 β .

21. Skipper Anders Jensens egen iboende Huus. — $166\frac{2}{3}$ Rdl. — $20\frac{5}{6}$ Rdl. — 1 Rdl. 0 Ort 4 β .

Skipper Anders Jensen er Søn af Skipper Jens Andersen og Maren Olufsdatter. I Sk. br. $^{14}/_{11}$ 77, Bl. 390, e. J. A. indlægges Ej. til E.: M. O. Ang. dette Sk. br., se 14.

P.: $^{7}/_{4}$ 87, Bl. 141.

22. Ingeborg Bordings Huus, som Niels Jensen Bager udi boer. — $93\frac{1}{3}$ Rdl. — $11\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 2 Ort 8 β .

I Sk. br. $^{29}/_{10}$ 77, Bl. 423, e. (B.) Bager Michel Lauritsen, død $^{29}/_{8}$ 77, indlægges i Ej. bl. a. Ingeborg, sal. Mag. Laurits Bordings til Ryomgaard, som Panthaver.

90: Bager Niels Jensen. I hans Sk. br. $20\frac{1}{12}$ 94, Bl. 536, han er død $20\frac{1}{12}$ 93 og efterlod E.: Mette Jacobsdatter, udlagdes Ej. til Ingeborg, sal. Mag. Laurits Bordings, som Panthaver i Henh. til Pantebrev af $14\frac{1}{12}$ 1648, udstedt af Bager Niels Ditlevsen.

23. Schipper Abel Rasmusens Huus. — $133\frac{1}{3}$ Rdl. — $16\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 8 β .

(B.) Skipper Abild Rasmussen, død i 92, en otte Dage efter Martini, forulykket med Skibet ved Norge. I Sk. br. $21\frac{1}{7}$ 93, Bl. 566, e. ham tilfaldt Ej. E. Margrethe Rasmusdatter og deres 8 Børn: Rasmus (17), Jacob (15), Michel (13), Johan (8), Anne Kirstine (21), Karen (20), Marie (5) og Edel (3).

24. Jens Laßen et øde Biugested. — 0 Rdl. — 16 Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 5 β .

93. Peder Normand af iboende Eje.

25. Peder Tyggesens egen iboende Gaard. — $173\frac{1}{3}$ Rdl. — $21\frac{2}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 0 Ort 8 β .

85. E.

P.: $20\frac{3}{8}$ 75, Bl. 15.

P.: $9\frac{1}{10}$ 76, Bl. 22. Ph.: Tyge Simmensen, kgl. anordnet Vejer og Maaler i Byen og Møller i Aarhus Mølle.

I Sk. br. $22\frac{2}{7}$ 91, Bl. 348, e. Tyge Simmensen indlægges i Retten efter Panteobligationen Borgemestre og Raad.

P.: $12\frac{1}{10}$ 76, Bl. 23.

P.: $10\frac{1}{11}$ 76, Bl. 24.

26. Schipper Tommes Michelsens egen iboende Gaard med en liden Hauge. — $173\frac{1}{3}$ Rdl. — $21\frac{2}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 0 Ort 8 β .

(B.) Skipper Thomas Michelsen, i hans Sk. br. $28\frac{1}{1}$ 85, Bl. 579, indlægges i Ej. E.: Anne Knudsdatter, deres 3 Børn Mette, Bergete (14). Anne (10) og hans Datter af tidligere Ægteskab: Karen Thomasdatter; Sk. br. e. sidstnævntes Moder siges at være af $10\frac{1}{1}$ 65.

Anne Knudsdatter gifter sig igen med Oluf Jensen, der i Januar 94 forulykker for Horns Herreds Strand i Vendsyssel med det af Skipper Laurits Jensen førte Skib.

I Sk. br. $14\frac{1}{6}$ 95, Bl. 642, e. ham indlægges i Ej. Thomas Michelsens 4 forannævnte Døtre og Mathias Sørensen Harbo.

27. Schipper Hans Sønichsens egen iboende Gaard med en liden Hauge, — $133\frac{1}{3}$ Rdl. — $16\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 8 β .

(B.) Skipper Hans Zønnichsen, Sk. $11\frac{1}{6}$ 75, T. Bl. 84, fra Anne Olufsdatter, sal. Christen Rømmers, formentlig Ole Christensen Rømers Moder, se Pers. T. I, S. 280.

Skipper Michel Jensen Tonbo, Sk. $7\frac{1}{7}$ 87, Bl. 155. P.: $10\frac{1}{6}$ 75, Bl. 17.

28. Hans Nielsen Gottlenders Huus, med en Hauge til Hafuæt, samme Eye beboer Schipper Clemmed Michelsen. — $33\frac{1}{3}$ Rdl. — $4\frac{1}{6}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 20 β .

I Sk. br. $\frac{5}{6}$ 79 e. (B.) beskikket Stadsprocurator Jens Pedersen, Sk. Pr. 2, Bl. 104 — han efterlod E.: Maren Pedersdatter og 4 Børn — siges Boet at have solgt Ej. til Byens Kæmner Hans Nielsen Gotlender for resterende Skatter.

29. Anders Jensens Huus, som Olluf Smed udi boer, derhøes en Hauge til Hafuæt. — 64 Rdl. — 8 Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 15 β .

I Følge Sk. br. $\frac{14}{11}$ 77, Bl. 390, e. Skipper Jens Andersen — se 14 og 21 — fandtes i Boet bl. a. et Indlæg paa 136 Sldl. i denne Ej., heri indlagdes bl. a. Sønnen Skipper Anders Jensen.

87.: Svogeren Hans Sørensen Gylding, død $\frac{23}{3}$ 91, se 51.

91.: Dennes Enke: Birgete Jensdatter.

93.: Clemmen Michelsen.

30. Schipper Laurs Ollufsens egen iboende Gaard, med hosligende Hauge til Hafuæt. — $146\frac{2}{3}$ Rdl. — $18\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 16 β .

(B.) Skipper Laurits Olufsen, Sk. $\frac{24}{4}$ 73, Bl. 58.

(B.) Hanskemager Hans Arildsen, Sk. $\frac{28}{4}$ 85, Bl. 97. Han døde i 1692, en 14 Dage før Sct. Hansdag Midsommer. I Sk. br. $\frac{28}{2}$ 93, Bl. 494, e. ham tillægges Ej. E.: Kirsten Sørensdatter, med trolovet Fæstemand Hanskemagersvend Anders Vidiesen, og deres 5 Børn: Arild (12), Anne (9), Maren (5), Johanne (3) og Karen (2).

P.: $\frac{30}{8}$ 81, Bl. 44. Af. $\frac{13}{4}$ 85, Bl. 97.

P.: $\frac{29}{4}$ 85, Bl. 98.

31. En Gaard, Capitulet tilhørende, med derhøes ligende Hauge, strecher sig til Hauget, der udi boer Tomas Visiterer och Hr. Frandtzes Enche. — $306\frac{2}{3}$ Rdl. — $38\frac{1}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 3 Ort 16 β .

93.: Mag. Ludvig [Pontoppidan, se Hertel II, S. 411] af sin Residens.

32. Christen Engelsmands egen iboende Gaard med hosligende Hauge. — $186\frac{2}{3}$ Rdl. — $23\frac{1}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 0 Ort 16 β .

(B.) Skipper Christen Lauritsen, Engelskmand, Sk. $\frac{16}{2}$ 82, T. Bl. 101. Kgl. Majj. Toldkontrollør og Visiterer Peder Rasmussen Halkier, Sk. $\frac{19}{6}$ 84. Han var g. Maren Rasmusdatter, Sk. br. e. hende $\frac{9}{8}$ 89, Bl. 232. Hun siges at være død afvigte Aar nogle Dage før Sct. Mortens Dag.

I Ej. indlægges Assessor Jørgen Fogs E.: Catharina Schumacher — se Sk. br. $1\frac{2}{3}$ 86, Bl. 621, e. J. F. — som Panthaver (P.: $10\frac{1}{3}$ 81, Bl. 40), samt Enkemanden og Børnene: Søren (12), Frederik Christian (9), Niels (7) og Anne Magdalene (9), cfr. Pers. T. B. 37, 1916, S. 195.

33. Jasper Eschesens egen iboende Gaard med hosligende Hauge til Hafuet, item Boeder, som udi Gaarden er inclossered. — $233\frac{1}{3}$ Rdl. — $29\frac{1}{6}$ Rdl. — 1 Rdl. 1 Ort 20 β .

(B.) Handelsmand Jesper Eschildsen Hjortshøj, først g. Margrethe Pedersdatter Lindenfeld, Sk. br. $10\frac{7}{7}$ 82, Bl. 247, e. hende, hvorved Ej. tilfalder Enkemanden og deres Datter Anne Jespersdatter. Jesper Eschildsen gifter sig igen med Anne Erichsdatter, Bevilling til Vielse u. Tr. og L. $\frac{4}{7}$ 81, Pers. T. B. 37, 1916, S. 51. Han dør $10\frac{7}{7}$ 90, Sk. br. $0\frac{10}{12}$ 90, Bl. 467, efter ham, heri indlægges i Ej. bl. a. E. og Steddatteren.

E. gifter sig paany med Sognepræst til Aarslev og Tilst Michel Pedersen, ved Sk. $\frac{9}{8}$ 93, Bl. 59, skøder de Ej. til Jesper Mogensen g. Dorete Michelsdatter. P.: $2\frac{2}{8}$ 93, Bl. 62.

Ej., først kaldet Hr. Esches i Hjortshøj, siden Jesper Eschildsens, strækker sig sønder af fra midt udi Gyden eller Smøgen, som er imellem Peder Hansen Halkiers Ejendom og Rende og langs ud med Adelgaden med Latinskolen, og fra Adelgaden eller Rendestenen ud til Havet.

Meilgade paa den øster Side.

34. Peder Madtzens egen iboende Huus forfalden med hosligende Kaalhaug. — $66\frac{2}{3}$ Rdl. — $8\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 16 β .

(B.) Skipper Peder Madsen Molbo, Sk. $10\frac{1}{1}$ 73, T. Bl. 37. (Ej. siges at ligge paa Skolegade, nest op til 36 paa Søndre Side og norden til Gyden, som gaar neder til Havet, kaldes Skoletrappen, og at strække sig fra Adelgaden ned til Stranden i Bredden 23 sjællandske Alen og siden neden for Residenshaven [36] i Bredden 34 sjællandske Alen. Til Ej. hører 4 Agre i Møllevangen, kaldet Fru Anne Brochs Eje.

Sk. br. $20\frac{11}{11}$ 86, Bl. 168, e. ham, der døde $22\frac{10}{10}$ 86.

Boet overlader Ej. til Panthaveren: Kandestøber Hans Nielsen Gottlander (P.: $20\frac{1}{1}$ 80, Bl. 36 a).

Ej. solgtes paa Auktion 7. el. 14. Jan. 87, A. Bl. 86, til Hr. Melchior Sommerfeld, se Hertel 2, S. 428—430.

87.: Sidsel Nielsdatter Krog. 93.: Didrich Christensen.

P.: d. $11\frac{1}{12}$ 91, l. $12\frac{1}{1}$ 93. Ps.: D. C.

35. Conrectors Resedentz. — $26\frac{2}{3}$ Rdl. — $3\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 16 β .

93: Konrektor Jørgen Rhodius, se Hertel 2, S. 474.

36. Mag. Niels Krogs Resedentz, som er latinsche Schollemester, derhoes en Hauge. — $106\frac{2}{3}$ Rdl. — $13\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 2 Ort 16 β .

93.: Rektor Mag. Jens [Nielsen] Mundelstrup, se Hertel 2, S. 473—474.

37. Sal. Mag. Johan Rodius hans Gaard och Hauge, staar ledig och ubeboed. — 200 Rdl. — 25 Rdl. — 1 Rdl. 1 Ort 0 β .

91.: Hr. Jørgen Rhodius, se Hertel 2, S. 474.

38. Ingeborg Mag. Laurs Bordings Gaard, som Borgm Jørgen Foeg nu en Deel deraf hafuer och beboer, med derhosligende en stoer och fuldkommen Hauge. — $466\frac{2}{3}$ Rdl. — $58\frac{1}{3}$ Rdl. — 2 Rdl. 3 Ort 16 β .

39. Ingeborg Mag. Laurs Bordings endnu en Boed, som Mogens Schollmester udi boer. — $53\frac{1}{3}$ Rdl. — $6\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 8 β .

Danske Skolemester Rasmus Nielsen Juel, Sk. $\frac{12}{1}$ 93, Bl. 51.
P.: $\frac{12}{1}$ 93, Bl. 52.

40. Niels Snedkers egen iboende Huus. — $42\frac{2}{3}$ Rdl. — $5\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 2 β .

Snedker Niels Andersen, Sk. br. $\frac{2}{4}$ 91, Bl. 318, e. ham, død for ungefæhr et Aar siden. E.: Else Michelsdatter.

1 Ej. indlægges Niels Lauridtsen paa Hustrus og Stedbørns Vegne i Henh. t. Pantebrev dat. $\frac{24}{4}$ 88, l. ?

91.: Peder Rasmussen.

41. Niels Nielsen it Huus, som Peder Toersen Schreder udi boer. — $66\frac{2}{3}$ Rdl. — $8\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 16 β .

85.: Skræder Peder Thorsen Todbjerg.

42. Hr. Jens paa Hellnes hans Arfuinger tuinde Boeder med Hauge til Hafuet. — 40 Rdl. — 5 Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 0 β .

87.: (B.) Skipper Søren Pedersen Rytter.

P.: $\frac{13}{3}$ 90. Ps.: S. P. Ph.: (B.) Handelsmand Peder Hansen Fæder, der skøder Ej. til Snedker Rasmus Keiser, Sk. $\frac{11}{3}$ 91, Bl. 33.

43. Dinus Pedersens iboende Gaard med Hauge, som hand self eier. — $226\frac{2}{3}$ Rdl. — $28\frac{1}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 1 Ort 16 β .

Dinus Pedersen Vintz.

P.: dat. $\frac{20}{3}$ 84, l. $\frac{1}{3}$ 86, Bl. 116. Af. $\frac{1}{3}$ 94.

44. Jehanne Baggers egen iboende Gaard med hosligende Hauge. — 120 Rdl. — 15 Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 0 β .

(B.) Bager Søren Michelsen, Sk. br. $\frac{24}{7}$, 82, Pr. 3, Bl. 256, e. ham, der siges at være død for rum Tid siden; han har Sk. $\frac{21}{3}$, 78, T. Bl. 100.

Ej. tilfalder E.: Johanne Nielsdatter og deres Datter Mette Sørensdatter. E. gifter sig paany med (B.) Skipper Laurits Rasmussen Elsegaard. Hun dør $\frac{18}{7}$, 89, se Sk. br. $\frac{25}{8}$, 89, Bl. 243, e. hende.

Ej. udlægges til Enkemanden og Datteren af 1ste Ægteskab. Laurits Rasmussen Elsegaard dør $\frac{23}{3}$, 91, se Sk. br. $\frac{27}{4}$, 91, Bl. 448, e. ham.

Ej. tilfalder Steddatteren Mette Sørensdatter, der lader Ej. sælge paa Auktion $\frac{18}{5}$, 91, A. Bl. 116, til Bager Thomas. I Sk. $\frac{21}{3}$, 78 siges Ej. at ligge næst op til 43 paa den ene Side og til Sct. Olai Kirkegaard og Gyden, som gaar til Kirkegaarden, paa den anden Side, og at strække sig med bagved liggende Have fra Adelgaden ud til Sct. Olai Kirkegaard.

45. Borgm. Jens Laaßbye en Boed, derhos en Smedie och lidet Udgang. — $34\frac{2}{3}$ Rdl. — $4\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 21 β .

(B.) Handelsmand Jens Rasmussen Laasby, Sk. $\frac{10}{7}$, 73, T. Bl. 84. G. Maren Jensdatter Vinter, se Sk. br. $\frac{30}{1}$, 74, Bl. 230, se 6.

Ej. siges at ligge nest sønden til 47 og at strække sig vesten fra Adelgaden i øst til Sct. Olai Rist.

91.: 4 Boder ved Sct. Olai Rist.

46. En liden Boed, som Peder Grafuer iboer, St. Ollufs Kirche tilhørende, er oc paa ene Side af Kierchegaarden beliggende. — $5\frac{1}{3}$ Rdl. — $\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 4 β .

47. Rasmus Smeds iboende Waaning. — $53\frac{1}{3}$ Rdl. — $6\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 8 β .

Smed Rasmus Christensen købte Ej. paa Auktion $\frac{19}{5}$, 86, A. Bl. 72, afholdt efter Rekvision af Arvingerne efter Dr. Mathias Broberg, se T. $\frac{80}{83}$, Bl. 159 og 172 (P.: $\frac{21}{2}$, 33). Dr. Mathias Broberg døde c. $\frac{7}{6}$, 81, se Pers. T. 37 B. 1916, S. 68, og iøvrigt 49 B. 1928, S. 106, og 2 B. 1881?, S. 201. I Sk. br. $\frac{10}{3}$, 87, Bl. 50, e. Smed R. C., død $\frac{14}{1}$, 87, udlagdes Ej. til Arvingerne e. Dr. Mathias Broberg: Assessor Hans v. Lossov til Restrup, Hans Lange til Asmild Kloster, Tøger Renberg og Rasmus Broberg til Sjelle Skovgaard. Disse sælger Ej. til (B.) Hanskemager Jens Sørensen, Sk. $\frac{20}{8}$, 88, Bl. 178.

I Sk. br. $\frac{11}{1}$, 92, Bl. 404, e. J. S., død 14 Dage før Fastelavn 91, indlægges i Ej. E.: Elline Abrahamsdatter med forlovet Fæstemand Hanskemager Søren Rasmussen og deres to Børn Jens og Mette.

48. Willum Thistrups et lidet Biugested. — 0 Rdl. — 2 Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 10 β .

Willum Rasmussen Testrup, Sk. $\frac{9}{11}$, 73, T. Bl. 114.

P.: $\frac{9}{11}$, 73, Bl. 13. Ph.: (B.) Handelsmand Hans Bendixen, der den $\frac{7}{10}$, 75, T. Bl. 107, forlanger Kapitalen indbetalt i Løbet af 2 Mdr., øjensynligt uden Resultat, idet Ej. findes opført blandt Fællesboets Ejendomme i Sk. br. $\frac{9}{11}$, 85, Pr. 3, Bl. 79, e. hans Hustru Mette Jensdatter Vinter, død $\frac{21}{5}$, 81. Ej. tilfalder Enkemanden og deres 6 Børn: Anders (19), Maren (12), Karen (11), Mette (10), Lisabeth (8) og Lenne (6).

91.: Skræder Jørgen Rasmussen.

49. Hans Windters Waaning med der achter liggende tuinde Boeder, som hafuer deris Udgang til St. Ollufs Kierchegaard. — $73\frac{1}{3}$ Rdl. — $9\frac{1}{6}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 20 β .

Borgersøn, Handelsmand Hans Sørensen Vinter, Sk. $\frac{9}{4}$, 75, T. Bl. 63.

91.: Skræder Jørgen Rasmussen.

50. Søfren Pottmager tuinde Boeder, udi den ene boer hand self, den anden bortleyet med derhøes liggende Hauge. — $66\frac{2}{3}$ Rdl. — $8\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 16 β .

Pottmager Søren Jensen, Sk. $\frac{10}{7}$, 85, Bl. 103, fra Anders Lauritsen, der som Panthaver indlagdes m. fl. i Ej. i Sk. br. $\frac{24}{8}$, 80, Bl. 642, e. Pottmager Christen Sørensen.

51. Hans Søfrenßens egen iboende Gaard med hosliggende Hauge. — 280 Rdl. — 35 Rdl. — 1 Rdl. 3 Ort 0 β .

(B.) Handelsmand Hans Sørensen Gylding, Sk. $\frac{18}{7}$, 72, T. Bl. 63. I Sk. br. $\frac{9}{8}$, 92, Bl. 486, e. ham, der døde $\frac{23}{3}$, 91, tilfaldt Ej. 51 og 52 E. Birgete Jensdatter, se 14 — og deres 6 Børn, Søren (19), Niels (18), Jens (16), Hans (15), Maren (11) og Mette (8).

Ej. siger i Skødet at strække sig fra 52 paa den ene Side og til Borgm. Jesper Nielsen Hutfelds Gaard og tilliggende Have, som Henrik Bertelsen Instrumentalist iboer, paa samme Side nedenfor ud til Havet, og paa den anden Side hen ud med Gaden til 50 og nederfor imod Havet at strække sig op til Maren Clemensdatters Have, som hun nu har lagt til Sct. Oluf's Kirkegaard.

52. Hans Windter it øde Biugested. — 0 Rdl. — 8 Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 15 β .

I Sk. br. $\frac{39}{1}$, 74, Bl. 230, e. (B.) Handelsmand Jens Sørensen Vinter — se 6 — tillægges Ej. Enken: Mette Rasmusdatter Testrup. 85: (B.) Handelsmand Hans Sørensen Gylding, se iøvr. 51.

53. Jasper Eschesen tuinde Boeder med derhoes liggende Hauge — 40 Rdl. — 5 Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 0 β .

I Sk. br. $^{10}/_7$ 82, Bl. 247, e. Jesper Eskildsens Hustru Margrethe Pedersdatter Lindenfeld siges Fællesboet kun at eje Halvdelen af Ej., der ved Sk. $^{20}/_{10}$ 87, Bl. 161, sælges af Hr. Sognepræst til Hasle, Lisbjerg og Skejby Søren Eskildsen til (B.) Smed Jacob Jensen.

Jesper og Søren E. er formentligt Brødre og Sønner af Hr. Esche i Hjortshøj og sidstnævntes Arving, se 33.

(B.) Skipper Jacob Jensen Smed døde ved Pintse Dags Tid 89. I Sk. br. $^{24}/_{10}$ 92, Bl. 482, e. ham indlægges i Ej. Niels Lauritsen som Panthaver, E.: Anne Nielsdatter og deres eneste Barn Jens Jacobsen (11).

E. g. sig igen med Sætteskipper af Aarhus Mads Pedersen, Endelave, se Pers. T. B. 47, 1926, S. 194.

P.: $^{20}/_{10}$ 87., Bl. 161.

54. Hr. Melchior Sommerfelds egen iboende Gaard med hosliggende Hauge. — 120 Rdl. — 15 Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 0 β .

55. Maren Clemmedsdatters egen iboende Gaard med hosliggende Hauge. — 500 Rdl. — 62 $\frac{1}{2}$ Rdl. — 3 Rdl. 0 Ort 12 β . a. — 2 Rdl. 0 Ort 8 β . b. — 1 Rdl. 0 Ort 4 β .

Ej. sælges af Dødsboet paa Auktion.

a. $^{28}/_6$ 91 eller en af de følgende Dage til Morten Wærn.

b. 3. eller 4. August 92 til Rasmus Wærn.

a. ligger nærmest 54 og b nærmest 56.

56. Peder Pedersens iboende Gaard med hosliggende Hauge, som hand self eier. — 246 $\frac{2}{3}$ Rdl. — 30 $\frac{5}{6}$ Rdl. — 1 Rdl. 2 Ort 4 β .

(B.) Handelsmand Peder Pedersen Flensborg, død $^{21}/_{10}$ 91. I Sk. br. $^{7}/_3$ 92, Bl. 395, e. ham indlægges i Ej. E.: Maren Sørensdatter og 5 af Børnene: Søren (19), Peder (13), Tvillingerne Marcher og Jens (10) og Catrina (16).

57. Søren Sørensens egen iboende Gaard med hosliggende Hauge. — 333 $\frac{1}{3}$ Rdl. — 41 $\frac{2}{3}$ Rdl. — 2 Rdl. 0 Ort 8 β .

Maren Pedersdatter, Rasmus Madsen Wærns, Sk. $^{22}/_3$ 83, T. Bl. 163, paa 57 og 78.

58. Olluf Christensens egen iboende Gaard med hosliggende Hauge til Hafuet. — 266 $\frac{2}{3}$ Rdl. — 33 $\frac{1}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 2 Ort 16 β .

I Sk. br. $28\frac{1}{2}$ 87, Bl. 26, e. (B.) Overformynder Oluf Christensen, død sidst i December 83, indlægges E.: Kiersten Thomasdatter og deres 3 Børn: Maren, Christen (18) og Else (24) i Ej. Maren Olufsdatter var E. e. Anders Madsen Wærn, de blev gift c. $18\frac{1}{6}$ 79, se Pers. T. B. 37, 1916, S. 35.

59. Jens Pallesens egen iboende Gaard med hosligende Hauge. — $213\frac{1}{3}$ Rdl. — $26\frac{2}{3}$ Rdl. — 1 Rdl. 1 Ort 8 β .

Jens Pallesen fra Lystrup, Sk. br. $18\frac{1}{3}$ 86, Bl. 116. Ej. siges tidligere at have tilhørt Raadmand Peder Sørensen, hvis Arvinger tilskøder J. P. Ej.

P. S.s Brodersøn Sognepræst Erich Thomasen, Gjern, giver Skøde, dat. $30\frac{1}{12}$ 80, paa $\frac{1}{2}$ og Oluf Christensen, g. Kiersten Thomasdatter (se 58) giver Skøde paa $\frac{1}{4}$, dat. $12\frac{1}{2}$ 81. $\frac{1}{4}$ er tilfalden Jacob Lauritsen Møller, g. Dorethe Thomasdatter.

Efter hans Død $28\frac{1}{6}$ 73, se Sk. br. $9\frac{1}{6}$ 74, Pr. 2, Bl. 249, e. ham og hende, der var død noget tilforn, tilfaldt denne $\frac{1}{4}$ Børnene Erich (17), Laurits, Maren og Anne, paa hvis Vegne gives Skøde $20\frac{1}{6}$? 81.

P.: $6\frac{1}{2}$ 85, l. $27\frac{1}{3}$ 90, Bl. 11.

Ej. siges at grænse mod Nord til Borgebæk.

60. Jørgen Ditlefsens egen iboende Gaard med en liden øde och u-brugelige Hauge. — 160 Rdl. — 20 Rdl. — 1 Rdl. 0 Ort 0 β .

P.: $21\frac{1}{4}$ 92. Ps.: (B.) Bager Jørgen Ditlefsen.

61. Casper Nielsens iboende Gaard med en liden Hauge, Maren Clemmetsdatter tilhørende. — $374\frac{2}{3}$ Rdl. — $46\frac{5}{6}$ Rdl. — 2 Rdl. 1 Ort 9 β .

(B.) Handelsmand Casper Nielsen Brandt, Sk. $3\frac{1}{7}$ 84, Bl. 66, paa $\frac{2}{3}$ fra Maren Clemmetsdatter, paa $\frac{1}{6}$ fra Borgm. Johan Michelsen i Middelfart paa $\frac{1}{6}$ fra Stiftsbefalingsmand over Viborg Stift Christen Skeel Jørgensen til Soestrup.

Ej. er udlagt Maren Clemmetsdatter. Christen Skeel Jørgensen — se Hübertz II, Side 166 — og Borgm. Jacob Michelsen i Aarhus paa Skiftet e. sal. Raadmand Jacob Nielsen i 66, og Jacob Michelsens Andel er udlagt Broderen forannævnte Johan Michelsen paa Skiftet e. ham. Registrering fandt Sted $27\frac{1}{5}$ 78, se Sk. Pr. 2, Bl. 1.

Ej. siges at ligge mellem Havgyden og Borgebækken.

62. Schipper Jens Sørrensens egen iboende Gaard med derudi befattet tuinde Boeder och intet andet derhoes. — $233\frac{1}{3}$ Rdl. — $29\frac{1}{6}$ Rdl. — 1 Rdl. 1 Ort 20 β .

Skipper Jens Sørensen, Sk. $4\frac{1}{5}$ 82, T. Bl. 115.

Ej. siges at ligge næst op til Havgyden med den ene Side og at strække sig til 64 paa den anden Side.

P.: $\frac{10}{12}$ 93, Bl. 51.

63. Hans Windter fire Boeder beliggende i Hauggyden med it Støche Haugjord der til. — 64 Rdl. — 8 Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 15 β .

64. Sal. Peder Kremmers Enches iboende Gaard, hindes Broder Halfparten tilhørende. — 144 Rdl. — 18 Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 15 β . — a. 0 Rdl. 1 Ort 20 β . — b. 0 Rdl. 1 Ort 20 β .

Udstykket med Magistratens Godtbeholdende i a. den sydlige Halvdel, bestaaende af 2 sammenlagte Gaarde, og b.

I Sk. br. $\frac{11}{4}$ 83, Bl. i 538, e. (B.) Peder Rasmussen Karlby, død $\frac{1}{3}$ 82, siges det, at i Sk. br. $\frac{3}{4}$ 79 efter Jens Pedersen Todbjerg indlagdes Niels Mortensen Lund, se Bl. 537, og hans Broder, Hans Pedersen, sikkert tillige en Broder til P. R. Karlbyes E.: Kiersten Pedersdatter, der giftede sig paany med (B.) Ladefoged Jacob Nielsen, i Ej.

a. $\frac{9}{3}$ 84, Bl. 63, transporterer Niels Mortensen Lund til Jacob Nielsen den Part, han kan have i Ej., og $\frac{6}{3}$ 85, Bl. 93, den Part, der arvelig er tilfalden ham efter Broderen, Hans Pedersen, som for mange Aar siden er siglet til Ostindien, og om hvem intet er hørt.

Priv. Apotheker Jacob Gessius, Sk. $\frac{13}{6}$ 89, Bl. 189.

(B.) Skipper Christen Jacobsen Samsø, Sk. $\frac{18}{2}$ 92, Bl. 41.

P.: $\frac{6}{3}$ 84, Bl. 64.

b. (B.) Jacob Espensen, Sk. $\frac{6}{3}$ 85, Bl. 94, fra Niels Mortensen Lund.

I Sk. br. $\frac{12}{12}$ 93, Bl. 593, e. Jacob Espensens Hustru Karen Nielsdatter, død ungefehr en 14 Dage før Paaske 92, indlægges i Ej.: Proviantforvalter Christen Vegerslev og Catharina Schumacher, E. e. Assessor Jørgen Fog, Sk. br. $\frac{12}{3}$ 86, Bl. 621, e. denne — se 38.

P.: $\frac{5}{3}$ 85, Bl. 95.

65. Jens Wegerslefs Gaard, som Schipper Laurs Thodberg udi boer. — 120 Rdl. — 15 Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 0 β .

90.: Jens Jørgensen.

P.: dat. $\frac{16}{3}$ 85, l. $\frac{20}{3}$ 88, Bl. 167. Ph.: Datteren: Maren Jensdatter, Vegerslev, E. e. Morten Sommerfeld.

66. Hr. Rasmus Christensen i Orumslef, 3 smaa Boeder, derhoes lidet Udgang. — 56 Rdl. — 7 Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 10 β .

85.: Hr. Christen i Viby.

87.: Anne Larsdatter, E. e. Mads Nielsen Hundreddaler, se 67.

67. Madtz Hunderdahlers egen iboende Gaard med derhosligende Hauge. — $133\frac{1}{3}$ Rdl. — $16\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 8 β .

(B.) Mads Nielsen Hundreddaler, Sk. $\frac{9}{4}$ 82, T. Bl. 111. I Sk. br. $\frac{5}{6}$ 85, Bl. 572, e. ham, død $\frac{8}{3}$ 85, tillagdes E.: Anne Lauritsdatter $\frac{1}{2}$ og deres Datter Else Madsdatter (7) $\frac{1}{2}$. Til Dækning af Barnets Ret tinglæstes Sk. br. $\frac{2}{10}$ 85, Bl. 107.

68. Anders Wærns egen iboende Gaard med Hauge til Hafuet. — $333\frac{1}{3}$ Rdl. — $41\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 8 β . a. — 1 Rdl. 0 Ort 4 β . b. — 1 Rdl. 0 Ort 4 β .

Anders Madsen Wærn g. Maren Olufsdatter c. $\frac{13}{10}$ 79, se Pers. T. B. 37, 1916, S. 35.

I Sk. br. $\frac{12}{8}$ 84, Bl. 509, e. ham, der døde $\frac{9}{10}$ 83, er Ej. delt i a. (mod Nord) og b. (mod Syd).

a. Heri indlægges Monsr. Theophilus Banghey og Monsr. Gillis Bulloch, begge boende i London.

$\frac{2}{3}$ 89, Bl. 186, pantsætter Peder Hansen Kreutzling Ej. Kvit-tering af $\frac{13}{3}$ 1701, aflæst $\frac{2}{3}$ 1702, se iøvrigt 68 b.

Ej.s Brede til Gaden $26\frac{5}{8}$ Alen.

b. Heri indlægges Monsr. Edvard Lemon i London og Skipper Michel Jacobsen.

Sidstnævnte pantsætter Ej. til sine Børn Jacob og Anne $\frac{24}{2}$ 87, Bl. 135, og til Peder Hansen Kreutzling, dat. $\frac{20}{10}$ 89, l. $\frac{1}{10}$ 90, Bl. 13.

Af dette Pantebrev synes det at fremgaa, at P. H. K. gennem sin Hustru er bleven Ejer af E. L.s Indlæg i Ej. og har overdraget det videre til M. J.

Handelsmand Peder Hansen Kreutzling blev c. $\frac{15}{1}$ 84 g. Marta Nielsdatter Brandt, se Pers. T. B. 38, 1917, S. 126.

Ej.s Brede til Gaden 24 Alen.

69. Peder Elkiers egen iboende Gaard med hosligende Hauge til Hafuet. — $133\frac{1}{3}$ Rdl. — $16\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 3 Ort 8 β .

$\frac{19}{5}$ 86 sælges Ej. paa Auktion, A. Bl. 71, til Skipper Michel Sørensen Gylding efter Rekvisition af Arvingerne e. Dr. Mathias Broberg, cfr. T. $\frac{80}{88}$, Bl. 159 og 172. (P.: $\frac{15}{11}$ 32) -- se 47.

70. Daid Jørgensens egen iboende Waaning med it Støche fast u-nøttige Hauge Jord. — $66\frac{2}{2}$ Rdl. — $8\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 16 β .

Konsumptionsbetjent David Jørgensen, Sk. dat. $\frac{16}{10}$ 80, l. $\frac{9}{10}$ 87, Bl. 159.

I Sk. br. $\frac{28-24}{5}$ 92, Bl. 597, e. ham, der døde $\frac{16}{4}$ 92, tillægges Ej. E.: Maren Sørensdatter og deres Søn Jørgen Davidsen (9).

Ej. siges at strække sig fra Adelgaden imod Strandbakken.

Wden for Meilgade paa den øster Side.

71. Mag. Niels Krog it øde Biugsted. — 0 Rdl. — 1 Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 5 β .

Konsumptionsbetjent David Jørgensen, Sk. dat. $\frac{6}{5}$ 85, l. $\frac{6}{10}$ 87, Bl. 160, fra Mag. Peder Krog, Provst over Samsø, hvem Ej. siges at være tilfalden som Arv efter hans Moder.

Ej. siges at strække sig fra Adelgaden imod Strandbakken. Se 70.

72. Maren Clemmedsdotter it øde Biugsted. — 0 Rdl. — 1 Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 5 β .

Paa Auktion d. $\frac{28}{7}$ 91 eller en af de følgende Dage solgtes det til Ej. hørende Gaardsavl, kaldet Rytters Eje, til Byskriver Christen Jensen Hemb, se A. Bl. 123.

73. Borgm Jørgen Hansen i Horsens it øde Biugsted. — 0 Rdl. — $1\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 7 β .

I Sk. br. $\frac{30}{3}$ 75, Bl. 240, e. (B.) Handelsmand Erich Christensen og Hustru Maren Rasmusdatter — se 14 — indlægges i Ej. Borgm. Jørgen Hansen i Horsens.

91.: sal. Hans Sørensen Gyldings E.: Birgete Jensdatter — se 51.

74. Oluf Christensen en liden Kaalhauge. — 0 Rdl. — $\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 4 β .

I Sk. br. $\frac{28}{2}$ 87, Bl. 26, e. (B.) Overformyndet Oluf Christensen, død sidst i December 83, tillægges Ej. E.: Kiersten Thomasdatter og deres 3 Børn Maren, Christen og Else, se 58.

75. Jørgen Ditlefsen en mindre dito. — 0 Rdl. — $\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 3 β .

(B.) Bager Jørgen Ditlevsen, Sk. $\frac{25}{6}$ 68, T. Bl. 39, paa $\frac{1}{2}$.

76. Niels Nielsen en Kaalhauge. — 0 Rdl. — $\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 4 β .

I Sk. br. $\frac{18}{2}$ 91, Bl. 417, e. studiosus, borgerlig Handelsmand Niels Nielsen, død i April 89, indlægges i Ej. E.: Margrethe Henrichsdatter Blichfeld og deres Børn Maren (4) og Karen (3).

Paa den wester Side.

77. Maren Clemmedsdatter en Kaalhauge. — 0 Rdl. — 1 Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 5 β .

Ej. sælges af Boet paa Auktion $\frac{28}{6}$ 91 eller en af de følgende Dage til Morten Wærn, A. Bl. 123.

78. Søren Uggelbølle en Kaalhauge. — 0 Rdl. — $1\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 8 β .

Maren Pedersdatter, Rasmus Madsen Wærns, Sk. $\frac{22}{3}$ 83, T. Bl. 163, paa 57 og 78.

79. En øde Haugepladtz Byen tilhørende. — 0 Rdl. — $\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 3 β .

Byen sælger $\frac{10}{2}$ 85 Ej. paa Auktion, A. Bl. 60, til (B.) Handelsmand Hans Sørensen Gylding, død $\frac{23}{3}$ 91. I Sk. br. $\frac{9}{3}$ 92, Bl. 486, e. ham tilfaldt Ej. E. og deres 6 Børn, se 51.

80. Karen Nielsdotter en øde Pladtz. — 0 Rdl. — $\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 4 β .

I Sk. br. $\frac{15}{2}$ 89, Bl. 183, e. Karen Nielsdatter, E. e. Jacob Andersen — hun døde $\frac{13}{12}$ 88 — tillægges Ej. Arvingerne: Sognepræst i Maarslet Rasmus Nielsen, Niels Nielsen studiosus og Sognepræst i Søften Hans Blichfeld, sal. Jacob Nielsens Børn: Zidsel, Dorethe og Karen, og Arvingerne e. sal. Karen Nielsdatter, sal. Mogens Schovs dels sal. Mogens Mogensen Schovs Børn dels sal. Margrethe Schovs Børn.

Arvingerne sælger Ej. ved Sk. $\frac{10}{7}$ 90, Bl. 16, til Toldkontrollør Peder Rasmussen Halkier — se 32.

81. Sal. Peder Kedelførers Arfuinger en øde Haugepladtz. — 0 Rdl. — $\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 3 β .

Peder Hansen Kedelførers Arvinger, se 459.

Meilgade paa den wester Side.

82. Peder Baßballe 4re Boeder med Hauge. — $69\frac{1}{3}$ Rdl. — $8\frac{2}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 18 β .

I Mandtal paa Badskærskistens Udredning for 82, men først forfattet $\frac{10}{3}$ 84, staar: Peder Basballe af Niels Regels 4 Boder.

83. Anders Escheroeds Waaning, som Jens Olluffsen Wogenmand udi boer. — 60 Rdl. — $7\frac{1}{2}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 12 β .

I Sk. br. $\frac{18}{1}$ 81, Bl. 157, e. Jens Eskerod, død for ungefer 2 Aar siden og hans Hustru Elli Poulsdatter, død afvigte Sct. Mortens Dag, indlagdes i Ej. Børnene: Anders og Anne.

84. Commissari Hutfelds 4re Boeder med der hos ligende Hauge. — $74\frac{2}{3}$ Rdl. — $9\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 21 β .

85. Peder Pedersen 4re Boeder med der hosligende Hauge. — $74\frac{2}{3}$ Rdl. — $9\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 1 Ort 21 β .

I Sk. br. $\frac{7}{3}$ 92, Bl. 395, e. (B.) Handelsmand Peder Pedersen Flensborg, død $\frac{21}{10}$ 91, indlægges i Ej. E.: Maren Sørensdatter og deres Børn — se 56. Han har Skøde paa Ej., l. $\frac{14}{7}$ 81, T. Bl. 65.

86. Søren Nielsen en liden Biugeplads nu nylig indplanchet til Gaardens Brug. — 0 Rdl. — $3\frac{1}{3}$ Rdl. — 0 Rdl. 0 Ort 16 β .

Borgm. Michel Michelsen Malling, Sk. d. $\frac{3}{8}$ 87, l. $\frac{9}{10}$ 90, Bl. 20, fra Forvalter over Marselisborg og Stadsgaard, Raadmand Søren Nielsen, der siges at have købt Ej. af Borgm. Jens Rasmussen Laasby, der har Skøde paa Ej., l. $\frac{22}{6}$ 82, T. Bl. 121.

Ej., som nu bruges som Have, siges at ligge nest norden ved 87. Se 87.

87. Dito Søren Nielsens Gaard med hosligende Hauge hand self iboer och eier. — 340 Rdl. — $42\frac{1}{2}$ Rdl. — 2 Rdl. 0 Ort 12 β .

Forvalter over Marselisborg og Stadsgaard, Raadmand Søren Nielsen g. Kirsten Hansdatter c. $\frac{19}{7}$ 80, Pers. T. Bl. 37, 1916, S. 42 — Sk. $\frac{22}{12}$ 81, T. Bl. 91.

Borgm. Michel Michelsen Malling, Sk. d. $\frac{3}{8}$ 87, l. $\frac{9}{10}$ 90, Bl. 20, (B.) Jørgen Andersen Hørning, Sk. d. $\frac{9}{8}$ 88, l. $\frac{9}{10}$ 90, Bl. 20 (ang. sikkert ogsaa 86).

93.: Peder Nielsen Læsø.

Vedr. 86 og 87. I Skødet d. $\frac{2}{8}$ 87, l. $\frac{9}{10}$ 90, Bl. 20, hedder det: Gaarden sælges med tilliggende 2 Gaardsavl og den indelukkede Have vesten til Gaarden, dog herudi agtes, at sal. Jens Sørensen Østerbyes Arvinger beholder det Stykke Jordsmon, som hans Hus er paabygget, og dertil nu findes indhegnet, hvorimod Borgm. Michel Michelsen Malling tilkommer den Plads til Gaarden, som jeg af nu sal. Jens Østerby derfor bekom.

Herved sigtes til Mageskifte af $\frac{7}{1}$ 82 og Sk. $\frac{19}{1}$ 83, T. Bl. 151, hvorved Jens Sørensen Østerby afstaar et Stykke af sin Gaard i Fægdyden (gl. 89) til Søren Nielsen, der til Gengæld afstaar til Jens Sørensen Østerby et Stykke Havejord med derpaa staaende Hus. (Maal).

88. Mortten Wærns egen iboende Gaard med 5 Boeder, som udi Gaarden er incorporered. — 260 Rdl. — $32\frac{1}{2}$ Rdl. — 1 Rdl. 2 Ort 12 β .

I Sk. Br. $\frac{18}{10}$ 71, Bl. 117, e. (B.) Mads Wærns E.: Zidse Sørensdatter, død i Juni 69, indlægges i Ej.: Morten Jørgensen Sommerfeld i Henh. til Pantebrev af $\frac{24}{10}$ 67, T. Bl. 81, og deres 5 Børn: Søren, Anders, Rasmus, Anne og Morten.

(B.) Handelsmand Morten Jensen Blach, Sk. $\frac{4}{6}$ 90, Bl. 21. (Maal.) P.: $\frac{1}{6}$ 90, Bl. 22. Ph.: Frue Kirke.

Det siges, at Morten Madsen Wærn $\frac{21}{11}$ 89 har pantsat Ej. til samme Kreditor, et Pant, der nu indløses.

Lidt fra Viby Sognestyre 1842—1875.

Ved HANS BIRKELUND.

I Viby Sogneraads Arkiv er der to temmelig tynde Protokoller, som rummer Sognestyrets Forhandlinger i ovennævnte Aaremaal, men der blev ogsaa kun holdt faa Møder hvert Aar, og der indførtes som Regel kun Sagerne og hvad man vedtog om dem.

Fra Forordningen 1841 til Landkommunalloven 1867 kaldtes Ledelsen Sogneforstanderskab, siden Sogneraad. Indtil 1868 var Viby og Thiset Sogne sammen i en Kommune, og Sogneforstanderskabet holdt skiftevis Møder i Viby og Ingerslev Skoler. Det første Møde blev holdt i Viby d. 3. Januar 1842 og Protokollen er da underskrevet af følgende: Enemark, Steenberg, Ingerslev, P. W. Storm, R. C. Knudsen, Niels Rasmussen, Søren Rasmussen, Albrect Jensen. De fleste af de indførte Sager har kun ringe Interesse. Her nævnes blot nogle, som i nogen Maade belyser Forhold, der var helt anderledes da end nu.

Næste Møde 4. Marts 1842. Der forelaa et Andragende fra Peder Hveisel m. fl. i Viby By angaaende, at de fandt sig for meget bebyrdede med Indkvartering af omrejsende i Forhold til de Hartkornsejere, som ikke bo i Byen, hvorfor de forlangte et offentligt Herberge til saadanne i Byen.

Derpaa besluttede Forstanderskabet saaledes: At de ikke troede benævnte Beboere pligtige til at modtage saadanne Rejsende til Indkvartering — ikkun i højeste Nødsfald, naar det kunde skjønnes muligt at være farligt at jage dem bort.

Et andet Andragende fra P. Hveisel, om nogen nye Bevillinger maatte meddeles til flere i Viby Sogn som Tømmermænd.

Derpaa reflekterede Sogneforstanderskabet saaledes: At skulle saadanne Ansøgninger indkomme, skulle de komme i Betragtning.

Næste Møde 4. Maj s. A. var der saa et Andragende fra Rasmus Nielsen af Viby Terp om Bevilling som Tømmersmand, hvorpaa blev givet Erklæring, at Forstanderskabet intet derimod fandt at erindre — dog uden at have Medhjælp i Professionen.

Et Andragende fra Niels Mikkelsen, Viby, i samme Anledning fik samme Erklæring.

Mødet 7. Juli s. A. Ansøgning fra Skrædder Peder Christensen af Stautrup om Bevilling til at nedsætte sig som saadan i Viby Sogn, hvortil blev resolveret, at Supplikanten, som en for Sogneforstanderskabet ganske ubekjendt Person, kun maatte meddeles Bevilling til at drive Skrædderhaandværket i Viby Sogn i en Tid af 3 Aar for det første, da han maaske, hvis han er en ordentlig og dygtig Haandværker, at denne hans Ansøgning maatte i saadant Tilfælde fornyes.

Mødet 8. Novbr. 1843. Politimesteren ønskede en Erklæring om Arbejdsklassens og Husmandsklassens Vilkaar. Herom oplystes: »Den største Del af Husmændene med Jord i Pastoratet ere Selvejere og de øvrige Fæstere, uden at deres Vilkaar er strængere, end at de ved ordentlig Husholdning, og naar de ville benytte den Lejlighed til Arbejde, der her ingen Mangel er paa, godt kunne ernære sig, ligesom de paa enkelte Undtagelser nær ere i en saadan Stilling, at de ingen billig Grund have til Klage, saa at det næppe behøves, at der fra det offentlige Side træffes nogen Foranstaltning til deres Kaars Forbedring. For saa vidt som der imidlertid maatte findes Anledning til at foretage noget i saa Henseende, maatte det især være Opmuntring til Sparsommelighed og Vindskibehlighed, hvilket sidste i Særdeleshed maatte gaa ud

paa at dyrke deres Lodder med mere Omhu og ved Hjælp af deres Køer, hvilket vilde befri dem for det Afhængighedsforhold, de hidtil have staaet i til de Mænd, som forrette deres Pløjning og Kjørseler samt for at udrede den ej ringe Betaling, derfor maa gives. Videre vilde en hensigtsmæssig Benyttelse af deres Haver være dem til megen Fordeel, og det saa meget mere, som Arbejdet derpaa kunde udføres af Kone og Børn, da disse dog intet andet kunne fortjene.

Hvad angaar de jordløse Husmænd og Indsiddere, kan, hvad foran er anført, og for Størstedelen anvendes paa disse, kun maa Forstanderskabet bemærke, at naar Husmænd og andre smaa Grundejere, som ej er ualmindeligt, oprette Lejestuer, ere disse, efter hvad der her har vist sig, de farligste for Fattigvæsenet, og de Steder, hvorfra dette faar de fleste Almisselemmer, især fordi disse Stuer ere saa maadelige, at kun Personer, der ej andet Steds kunne faa Hus, leje dem, saa at disse, der høre til de mest ubemidlede, naar enten flere Børn eller Sygdom støder til, straks blive trængende. Om noget herimod kan gjøres indstilles til Kyndigeres Bedømmelse.

En Ansøgning fra Borger og Bødkermester Poul Bærentzen, Aarhus, om Bevilling til en Vindmølles Bygning og Anlæg paa Viby Mark blev af Sogneforstanderskabets Medlemmer anset for meget fordelagtigt og nødvendig og derfor anbefalet, mens Thiset Sogns Medlemmer afholdt sig fra at stemme.

Ved næste Møde 7. Decbr. ansøgte Justitsaad Ingerslev om det samme paa sin Ejendom. Anbefaledes enten denne eller Bærentzen.

1846, 2. Septbr., var Spørgsmaalet om et Sognebibliotek paa Dagsordenen. Derom er indført: »Med Hensyn til Oprettelse af Sognebibliotek blev besluttet at indbyde til saadan Oprettelse med Bidrag af 1 Mark aarlig for hver, der ved Forstanderskabet indskriver sig som Medlem. Hver Sogneforstander lovede for sit Distrikt at samle Underskrifter hos vedkommende Sognebeboere«. Det besluttedes at lade be-

kendtgøre fra Prædikestolen, at der agtes oprettet Vinteraftenskole for den konfirmerede Ungdom.

Ansøgning fra Skomager Jens Simonsen, Ravnholt, om Bevilling til at nedsætte sig som Skomager i Thiset Sogn blev formedelst Modsætninger efter Omstændighederne ikke anbefalet.

1868, 2. Januar, var der et Andragende fra C. Hviid om Tilladelse til at rydde Viby Høskov, mod at Ejeren af Kalbygaard, Kammerraad Lange, tilplanter et lignende Areal.

»Sogneraadet erkendte, at Viby Høskov ligger noget udsat for Nordvestvinden, og at dens Areal i og for sig egner sig lige saa godt til Ager som til Trækultur. Imidlertid maatte man formene, at Skoven, der ligger i Kommunens vestlige Side, hvor der findes saa lidt Skov, vel fortjente at bevares som saadan, da den afgiver ikke ubetydelig Læ for den tilliggende Mark og efter sin Beliggenhed ved Søen, maa betragtes som en stor Prydelse for Landskabet. Det bør derfor erindres, at bemeldte Skov for faa Aar tilbage bar en særdeles god og sluttet Bestand af alle Træsarter og navnlig af Ege, der var af god Vækst og Beskaffenhed.«

Endvidere indførtes ved samme Møde en Overenskomst med Stenhugger Peder Poulsen, hvorefter Sogneraadet har Ret til at benytte hans Lokaler til Forhandlinger og Møder indtil 15 Gange om Aaret. Peder Poulsen skal levere Lys og Varme, men forlanges saadant mere end 7 Gange aarlig, erholder han derfor 48 Skilling for hver Gang. P. P. er desuden pligtig til at levere Skrivemateriale og til, paa Forlangende, at forrette Budtjeneste. Han skal endvidere være forpligtiget og bemyndiget til paa en bestemt Dag at modtage og kvittere for de Bidrag, der indbetales til Sogneraadet. P. P. maa ej føre en større Kassebeholdning end 100 Rigsdaler, men skal aflevere det overskydende til Sogneraadets Formand eller det Medlem, som af Raadet bemyndiges til at modtage Pengene.

Selvfølgelig er han endvidere pligtig til at aflevere Kassen og gøre Regnskab for Oppebørslerne. P. P. nyder af Sogneraadet et Vederlag af 30 Rdl. aarlig.

Denne Overenskomst gælder for 1868 og indtil den fra en af Siderne opsiges med 3 Maaneders Varsel, men kun til hvert Aars 1. Januar.

Skønt denne Begyndelse til et »Kæmnerembede« var saare sløjt lønnet, var der dog en, som vilde gøre det endnu billigere; for da Poulsen opsagde Stillingen til 1. Januar 1870, tilbød Murer K. P. Jensen at overtage den for — 25 Rdl., og da han flyttede fra Sognet 1874, overdroges den til Smed A. Petersen for samme Sum.

1868, 6. Novbr., Skrivelse fra Førstelærer Bjørnbak, at han havde antaget Seminarist Assersen som Hjælpe-lærer, idet han bemærkede, at vedkommende kun havde Karakteren godt i Geografi, hvorfor Bjørnbak, om det forlanges, selv vil undervise i dette Fag.

Der var fra Sogneraadets Side intet at erindre mod, at Assersen indtil videre overtog Undervisningen i Geografi, men man maatte dog forbeholde sig at tage forandret Beslutning herom, hvis det skulde vise sig, at Undervisningen i dette Fag ikke gaves tilfredsstillende.

1870, 4. Marts, meddelte Formanden Resultatet af Folketællingen. I 169 Gaarde og Huse boede 282 Familier, i alt 1350 Personer, 696 af Mandkøn og 654 af Kvindekøn.

1875, 29. Januar, forelaa et Andragende fra Husejer N. P. Christensen, anbefalet af Skolekommissionen, om at hans 2 ældste Børn, der undervises i 3die og 4de Klasse, maatte være fri hver hveranden Formiddag for at passe deres yngste Søster, et Barn mellem 1 og 2 Aar. — Kunde dog ikke anbefales.

1875, 1. Februar, holdtes et Skattheydermøde, hvor ca. 70 var kommen til Stede, til Forhandling om Indkøb af en Fattiggaard. Forslaget forkastededes med overvejende Flertal. —

Lidt mere om Kirkerne i Horsens.

Af L. VESTEN.

I Tilslutning til Generalmajor Ramsings Afhandling har Redaktionen givet mig Plads før følgende:

Det ofte citerede Pavebrev af 19. April 1480 slaar fast, at Johanniterklosterets Kirke, lige som hele Klosteret, var indviet til Jomfru Marie, Vor Frue. Kirken kaldes, hvor den nævnes alene, »den hellige Marias Kirke«, *ecclesia beatæ Mariæ*. Hele Middelalderen igennem kender vi ikke til nogen anden Vor Frue Kirke i Horsens. Naar vi saa hører, at Christian den tredje i Sommeren 1540 giver Borgerne Lov til at »nederbryde then gamle kirke, som kaldis Vor Frue Kirke«, maa Tanken af sig selv vende sig mod den eneste kendte Kirke af det Navn i eller ved Horsens. Kirken var nu Kronens, og den havde for Øjeblikket slet ingen Bestemmelse. Helt siden 1480 havde Brugen af den maaske indskrænket sig til, at der i den afholdtes de særlige Øvelser, som paahvilede Brødrene i deres Egenskab af regelbundne Brødre, medens alle andre fælleskirkelige Handlinger var henlagt til Sct. Ib. — Her melder sig imidlertid en Vanskelighed. Endnu 1575 kaldes den sydlige Fløj af Klosterets samlede Bygningsmasse for Kirkefløjen. — Hvor meget eller hvor lidt ligger der nu i det? Det har aabenbart været nok til, at Generalmajor Ramsing er vejet tilbage for haardhændet at hævde, at Klosterkirken var den eneste Vor Frue Kirke. Nuvel! en Slutning e *silentio* kan naturligvis være mislig; men der er jo det at sige, at man vel ikke har haft Brug for en hel Kirke til at reparere en anden Kirke

med, og det var jo det, den skulde benyttes til. Og saa er det mig ubekendt, om der i Overleveringssynet i 1575 nævnes noget om den Tilstand, hvori Kirkefløjen befandt sig. Indtil nye Kendsgerninger melder sig, vil jeg i al Beskedenhed tilraade, at man indstiller Jagten efter en ukendt Vor Frue Kirke i Horsens og holder sig til den kendte,

Og det saa meget mere, som »Vor Frue Kirkegaard«, der har skullet underbygge Tanken om en Frue Kirke indenfor Byens Grave, helt sikkert maa antages at have været Klosterets Kirkegaard, hvad jo ogsaa Generalmajoren mener. Dette turde tydeligt nok fremgaa af den Omstændighed, at det var i Aaret 1575, Kongen skænkede Kirkegaarden til Byen, det Aar, da Klosteret blev afhændet til Holger Rosenkrantz.

— — —
Lovby Kirke var Sognekirke for Købingen paa Horsenæsset. Da den var lagt i Ruiner, og da det forslugne Hatting Sogn havde tilegnet sig hele den vestlige Del af Lovby Sogn, ligesom det i sin Graadighed 1560 satte det gamle Erchenauer Sogn til Livs, oprettedes der et nyt Sogn af Resterne af det gamle Lovby Sogn, altsaa af Købingen Horsens med det udenfor liggende Horsenæs, og 1532 skænkede Kongen Graabrødrenes Klosterkirke til Byen for at den kunde være Sognekirke i det nye Sogn.

Først 1532 fik Horsens en egen Sognekirke. Jeg tænker mig, at det er Generalmajor Ramnings Tillid til de lærde Udgivere af »Acta Pontificum Danica«, der har faaet ham til at udtale, at »fra dette Aar (1480) bliver Sct. Ibs Kapel — — Byens Sognekirke,« for det er netop det, der staar i de nævnte lærde Mænds Indholdsangivelse ved Pavebrevet af 19. April 1480. Ja, men det staar der slet ikke noget om i det Brev! Det er for øvrigt ikke den eneste Gang, at Indholdsangivelserne i A. P. D. rammer ved Siden af.

Det, der skete med Sct. Ib i 1480, var noget helt andet.

Fra Sogneudskillelsernes Dage, der vel kan ansættes til Tiden fra Knud den store til Knud den hellige, laa alle de gamle Sogne der med deres gamle

Kirker, deres gamle Præstegaarde og deres gamle Sognegrænser afmærkede med Stabel og Sten. Naar der indenfor et saadant Sogns Grænser i Løbet af Middelalderen voksede et Fiskerleje eller en Købing op, saa at der fremkom en »bymæssig Bebyggelse«, opførte man en Filialkirke, ligesom vi nu om Stunder bygger Filialkirker i vore Stationsbyer. Disse Filialkirker kaldtes Kapeller. Sct. Ibs Kapel i Horsens var Lovby Kirkes Filialkirke. Et saadant Kapel var bestemt til, at man til enhver Tid paa Dagen, naar man følte Trang dertil, kunde gaa derind og bede en Bøn ved et indviet Alter; der kunde læses de sædvanlige Messer, og hvis det var indviet som Daabskapel, kunde der ogsaa foretages Daabshandlinger. Men alle Helligdags- og Højtidsmesser og Nadverhandlinger blev foretaget i den egentlige Sognekirke.

Eximerede, d. v. s. unddragne fra denne Sognekirker-nes ophøjede Stilling var Klosterkirkerne, hvis saadanne fandtes indenfor Sognets Grænser. I Klosterkirkerne kunde alle kirkelige Handlinger foretages. Efter Pavebrevet af 1480 at dømme har der i Horsens hersket den Skik, hvad enten den er opstaaet af sig selv, eller det er sket efter Aftale med Sognepræsten, at Købingens Indbyggere har søgt til Johanniterklosteret for at tage Del i alle Hovedgudstjenester. Der staar herom i Brevets Indledning, der naturligvis kun er en Gentagelse af Klosterets Ansøgning, at Klosteret, det vil sige de præsteviede Brødre, plejer (consueverunt) at have Sjælesorgen blandt Byens Indbyggere, og at disse Indbyggere plejer sammen med Klosterets parrochiani at komme til Klosterkirken for at høre Messer og tage Del i andre kirkelige hellige Handlinger. — Klosterets parrochiani er dets Lægbrødre, Tyende, Gaardsæder og Lejlændinger, vel nok de fleste af Indbyggerne paa Horsnæsset udenfor Købingens Enemærker. — Det, man ansøger om og faar Tilladelse til, er, at Sjælesorgen saavel for Klosterets undervivne som for Byens Indbyggere maa henlægges fra Klosterkirken til Sancti Jacobi Kapel, hvortil Danmarks Konge har Patronatsret, men som plejer at blive betjent (obtineri) fra Klosteret, saaledes, at Klosteret fremtidig kan udøve

denne Sjælesorg i selve Kapellet og der administrere de kirkelige Sakramenter og andre Sognerettigheder for Klosterets undergivne paa den Maade og under den Form, Klosterets Regler (necessaria) foreskriver.

Nej, Sct. Ib bliver ikke gjort til Sognekirke. Klosteret laaner blot Lovby Kirkes Filial i Horsens. Den ene Villighed er den anden værd. Nu har vi gaaet her i saa og saa lang Tid og været Kapellaner for Sognepræsten i Lovby, og saa er der opstaaet nogle Vanskeligheder, som gør det ønskeligt at flytte vore Gudstjenester ind til den ikke overbebyrdede Filialkirke i Byen, dertil kræves to Ting, at Filialkirken bliver indviet til fuld Gudstjeneste, og at vore undergivne faar Lov til at »løse Sognebaand« til denne Kirke, der ligger udenfor Klosterets Omraade.

Ordet »plejer« (consuevit, consueverunt), der gentages atter og atter, viser, at hele Sagen er noget udenfor alle kirkelige Hovedregler; men det er bleven Skik og Brug. — Ude i Lovby sad imidlertid den egentlige Sogneherre og modtog vedblivende Tiende og andre kirkelige Afgifter af sine Sognebørn i Købingen, indtil Ilden hærgede hans Bo, og hans Rige deltes. Da fik Horsens sin Sognekirke, og Sct. Ib forblev i sin beskedne Kapelstilling.

Præsterækken i Horsens.

I Aarbøgernes Aargang 1930 har Ingeniør Marstrand blandt andet givet os en Præsterække for Byen Horsens. Jeg vil se, om jeg ikke kan faa en af Hr. Marstrands Præster forvist fra Stedet, hvor han aldrig har haft sin Virksomhed — jeg tør jo ikke sige, at han aldrig har sat sine Ben dér i Byen.

Den til Landsforvisning dømte er Hr. Herman. Han var ganske vist Præst, men paa et helt andet Sted; og den Præstegaard i Horsens, som »Anne, hr. Hermans efterleverske, fik brev ad gratiam paa«, laa ikke indenfor Købstaden Horsens Bygrænser.

Nord for Limfjorden, i Kjær Herred, ligger der et Kirkesogn, som hedder Horsens, og det er Præstegaarden i dette Sogn, Hr. Hermans Efterleverske fik

Brev paa at maatte nyde i sin Enkestand, dog mod at udrede sædvanlig Landgilde til Sognepræsten i Hovedsognet Hammer. Hendes Mand, Hr. Herman Cortsen, var nemlig død i Slutningen af Aaret 1547. Han havde været katolsk Præst — 1525 sad han som Sognepræst i Hammer Præstegaard; men han gik med over Reformationens Dørtærskel og giftede sig med Anne, der vel har været en Del Aar yngre end han, hvorfor han i Tide har tænkt paa at sikre hendes Fremtid. — Nu var Hammer Præstegaard et Sted, hvor Kongen havde Ret til at ligge en Nat, naar han var paa Gæsteri nordenfjords, og da Kong Christian sidste Gang besøgte Hr. Herman, fik denne Lejlighed til at sige til Kongen, at han godt kunde »unde« Anne den Annekspræstegaard i Horsens, hvis han skulde dø fra hende. Kongen sagde ja dertil, og da Præsten var vel under Mulde, sendte Enken Bud til Kongen for at minde ham om hans Løfte. Saa fik hun Brevet af 21. Januar 1548 saa betids, at Eftermanden Hr. Christen Mørk ikke kunde blande sig i det.

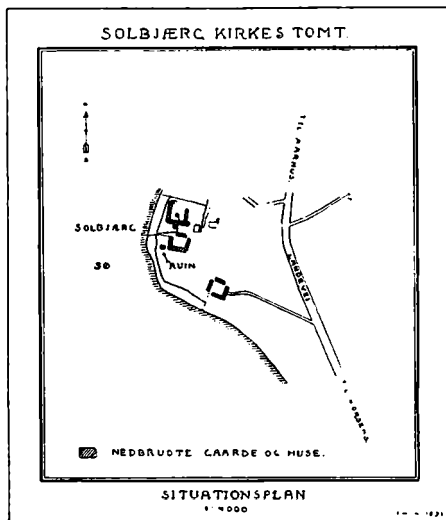
— Altsaa maa kendes for Ret, at Hr. Herman forflyttes fra Horsens i Nim Herred til Horsens i Kjær Herred.

En Kirketomt og en Jernalders Gravplads i Solbjerg, Tiset Sogn.

Ved EJLER HAUGSTED.

Syd for Tiset Præstegaard skraaner Aarhus—Horsens Landevej ned mod Ny Solbjerg, der ligger, dels i Tiset dels i Astrup Sogn, tæt ved Sydspidsen af Sol-

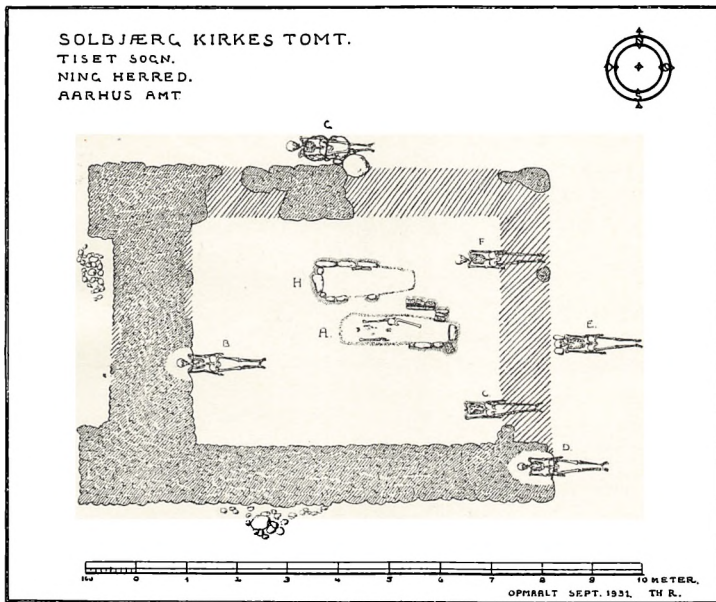

bjerg Sø. Lidt nord for denne stationsbyagtige Husgruppe, der først er opstaaet efter 1870, skyder et bredt Næs sig ud i Søen; yderst ude paa denne lille Halvø, der falder brat ned mod den lave Søbred og danner hvad man paa Egnens Maal kalder en Brun (Skrænt), laa det gamle Solbjerg. Da Landevejen blev flyttet østpaa, flyttede Bymændene ud og slog sig ned

dels paa Marken, dels i Lavningen ved Spidsen af Søen langs Landevejen; den nye Bebyggelse tog Navn efter den gamle Bondeby paa det høje Næs, hvorfra man ser Solen gaa ned over Søen bag Vitveds Højder. Der har Navnet hjemme.

Ploven gik over den forsvundne Bys Tomt, og af og til stødte man paa Rester af Gaardenes Grunde, men det hændte ogsaa, at man fandt Menneskeknogler og Fundamenter saa svære, at de ikke kunde stamme fra Gaarde.

I 1906 blev en Del af et svært Kampestens Fundament fjærnet, og cand. theol. Christoffer Bågø fra

Testrup Højskole og Translatør Peter Holm fra Aarhus konstaterede, at her maatte have ligget en Kirke og saa Spor af murede middelalderlige Grave, men der blev ikke Lejlighed til nogen nærmere Underøgelse.

I Efteraaret 1931 tog Redaktør Johannes Therkildsen, Hørning, Initiativet til en Udgravning. Efter at have faaet Ejerinden, Gaardejer Peter Simonsens Enkes (Matr. Nr. 8 d, Solbjerg By) Tilladelse, henvendte han sig til Aarhus og Skanderborg Museer; fra Skanderborg kom Overretssagfører Chr. Holtet og fra Aar-

hus Snedkermester Th. Rasmussen og Bibliotekar Haugsted; Gaardejer Morten Sørensen og Ejerindens Søn tog med megen Interesse Del i Undersøgelsen og der blev engageret et Par Mænd til at grave.

Udgravningen blev gennemført d. 12.-15. September 1931, og Th. Rasmussen opmaalte og tegnede det fremdragne Fundament, hvis Plads er vist paa

Sydvesthjørnet, set mod Vest.

Situationsplanen, som er tegnet efter et gammelt Matrikelskort, der viser Beliggenheden af et Par af de senere nedrevne Gaarde.

Ved en Prøvegravning fandt vi straks et c. 1,20 m bredt Fundament, der løb fra Øst til Vest, og fulgte det i vestlig Retning, til det holdt op; da vi derpaa saa, at et ligesaa bredt Fundament i ret Vinkel strakte sig mod Nord var det klart, at vi havde funden Sydvesthjørnet, og det var da let at faa hele Vestmurens

Fundament gravet frem og afdække Norvesthjørnet; det viste sig, at Vestmuren i Syd og Nord havde to Fremspring, der fortsatte Syd- og Nordmurene, men var noget bredere. Nordmuren frembød større Vanskeligheder, lige øst for Hjørnet forsvandt den; men der var en tydelig Fundamentgrøft, der viste, at Kampestenene maatte være fjærnedede; lidt østligere

Nordmuren, set mod Øst.

fandt vi igen paa et Par Meter Rester af Fundament og nord for dette et Par store fritliggende Sten, som vi ikke straks kunde forklare, og som jeg senere kommer tilbage til; saa forsvandt Fundamentet paany; men det var muligt at rense Fundamentgrøften, saaledes at vi med Sikkerhed kunde fastslaa Nordmurens Forløb; spredte Smaasten laa tilbage i Bunden; men alle de store Sten var borte med Undtagelse af en enkelt, der markerede det ydre Nordøsthjørne. Af Østmuren var der kun en enkelt større Sten i Øst-

siden tilbage; vi fjærnedede Fylden og fulgte Fundamentgrøften til Sydøsthjørnet, hvis Grund var helt bevaret; det var da en let Sag at afdække det østre Parti af Sydturen.

Vi saa nu Grunden af en rektangulær Bygning, c. 9,2 m lang og 6,8 m bred, en ret passende Størrelse for en lille romansk Kirkes Skib, men konstaterede, at der ikke sluttede sig noget Kor til dette Skib. Østturen var ført helt igennem; der kunde altsaa ikke have været nogen Triumfbue i Østvæggen.

Da vi havde fremdraget de fire Ydermures Grunde, laa et svært Jordlag tilbage i det formodede Kapels Indre. Efter nogen Overvejelse blev vi enige om at fjærne dette Lag; et ikke ringe Jordarbejde blev da udført, al Jorden blev kørt udenfor Kapellet paa Trillebøre. Fylden var temmelig ren, der fandtes enkelte Brudstykker

af Fraadsten, nogle Murbrokker, men ingen Rester af Tagsten. Gulv var det ikke muligt at se Spor af, saa det hele saa en Tid ret trøsteløst ud; men tilsidst fik vi dog Løn for Arbejdet, idet vi fremdrog tydelige Rester af en muret Grav (A), opsat af Fraadsten og Kampesten i Kalk; de bevarede Skeletter viste, at Liget var begravet med Hovedet mod Vest. Den 27/9 fandt Holtet Graven H, opsat af svære delvis tilhuggede og afglattede Kampesten og muret i stærk Mørtel. I Bunden af den stærkt forstyrrede Grav,

der kun rummede svage Rester af et Skelet, fandtes et Lag læsket Kalk og noget Trækul.

Der er ingen Tvivl om, at de to Mennesker, der er bleven jordfæstede i disse Grave, har været kristne Middelaldermennesker, maaske tilhørende den Slægt, der har bygget Kapellet. Thi den lille Bygning, der ingen Kor havde, maa have været et Kapel, der maaske er bygget af en Stormand, hvis Gaard laa her paa Sol-

bjærget over Søbredens Brun.

Naar dette er bygget kan naturligvis ikke siges paa Aar; men da der baade indenfor og udenfor Ydermurenes Fundamenter fandtes ikke faa Fraadstenskvadre og meget lidt Murbrokker, maa man have Lov til at formode, at det er opført af Fraadsten og Kamp paa Kampestensfundament og altsaa har været samtidig med det ældste Sæt Stenkirker i denne Søegn, hvor Fraadsten

kun findes i Kirker som Venge, Skanderup, Hørning, der synes at være ældre end 1150.

Manglen af Tagstensrester viser, at det ikke har været tækket med Munketegl; det har vel nok været straaetækt. Den Bunke mindre Sten, der laa udenfor Sydturen, betegner maaske Indgangen; de ligger ialtfald foran det Sted, hvor Indgangen plejer at være og kan have dannet en Slags Brolægning foran Kirkedøren.

Naar det er nedrevet, er ikke godt at sige. Det nævnes, saa vidt jeg har kunnet konstatere, ikke i

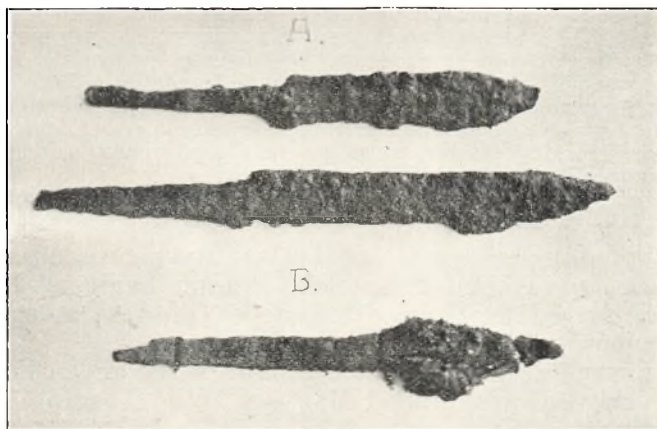
Reformationstiden, hvorfra vi har Efterretninger om saa mange nu forsvundne Kirker. Sandsynligvis er det brudt ned i den senere Middelalder. Munkestensbrokkerne og en enkelt hel Munkesten ($29,5 \times 15 \times 9$) tyder paa, at det er bleven repareret i Murstenstiden, og muligt er det, at Materialerne fra det forsvundne Kapel kan være anvendt i Sognekirken i Tiset, hvor Taarn og Vaabenhus er opført af Granitkvadre.

Svage Rester af et beskedent Kapel, som man ellers ikke ved noget om, det var det ikke overraskende Resultat, vor Undersøgelse bragte; men saa kom Nachspielet, der ligesom i de gamle Komedier var det artigste.

Ved Gravning omkring Ydermurenes Fundamenter stødte Spaden flere Gange paa Menneskeben; ved nærmere Undersøgelse viste det sig, at flere af disse Skeletter — som det er vist paa Planen — laa under Fundamenterne. De to Fotografier (S. 192 og 193), viser det ved Sydøsthjørnet fremdragne Skelet; paa det første ses kun Benene og lidt af Rygsøjlen; Hovedet og Skuldrene blev først synlige, da Fundamentet var fjærnet, som det ses paa det andet Billede. Da den samme Iagttagelse var gjort ved flere af de andre Skeletter, maatte vi deraf slutte, at Kapellet var bygget paa en ældre Gravplads; da der ikke fandtes Spor af af Gravgoods ved de først undersøgte Skeletter, kunde vi ikke sige noget om denne »Kirkegaards« Alder. Men i Graven C laa der ved Skelettets Hofte en lille rusten Jærnkniiv, og det viste sig, at de to Sten udenfor Nordmuren var Dække over et Skelet, i hvis Nærhed Holtet senere fandt en Kniv. Disse Fund besvarede Spørgsmaalet om Gravpladsens Alder; den i Graven C fundne Kniv ligner nemlig de Knive, der er komne for Dagen ved Aarhus Museums Undersøgelse af den store Gravplads ved Vollbækvejen i Brabrand, og Begravelsesmaaden var den samme: Begge Steder er en Del af Ligene nedgravede uden Gravgoods og uden Dække, mens andre — her i Solbjerg foreløbig kun en — er nedlagt med en Kniv, en Kniv og en Hvæssesten, to Knive, og i enkelte

Tilfælde en Nøgle eller et lille Spænde og beskyttede af to eller tre større Sten. Saadanne Grave stammer fra Perioden mellem Folkevandringstiden og Vikingetiden, den efterromerske eller germanske Tid.

Det blev saaledes vist, at Solbjerg, hvor der i det 12. Aarhundrede blev bygget et Kapel, allerede i det 6.-7. Aarhundrede har været benyttet som Gravplads. De Folk, der byggede Kapellet, har næppe anet, at deres fjerne hedenske Forfædre var stedt til Hvile paa det Sted, der blev viet til kristen Gudstjeneste.

A. To Knive fra Gravpladsen i Brabrand.
B. Kniv funden i Grav C ved Skelettets Hofteben. Bladet er stærkt opskærpet. — $\frac{1}{2}$ St.

At der har levet en Tradition om det forsvundne Kapel, fremgaar af nogle Bemærkninger, som V. Fausbøl føjer til det bekendte Sagn om Solbjerg-Stilling Søes Oprindelse:¹⁾

At der virkelig har været en Kirke til Byen [Solbjerg], derom vidner den Omstændighed, at der tæt ved Søen er bleven opgravet Stumper af Ligkister, ligesom der og er funden sønderbrudte Ligstene der. I Byen selv kaldes endnu en Gaard Kirkegaarden (eller som Almuen udtaler det: Kjergaarden), hvor der gemmes en Døbefond og en Laas, som skal have hørt til Kirken. Stedet i Søen, hvor Kirken skal have

¹⁾ Rask: Morskabslæsning for den danske Almue, 1840, S. 555—76.

ligget, viser man endnu, og i roligt og stille Vejr ved Aftentid skal man endnu undertiden kunne høre, at Stykker af den løsne sig og falde ned.

I de sidste Linier gør Meddeleren Springet fra Lokaltraditionen, der rummer en Kærne af Sandhed, til Folkesagnet, der hører hjemme i Digtingens Verden.

Fortællingen om den sunkne Kirke er hos en af Evald Tang Kristensens Hjemmelmænd, Peder Johansen, Mos Sø kombineret med det meget almindelige Sagn om den skjulte Skat:¹⁾

Stilling sø ligger der en kirke paa bunden af. I stille vejr kan en se murene, og der ligger en stor skat dernede i en jærnbeslået kiste. De Svulbjærg folk var sejlede ud med to både efter at ville have den, og de havde ladet dem slå hager ved smeden, som de kunde slå i, og de havde også fået kisten lige til kanten af begge bådene og var ved at sejle til land med den. Men idet de kommer derind, så forekommer det dem, som deres by står i lys lue, og så gav de slip på kisten, og den gik tilbunds igen.

Den kirke var sunken for en præsts skyld, som var så ugdelig, og under messen var det, kirken gik under med ham.

I Slutningen ser vi, at den saa hyppige ondsksfulde Bagvaskelse af katolske Præster har givet Fortælleren en for hans ligesindede Tilhørere antagelig Forklaring paa Kirkens Forsvinden.

Fortællingen om Skatten genfindes i en anden Form i Hans Bæk og Mikkel Hansens, Lille Taaning, Historie:²⁾

I Stilling sø ligger en skat. De mener jo, det er guld og sølv fra Skanderborg slot, der er lagt ned der, engang den var belejret. De siger, at man kan se den i rigtig klart vejr fra land af. Det skal være sat paa en vogn, og den har de saa trulleret ned i søen fra banken. Andre siger, at det var en krigskasse. Ved at kolpe³⁾ eller hugge knuder⁴⁾ har de fanget hjulfølg paa det sted, hvor de mener, at vognen er løben ud. Et par somme var der en grumme snak om at få skatten op. En, der hed Frederik Møller, pønsede på at tage den op ved et dykkerapparat, men den er ikke kommen op endnu.

¹⁾ Evald Tang Kristensen: Danske Sagn, III, Nr. 144.

²⁾ Evald Tang Kristensen. Danske Sagn III. Nr. 2269.

³⁾ Fiske med Kulpetøj, et Fiskeredskab, der bestaar i en kort Kæp med Tværstykke og en Line, der bærer et Lod med en Krog, som langsomt hæves og sænkes. (Ordb. over det danske Sprog).

⁴⁾ Ferskvandskvabber.

En anden Meddeler, Lærer Hovgaard, giver fremtidige Skattesøgere Anvisning paa, hvor de skal dykke:¹⁾

I den vestre ende af Solbjerg sø skal ligge en krigskasse. Den ligger i linjen mellem Gram by og Stilling kirke.

De to sidste Optegnelser synes at vise, at Fortællingen om Skatten hører til i den vestre Del af Søen (Stilling Sø) og af den første Meddeler er bleven blandet sammen med Historien om den sunkne Kirke.

I en utrykt Meddelelse fra Højskoleelev Anker Nielsen, Hørning (1917), i Dansk Folkemindesamling, er Historien om den sunkne Kirke sat i Forbindelse med Sagnet om Søens Opstaaen ved Vandets Udstrømning fra Jeksen Dale, idet det fortælles, at Vandet oversvømmede en Kirke, der nu staar paa Bunden og hvis Klokke man kan høre ringe i Dybet²⁾.

Disse Folkesagn har deres Interesse ved at give os et Indblik i, hvad der blev snakket om i Bondehjemmene i forrige Aarhundrede; men Virkeligheden har de ingen Forbindelse med, og de giver intet Bidrag til Kundskab om Kapellet paa Solbjærgs Næs. De er afskrevet her, for at Læseren selv kan se, at de intet historisk Stof rummer.

---

¹⁾ Danske Sagn III. Nr. 2431.

²⁾ Jeg skylder Arkivar Hans Ellekilde, Dansk Folkemindesamling, Tak for Henvisning til de anførte Folkesagn.

Historisk Samfunds 25 Aars Jubilæum.

Det var d. 14. November 1907, vort Samfund blev stiftet. Da vi i Bestyrelsen begyndte at tale om, hvorledes vi skulde fejre Jubilæet, blev vi hurtigt enige om, at en mørk og kort Efteraarsdag ikke egnede sig til den festlige Udflugt, vi gjerne vilde indbyde vore Medlemmer og Venner til at deltage i, og vedtog at henlægge Mindedagen til Juni Maaned.

Det første forberedende Skridt, der blev gjort, var, at Formanden paa Samfundets Vegne ved Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i København i Maj 1931 indbød Repræsentanterne til at samles næste Gang i Aarhus; det Forslag, der blev stillet paa Grundlag af Indbydelsen, blev enstemmigt vedtaget.

Derpaa traadte Historisk Samfund i Forbindelse med Aarhus Museums historiske Afdeling og Den gamle By, og der blev nedsat et Udvalg bestaaende af to Medlemmer for hver af de tre Institutioner: For Historisk Samfund Bibliotekar Haugsted og Dommer Hvass, for Aarhus Museum Overretssagfører Andreas Christensen og Bibliotekar Haugsted, for Den gamle By Dr. Winge og Translatør Holm.

Sammen med Dansk historisk Fællesforenings Sekretær, Adjunkt Balslev, der kom til Aarhus i Paa-sken 1932, planlagde dette Udvalg forskellige Møder, der blev holdt i Dagene fra d. 9. til d. 12. Juni.

Den gamle By lagde for og var Vært for *Dansk kulturhistorisk Museumsforening*, der plejer at holde sit Aarsmøde Dagen før Fællesforeningens. Torsdag Aften (d. 9.) og Fredag Formiddag drøftedes Museumsspørgs-

maal i den smukke Mødesal i Møllegaarden, og efter en animeret Frokost, hvor Deltagerne var »Byens« Gæster, blev Eftermiddagen anvendt til Gennemgang af Borgmestergaarden, Aarhus Museums Samlinger fra historisk Tid og den stadig voksende Gruppe af Værksteder; de fleste af Fællesforeningens Repræsentanter deltog i dette Besøg.

Kl. 7 bød Overbibliotekar Grundtvig *Dansk historisk Fællesforening* Velkommen i Statsbibliotekets Læsesal, hvor kgl. Ordenshistoriograf Dr. phil. Louis Bobé holdt Foredrag om Slægts- og Personforskning, og Docent ved Aarhus Universitet Dr. phil. Albert Olsen talte om den danske Købstadbefolkning paa Merkantilismens Tid.

Lørdag Formiddag Kl. 9 begyndte det egentlige Repræsentantmøde paa Den folkelige Forsamlingsbygning, Østergade. Kl. 11 blev Forhandlingerne afbrudt af et Foredrag af Museumsinspektør Chr. Axel Jensen, Nationalmuseet, om en aarhusiansk Kunstner paa Frederik IIs Tid, Gert van Groeningen, der var Mester for en Række udmærkede adelige Ligsten i jydsk Kirker (Lysbilleder). Efter en fælles Frokost fortsattes Drøftelsen af Foreningsanliggender til Kl. 3, da hele Selskabet begav sig paa Byvandring. Bibliotekar Haugsted var Fører paa det første Stykke af Vejen. Vi standsede ved den gamle Gaard ved Frederiksport, den vigtigste Adgang til Byen fra Syd, gik derpaa til Aarhus Museum, hvor den store Oldsags-samling, der er bleven nyordnet i Løbet af de sidste Aar, blev gennemgaaet. Gennem de gamle Gaarde i Vestergade naaede vi Frue Kirke og Kloster, hvor Translatør Holm var Vejleder; derfra gik Turen over Torvene til Domkirken, hvor Museumsinspektør Chr. Axel Jensen ridsede Bygningshistorien op og førte Deltagerne rundt. — Kl. 6 var vi alle — som Dampskibsselskabets Gæster — ombord paa »Turisten«, der i Løbet af en Time førte os til »Ørnereden«. Paa Dampbaaden kunde man hvile sig efter den lange travle Arbejdsdag, og Udsigten til Ning Herreds skovklædte Kyst og det solbeskinnede Mols glædede i høj

Grad vore Gæster. Med godt Humør og god Appetit gik vi til Bords. Fællesforeningens Formand, Professor Fabricius, bød Velkommen og takkede for Modtagelsen i Aarhus. Bibliotekar Haugsted talte for Fællesforeningen, Museumsforeningens Formand, Kredslæge Møller, Kalundborg, priste »Den gamle By« og takkede varmt dens Ophavsmand og energiske Leder, Translatør Holm, senere talte han ogsaa for Aarhus Museum og lykønskede Haugsted til Nyordningen af Oldsagssamlingen; mange andre tog Ordet, og det blev sent, før Selskabet brød op.

Om Søndagen fejredes *Historisk Samfunds Jubilæum* ved en Hældagstur, der blev gennemført ved et intimt Samarbejde mellem Fællesforeningen og Samfundet. Fællesforeningens Udflugt og Samfundets Sommermøde gik op i en højere Enhed.

I straalende Sommergejr — som holdt sig hele Dagen — mødtes Repræsentanterne og en Del af Historisk Samfunds Medlemmer i Parkalléen, hvor en lang Række Automobiler, der velvilligt var stillet til Raadighed af deres Ejere, hurtigt blev fyldte; paa Slaget 9 satte Vogntoget sig i Bevægelse, anført af Overretsagfører Wilde med Bibliotekar Haugsted ombord i den lille, letkendelige gule Førerbil. Haugsted gav de nødtørftige Forklaringer paa de Steder, hvor man standsede.

Vi kørte først ud ad Viborgvejen opad Bakken til Hasle By, hvor vi drejede mod Vest ved den gamle smukke Vejsten med Indskriften Ryeveien for paa et langt Stykke at følge den mellemste af de tre gamle Veje, der førte fra Aarhus til Rye. Vejen bugter sig paa Nordsiden af Aarhusdalen med Udsigt over Brabrand Sø, den sidste Rest af Stenalderhavets 14 km lange Fjord, og de jævnt skraanende Højder mod Syd, hvor Aarhus By for hvert Aar strækker sine Fangarme længere ud og allerede har omdannet Kongsvang og Viby til Forstæder.

Gennem det idylliske Lyngby med den kullede Kirke omgivet af straataekte Gaarde og Huse kom vi til Lyngbygaard, en af Egnens faa Herregaarde.

Lyngbygaard er først opstaaet paa Frederik IIs

Tid, da Kronen ved Mageskifte i 1579 afhændede 9 Gaarde i Lyngby Sogn af det gamle Aarhus Bispegods til Jomfru Anne Skram. Efter i godt hundrede Aar at have tilhørt forskellige Adelsslægter blev den 1686 erhvervet af Aarhus-Købmanden Johan Arent Althalt, hvis Efterkommere ejede den til 1826, da den købtes af Ritmester Johannes Friis, hvis Søn, Hofjægermester Johannes Friis († 1903), var en af Landbrugets Foregangsmænd. Senere har den gentagne Gange skiftet Ejer og tilhører nu Godsejer P. Nymann.

Hovedbygningen stammer fra det 18. Aarhundrede. Den borgerlige Slægt har bygget den i Egebindingsværk i to Stokværk som en Storkøbmands Gaard i Købstaden; den østre lidt lavere Del er opført 1755, den vestre, der rummer en herskabelig Lejlighed, 1775. At den er større, vidner om stigende Velstand i Opgangstiden for Landbruget i det 18. Aarhundredes anden Halvdel, da Hovedgaardstaksten var 40 Td. H., Tiender 129 og Gods 349. De høje Kældre stammer nok tildels fra den ældre Gaard.

Efter at Ejeren elskværdigt havde vist os den smukke Have, kørte vi over Lyngbygaards Aa ved Labing Mølle, hvor en Vildtbanesten markerer Østgrænsen for Skanderborg Ryttergods i det 18. Aarhundrede, og stod et Øjeblik efter i Framlev Kirke, den meget anselige af Fraadsten opførte Herredskirke. At der har ligget en Trækirke her, før den nuværende blev bygget (formentlig i første Halvdel af det 12. Aarhundrede), bevises af en Egeplanke med Vinduesaabning, der blev funden ved Ombygning af Korbuen. Den rigt udstyrede Kirke blev omhyggeligt gennemgaaet som en Type paa de meget gamle østjydske Fraadstenskirker. Opmærksomheden blev særlig henledt paa det skønne Mariabilde paa Korvæggens Vestside.

I Framlev forlod vi den gamle Ryevej, der bugter sig videre vestpaa, og kørte mod Syd ad Randers—Skanderborg Landevej ned til Bækken ved Taastrup, hvor der i 1928 ved Pløjning blev funden en punding Guldring fra efterromersk Tid, og derpaa atter mod Vest og opad Bakke til Stjær med vid Udsigt til Dalens Nordskraaninger.

Stjær Kirkes Portal.

Vi standsede ved Stjær Kirke, der er et Eksempel paa de beskedne Kvaderstenskirkers, maaske lidt yngre end Fraadstenskirken i Framlev, for at se dens Portalskulpturer. I Vaabenusets Halvmørke virker de kraftige Granitrelicieffer, der omgiver Syddøren, meget stærkt paa den uforberedte. Man staar pludselig overfor et Kunstværk, der i sin klare Anskuelighed giver

en et Glimt af det 12. Aarhundredes Tanke- og Følelsesliv. Under Bueslaget over Døren ses den korsfæstede Frelser omgivet af Longinus med Lansen, Stepaton med Isopstænglen, Maria og Johannes. Frelseren, der døde paa Korset for at genløse den syndige Menneskehed, befrier den, der træder ind i Kirken, for Skyld.

Udenfor Bueslaget vises Modsætningen til Naaden, de onde Magters Symbol: de to frontstillede Vingeløver, der brøler mod hinanden, og paa Karmstenene fremstilles de gode Magters Kamp og Sejr over de onde: tilvenstre ses Samson bryde Løvens Gab, og til højre svæver Ærkeenglen Mikael over den besejrede Drage. De stilsikre Relieffer er udført med stor Kunst i den haarde Granit. Ligesom Madonnabilledet i Framlev vidner om, at der i Aarhus Bispedømme c. 1150 har været en fremragende Maler, hvis Arbejder stod paa Højde med det bedste i Udlandet, ser vi her en Prøve paa Arbejderne fra en blomstrende Stenhugger-skole, der har efterladt sig Værker i mange af Egnens Kirker som Tulstrup, Laasby og Hasle.

Fra Aasens Ryg syd for Stjær (c. 120 m over Havet) var der et pragtfuldt Rundskue over hele Egnen, mod Vest aabnede Udsigten sig til Søegnen gennem en Slugt; ad en stejl Hulvej omgivet af Lyng og Purgled Vogntoget forsigtigt ned i den vestre Jeksendal, fulgte en Tid Stjær Bakkers Vestrand og standsede foran Venge Kirke; i Sophiendals Have, som Baron Rosenkrantz gæstfrit havde aabnet for os, havde Købmand Kay Schmidt fyldt lange Borde med Smørrebrød, der forsvandt som Dug for Solen, samt Øl og Snaps; mens Selskabet tog et lille Hvil paa Skrænten under Kirkegaardshegnet, blev der fortalt om Benediktinere og Cisterciensere og om Vengegaard, der blev opslugt af det Skanderborgske Rytterdistrikt, men efter Auktionen 1768 opstod igen under Navnet Sophiendal, opkaldt efter Køberen Amtmand Woydas Frue; senere kom den i Familien Rosenkrantz's Eje og fik for halvhundrede Aar siden sin statelige Hovedbygning, opført med Benyttelse af Motiver fra Rosenholm af Gehejmerraad G. E. Rosenkrantz. Derpaa blev

Venge Kirke, set fra Øst.

der i Kirken holdt Foredrag om denne enestaaende Bygning, der er opført af Fraadsten som Gudshus for et Benediktinerkloster, der var oprettet af Valdemar den Stores Forfædre; desværre nævner Æm Klosters Krønike ikke Navnet paa disse Konger; men da Kirkens Grundplan er enestaaende i Danmark og udformet efter angelsachsiske Forbillede, og da dens Udsmykning svarer til de ældste normanniske Kirker i England, maa den være meget gammel og kan maa- ske føres tilbage til Svend Estridsens eller Knud den Helliges Tid, da Forbindelsen med England endnu var levende. Det vilde føre for vidt her at give en nøjere Beskrivelse af denne skønne og mærkelige

Bygning, der ligger saa smukt som ingen anden dansk Kirke paa sin Grønhøj omgivet af Enge, som i Midlalderen var Smaasøer¹⁾.

Det var ikke let at rive sig løs fra Venge Kirke, og desværre kunde der ikke være Tale om at føre hele Selskabet op over Hvælvingerne til de mærkelige Smaakapeller; vi maatte videre; over Nørrevissing og Højderne nord for Ravn Sø langs Sydsiden af Knud Sø over Ry Bro opad Bakken til St. Søren i Rye. Da Klokken slog tre, var alle af Vognene og paa Vej ind i Rye Kirke; men her fik vi den glædelige Overraskelse, at Historisk Samfunds Medlemmer var mødt i saa stort Tal, at Kirken ikke kunde rumme dem. Mødet maatte da henlægges til den aabne Plads mellem Kirken og det nye Taarn, hvor Kirkehistorikeren Pastor Severinsen fra Bringstrup holdt et udmærket Foredrag om den sidste katolske Biskop i Aarhus, Hr. Ove Bille. Det var jo her i Rye Kirke, at det afgørende Skridt i den danske Reformations Historie blev taget, idet Ove Bille, som var »Hoved for al Papisteriet her i Landet«, med grædende Taarer bøjede sig for Mogens Gøye og gik ind paa at tilbyde Hertug Christian den danske Krone. Efter en Indledning om den katolske Bispemyndighed gav Pastor Severinsen en fyldig Levnedsskildring af denne tiltalende Prælatskikkelse.

Et Øjeblik efter at vi havde forladt Rye, stod der langt over hundrede Automobiler paa Emborg Vestermark, og hurtigt samledes den talrige Tilhørerskare om Talerstolen paa Bakkehædet, hvorfra der var Overblik over Øm Klosters Tomt.

Arkitekt C. M. Smidt, der jo, som alle denne Bogs Læsere ved, siden 1912, da Historisk Samfund tog Initiativet til en Undersøgelse af Tomten, paa Na-

---

¹⁾ Dr. Francis Beckett har i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 1918, skildret Bygningshistorien. Arkitekt Mogens Clemmensen har i »Eldre dansk Arkitektur«, 1921, givet en af Opmaalinger ledsaget Beskrivelse, og Dr. Vilh. Lorenzen har i »De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie«, 1933, givet en letlæst og rigt illustreret Skildring, der bygger paa de to foran nævnte Afhandlinger.

Klosterhuset og Klosterhaven i Øm.

tionalmuseets Vegne har ledet Udgravningerne og har Æren for det opnaaede Resultat, talte om Øm Klosters Bygningshistorie, livfuldt og anskueligt. Gennem hans Ord kunde Tilhørerne forestille sig, hvorledes den ene Bygning efter den anden blev rejst paa Cisterciensermunkenes »elskede Ø« (Cara Insula) og føjedes sammen til det store Kompleks af svære røde Munkestenslænger, hvis Fundamenter han med saa stor Dygtighed og Taalmodighed har draget frem i Løbet af 20 Aar.

Dr. med. K. Isager, Ry, hvis Fortjeneste det er at have kendt Abbed Jens paa Skelettets beskadigede Skulderblad, talte med ægte jydsk Lune om alt, hvad Munkeskeletterne havde røbet for ham; hans lille Tale var et Mesterstykke.

Derpaa bragte Professor Fabricius Fællesforeningens Lykønskning til Historisk Samfund og fremhævede, at det Arbejde, der er udført her i Øm, var et Eksempel til Efterfølgelse for andre historiske Samfund. Bibliotekar Haugsted takkede og sluttede Mødet, hvis Deltagere nu gik ned i Ruinparken, hvor Apoteker

Lind, Viborg, forklarede dem Klosterhaven med middelalderlige Lægeplanter, som han har anlagt for Historisk Samfund omkring »Klosterhuset«. Smidt gav Forklaring i Kirkeruinen og Haugsted i Klosterruinen; men det blev et kort Besøg.

Knap en Time efter Mødets Afslutning satte Biltoget sig i Bevægelse og naaede snart Skanderborg, hvor der i Industriforeningen var dækket et festligt Bord. Samfundet havde den Glæde som Gæster at se Stiftamtmand Hvidt, flere tidligere Bestyrelsesmedlemmer, og mange trofaste Venner og Medhjælpere gennem Aarene; Fællesforeningens Repræsentanter og mange af Samfundets Medlemmer deltog i Festen, der forløb paa den fornøjeligste Maade. Efter at Sulten var stillet, rettede Formanden en Tak til de mange, der havde taget Del i Samfundets Arbejde og hjulpet og støttet: Samfundets Stifter, Bibliotekar Mørk-Hansen, Bestyrelsesmedlemmer, tidligere og nuværende, Aarbogens Medarbejdere og Bogtrykker Mads Hansen, der har trykt alle 25 Aarbøger, Arkitekt Smidt og Dr. Isager og alle de andre, der har arbejdet og arbejder med i Øm og had Stiftamtmanden modtage en Tak for den forstaaende Støtte, vi har modtaget fra Amtsraad og Byraad. Professor Fabricius talte for Historisk Samfund og henvendte varme Venneord til Formanden. Lensbaron Berner Schilden Holsten bragte de andre historiske Samfunds Lykønskning, Arkitekt Smidt og Lærer Elling fra Emborg talte om det gode Samarbejde i Øm, og mange andre tog Ordet; en unævnt Deltager tolkede sine Følelser i en Sang. Før man anede det, kom Afskedens Time, og med Tak for en lang, straalende Dags Samvær drog hver til sit, et Minde rigere.

Paa selve Jubilæumsdagen, d. 14. Novbr. 1932, blev Formanden udnævnt til Ridder af Dannebrog.

Historisk Samfund i 1932.

Øm Kloster. I Løbet af Foraaret døde baade vor gamle Opsynsmand i Kirkeruinen, Søren Jensen og hans Hustru Maren.

Ifølge en Aftale af 14/4 1929 overtog Samfundet da Søren Jensens Hus og Have for 2000 Kr., der blev udbetalt kontant til Arvingerne.

For at gøre en Undersøgelse af Kirkens Nordside mulig maatte Huset fjærnnes. Det blev overdraget Anders Andersen at nedrive det. Da det viste sig, at det indeholdt en Del brugbart Materiale, besluttede Bestyrelsen at benytte dette til Opførelse af et lille Hus i den vestre Del af Haven udenfor Kirketomten. Arkitekt Smidt gav Tegning til Huset, hvis Størrelse blev bestemt af det bevarede Tømmer; og i Løbet af Efteraaret fik Andersen med Bistand af forskellige Haandværkere fra Egnen Huset under Tag og fik det lukket med Døre og Vinduer, inden Frosten kom. De sidste Rester af det gamle Hus blev fjærnedede, saaledes at det blev muligt tidlig paa Foraaret 1933 at afgrave Grunden i en saadan Dybde, at det vil være let for Arkitekt Smidt at tage fat paa den arkæologiske Undersøgelse af Kirkens Nordside, naar han til Sommer kommer til Emborg.

Der er i det nye Hus indrettet to Værelser, hvoraf det ene er bestemt for de besøgende; her kan de købe Billetter og opholde sig i daarligt Vejr; det andet skal bruges til Opbevaring af Redskaber.

Generalforsamlingen blev holdt i Aarhus Museum d. 14. Juni Kl. 4. Formanden aflagde Beretning for Aaret 1931 og gennemgik Regnskabet¹⁾, der blev

---

¹⁾ Se Aarbog 1932, S. 254—55.

godkendt. Medlemstallet var gaaet lidt ned, fra ca. 1400 til ca. 1350, vel sagtens en Følge af de vanskelige Tider.

De efter Tur afgaaede Medlemmer: Henningsen, Hvass, Lykke, Povlsen og Østergaard blev genvalgt. Revisor, Lærer Pihlkjær, Hasle, blev ogsaa genvalgt.

Efter Generalforsamlingen konstituerede Bestyrelsen sig: Bibliotekar Haugsted, Formand, Forstander Henningsen, Næstformand, Kontorchef Berg Henriksen, Kasserer, Bibliotekar Dr. phil. v. Holstein Rathlou, Sekretær, Kriminaldommer Hvass, Valgmenighedspræst Lykke, Odder, Gaardejer Povlsen, Tinning, Direktør Randa, Redaktør Østergaard, Brabrand.

Samfundet har i 1931 modtaget fortsat Understøttelse fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amtsråd, fra Aarhus, Horsens, Skanderborg og Silkeborg Kommuner samt fra Landbosparekassen, fra Arbejdersparekassen og fra Spare- og Laanekassen i Aarhus. Bestyrelsen bringer herved sin bedste Tak for disse Tilskud.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Regnskab for Aaret 1932.

Regnskab.

Indtægt.	Kr.	Øre	Udgift.	Kr.	Øre
Kassebeholdning fra forrige Aar ..	220	18	A. Aarbogen 1932.		
Medlemsbidrag	3956	55	Forfatterhonorar	732	00
Tilskud:			B. Sommermødet i Ry og Emborg	525	98
fra Staten	186,25		C. Dansk historisk Fællesforening	77	34
- Aarhus Amtsråd	50,00		D. Administration.		
- Skanderborg Amtsråd	50,00		Sekretærens Honorar .. .	250,00	
- Aarhus Kommune	50,00		Redaktionens Kontorudg. .	70,00	
- Skanderborg Kommune ..	25,00		Bestyrelsesmøder	42,00	
- Silkeborg Kommune .. .	40,00		Porto, Annoncer m. m.	73,90	
- Horsens Kommune	25,00			435	90
- Arbejdersparek. i Aarh. .	100,00		E. Forskellige Udgifter.		
- Spare- og Laanek. i Aarh.	100,00		Købt ældre Aarbøger	12,91	
- Landbosparek. i Aarhus .	50,00		Andre Omkostninger	5,20	
	676	25			18
Solgte ældre Aarbøger	48	00	F. Overført til Emborg	2589	85
Renter	47	65	Kassebeholdning	622	95
Indtægt ved Sommermødet	53	50			
	5002	13		5002	13

Aarhus, d. 26. Januar 1933.

C. Berg Henriksen.

Regnskabet gennemgaaet, befundet rigtigt og i Overensstemmelse med de vedlagte Bilag. Kassebeholdningen forevist.

Hasle, den 20. Marts 1933.

A. Pihlkjær.

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>August F. Schmidt: Fra den gamle Landsby</i>	1
<i>Sigurd Elkjær: Fra Dørup ved Mossø</i>	23
<i>Chr. Heilskov: Hjlemslev Herred, Mjesing Sogn</i>	47
<i>H. U. Ramsing: Bidrag til Horsens Historie i Middelald</i> ...	66
<i>Johannes Tholle: Haver og Havedyrkning i Aarhus Amts Byer før ca. 1800</i>	75
<i>Jørgen Swane: En Votering i Cancelliet 1696 om Rye Kirke</i>	97
<i>T. Bundgaard Lassen: Striden om Fuldbro Mølles Flode- maal 1792—1855</i>	100
<i>Niels Kristensen: Træk af Grundfør og Spørring Skolers Historie</i>	128
<i>Edv. Egeberg: Et Par Blade af Hids Herreds Tingbog 1650</i>	139
<i>Ansgar Andersen: Vægteren i Mjesing</i>	146
<i>C. J. T. Thomsen: Realregister til Aarhus Bys Skøde- og Panteprotokoller for Tidsrummet 1683—1693</i>	154
<i>Hans Birkelund: Lidt fra Viby Sognestyre 1842—1875</i>	178
<i>L. Vesten: Lidt mere om Kirkerne i Horsens</i>	183
<i>Ejler Haugsted: En Kirketomt og en Jernalders Gravplads i Solbjerg</i>	188
Historisk Samfunds 25 Aars Jubilæum	198
Historisk Samfund i 1932.....	208
Regnskab.....	210

VED Henvendelse til Bibliotekar Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus (Telf. 1322), kan ethvert Medlem af Historisk Samfund opnaa følgende Fordele:

P. Severinsen: Viborg Domkirke kan købes for 6 Kr. i Stedet for 9 Kr. (Benyt Brevkortet!)

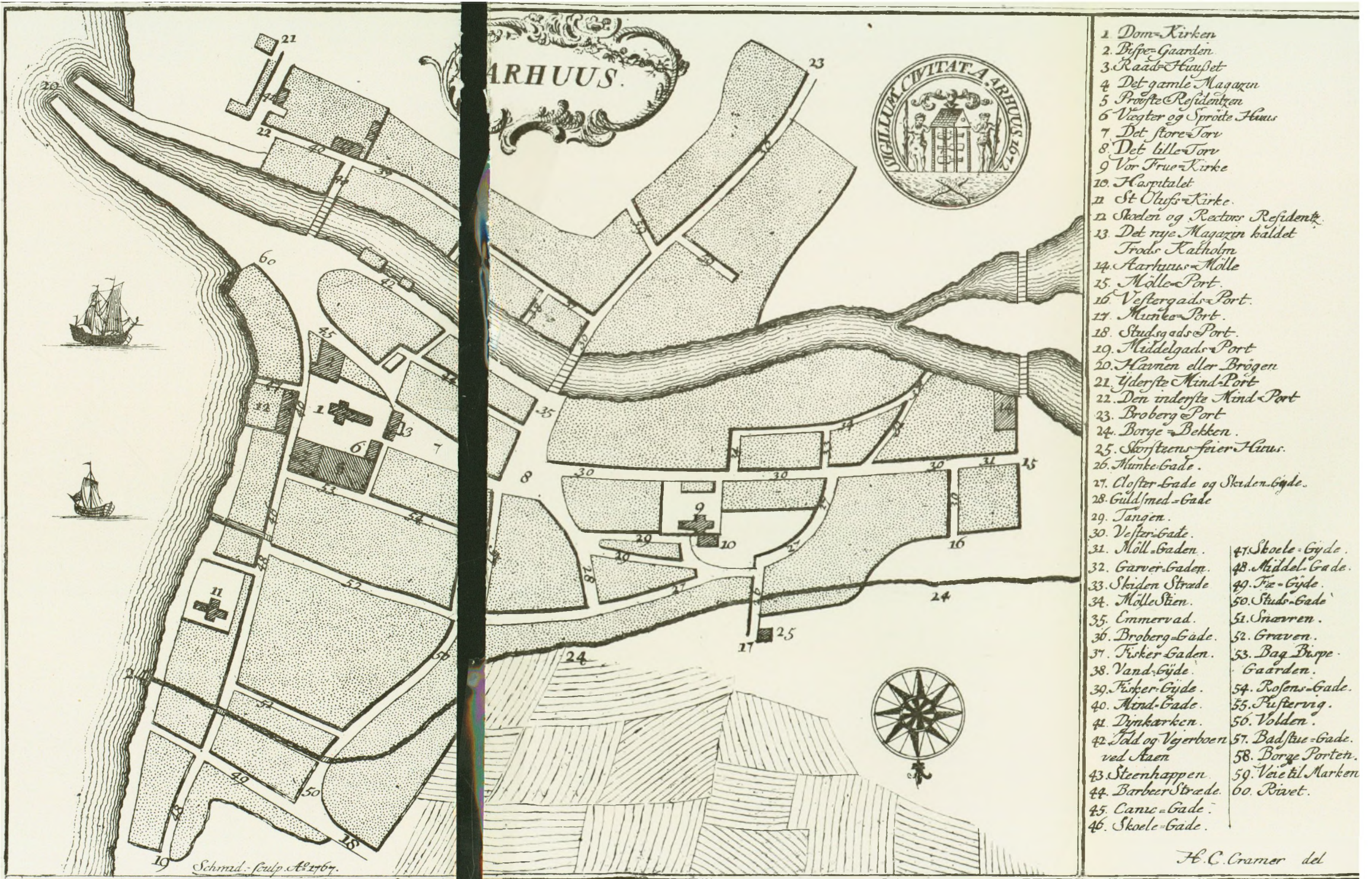
Subskription kan tegnes paa:

Fortid og Nutid. Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift for halv Pris: 2 Kr. 50 Øre om Aaret i Stedet for 5 Kr.

Fra Nationalmuseets Arbejdsmark for 2 Kr. om Aaret i Stedet for 3 Kr.

Aarbøger udgivne af de andre historiske Samfund under Dansk historisk Fællesforening for 2 Kr. om Aaret i Stedet for 3 Kr.

---

1. Dom-Kirken
2. Bispe-Gaarden.
3. Raads-Huus
4. Det gamle Magazin
5. Præste-Residenten
6. Vægter og Sprøite-Huus
7. Det store-Torv
8. Det lille-Torv
9. Vor Frue-Kirke
10. Hospitalet
11. St. Olufs-Kirke.
12. Skuden og Rectors Residentz.
13. Det nye Magazin kaldet Frods Katholm
14. Aarhus-Mølle
15. Mølle-Port.
16. Vester-gads-Port.
17. Munkes-Port.
18. Studsgads-Port.
19. Middeldgads-Port
20. Havnen eller Brøgen
21. Yderste Mind-Port
22. Den inderste Mind-Port
23. Broberg-Port
24. Borge-Bekken.
25. Skovstæns-feier-Huus.
26. Munkes-Gade.
27. Kloster-Gade og Skuden-Gyde.
28. Guldsmid-Gade
29. Tangen.
30. Vester-Gade.
31. Møll-Gaden.
32. Garver-Gaden.
33. Skuden Stræde
34. Mølle-Stien.
35. Emmervad.
36. Broberg-Gade.
37. Fisker-Gaden.
38. Vand-Gyde.
39. Fisker-Gyde.
40. Mind-Gade.
41. Dyrkærken.
42. Told og Vejerboen ved Aaen
43. Steenhappen.
44. Barber-Stræde.
45. Canic-Gade.
46. Skoelc-Gade.
47. Skoelc-Gyde.
48. Middell-Gade.
49. Fisz-Gyde.
50. Studs-Gade
51. Snævren.
52. Graven.
53. Bag Bispe-Gaarden.
54. Rosens-Gade.
55. Røstervig.
56. Volden.
57. Badstue-Gade.
58. Borge-Porten.
59. Veie til Marken.
60. Rivet.

19 Schrad: sculp. A. 1767.

H. C. Cramer del

Gengivelse i Originalens Størrelse af H. C. Cramers i Pontoppidans danske Atlas IV trykte Plan over Aarhus.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908—33 udgivet 26 Aarbøger .

• (Indholdsfortegnelse paa Omslagets anden og tredje Side).

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Samfundets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1922—31 for 21 Kr. tilsammen (enkelte Aarbøger 3 Kr.) samt C. M. Smidt: Øm Kloster. En udførlig, rigt illustreret Beskrivelse af Udgravningerne med Plan over hele Klosteranlægget, for 1 Kr.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan subscribere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 2 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan subscribere paa de andre Aarbøger for samme Pris og kan erhverve »Fortid og Nutid«, Dansk historisk Fællesforenings Tidsskrift, for halv Pris, 2 Kr. 50 Øre om Aaret.